

ВІСНИК

Київського національного торговельно-економічного університету

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік
Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

До жовтня 2000 р. виходив під назвою
"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

№ 1⁽⁹³⁾ 2014

Журнал визнано ВАК України як фахове видання з економічних наук

З М І С Т

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

БОЙКО А.	Концептуалізація стійкості національної економіки	5
КАНДАГУРА К.	Інструменти взаємодії влади з інститутами громадянського суспільства	20
МАЗУР О.	Біфуркаційний характер розвитку роздрібної торгівлі України	30

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

ШАПЕРЕНКОВ А.	Взаємодія держави та банків у реалізації інноваційних програм	44
ПРИВАЛОВА О.	Державна конкурентна політика на ринку страхування життя	56
ЗАВЕЗІОН М.	Фондовий ринок і формування інвестиційного капіталу	63

ОБЛІК ТА АУДИТ

ФОМІНА О.	Інноваційні системи управлінського обліку	73

ПРАВО, ЗАКОНОДАВСТВО, ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА

ЯРМИШ О., ГУРЖІЙ Т.	Правове забезпечення земельної реформи в Україні	83
КУЗЬМЕНКО О.	Адміністративне та примусове видворення: помилка законодавця чи запровадження нових інститутів?	92

ДИСКУСІЙНИЙ ПРОСТІР

ОНИЩЕНКО В.	Маркетинг у контексті економічної теорії	101
ЛИПОВ В.	Моделі зростання і розвитку за Джованні Аррігі: український шанс?	115

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ "Вісник КНТЕУ"

МАЗАРАКІ А.А. – головний редактор;
ПРИТУЛЬСЬКА Н.В. – заступник головного редактора;
ГУЛЯЄВА Н.М., ЛАГУТІН В.Д., ЛІГОНЕНКО Л.О., МНІХ Є.В.,
НАПАДОВСЬКА Л.В., РОМАТ Є.В., СУСІДЕНКО В.Т., ТКАЧЕНКО Т.І.,
ЧУГУНОВ І.Я., ПАНКОВ Д.О. (Білорусь), ФІЛІС К.А. (Греція), ДОБІЯ М. (Польща),
РОЖКОВ І.Я. (Росія), ЛАЦЕ Н. (Латвія), ЯРИГІНА І.З. (Росія), КАЛУСЬКІ Я. (Польща) –
члени редакційної колегії з економічних наук; **ІВАНОВА Н.В., КОРОЛЬЧУК М.С.,**
КОРОЛЬЧУК В.М., САМОЙЛОВ О.Є., СТАСЮК В.В., ТІМЧЕНКО О.В.,
МАКСИМЕНКО С.Д. – члени редакційної колегії з психологічних наук; **МЕРЕЖКО Н.В.,**
БЕЛІНСЬКА С.О., МОКРОУСОВА О.Р., СИДОРЕНКО О.В. – члени редакційної колегії
з технічних наук; **ГАЛЯНТИЧ М.К., ГУРЖІЙ Т.О., ІВАННІКОВА І.А. (Росія),**
ЛАДИЧЕНКО В.В., МАРЧУК В.М., МИРОНЕНКО Н.М., ЯРМИШ О.Н. – члени
редакційної колегії з правових наук; **ВАЛУЙСЬКИЙ О.О., КУЛАГІН Ю.І.,**
ОГОРОДНИК І.В., ПАВЛОВСЬКИЙ В.В., ШКЕПУ М.О. – члени редакційної
колегії з філософських наук; **БАДАХ Ю.Г., КАЗЬМИРЧУК Г.Д., КОРОЛЕВ Б.І.,**
ОРЛЕНКО В.І., ПОЛУРЕЗ В.І. – члени редакційної колегії з історичних наук;
МЕЛЬНИЧЕНКО С.В. – відповідальний секретар

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Київський національний торговельно-економічний університет.

Завідувач редакції
С.Л. ОЛЮНІНА

Редактори: Е.Ю. КИРИЧЕНКО, І.Й. РАСКАЗОВА
Художньо-технічний редактор І.В. КРИВИЦЬКА

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007.

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2014 рік – 21910.

Підписано до друку 14.02.2014. Ум. друк. арк. 10,1. Тираж 250 пр. Зам. 203.
Адреса редакції, видавця, виготовлювача: вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156.
Телефон редакції 518-90-92, факс: 513-85-36, e-mail: visnik@knteu.kiev.ua.

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 359 від 14.03.2001.

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ (протокол засідання № 5 від 30.01.2014).
Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі,
дозволяються лише зі згоди автора та редакції

Журнал представлено в міжнародній наукометричній базі: Російський індекс наукового цитування (РІНЦ)

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2014

СОДЕРЖАНИЕ

ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА

БОЙКО А.	Концептуализация устойчивости национальной экономики	5
КАНДАГУРА Е.	Инструменты взаимодействия власти с институтами гражданского общества	20
МАЗУР Е.	Бифуркационный характер развития розничной торговли Украины	30

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

ШАПЕРЕНКОВ А.	Взаимодействие государства и банков в реализации инновационных программ	44
ПРИВАЛОВА Е.	Государственная конкурентная политика на рынке страхования жизни	56
ЗАВЕЗИОН Н.	Фондовый рынок и формирование инвестиционного капитала	63

УЧЁТ И АУДИТ

ФОМИНА Е.	Инновационные системы управленческого учета	73

ПРАВО, ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО, ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА

ЯРМЫШ А., ГУРЖИЙ Т.	Правовое обеспечение земельной реформы в Украине	83
КУЗЬМЕНКО О.	Административное и принудительное выдворение: ошибка законодателя или введение новых институтов?	92

ДИСКУССИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО

ОНИЩЕНКО В.	Маркетинг в контексте экономической теории	101
ЛИПОВ В.	Модели роста и развития по Джованни Арриги: украинский шанс?	115

C O N T E N T

STATE AND ECONOMY

BOIKO A.	Conceptualization of the national economy resilience	5
KANDAGURA K.	Tools of government interaction with civil society institutions	20
MAZUR O.	Bifurcation nature of retail trade development of Ukraine	30

FINANCE AND BANKING

SHAPERENKOV A.	Cooperation of a state and banks in innovative programs implementation	44
PRYVALOVA O.	State competitive policy on the life insurance market	56
ZAVEZION M.	Stock market and investment capital formation	63

ACCOUNTING AND AUDIT

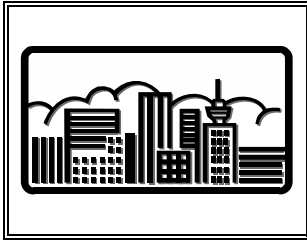
FOMINA O.	Innovative systems of management accounting	73

LAW, LEGISLATION AND LAW PRACTICE

JARMYSH O., GURZHII T.	Enforceability of the land reform in Ukraine	83
KUZ'MENKO O.	Administrative and forced expulsion: lawmaker's mistake or new institutions introduction?	92

DISCUSSION SPACE

ONISCHENKO V.	Marketing in the context of economic theory	101
VOLODYMYR L.	Giovanni Arrighi's models of growth and development: chance for Ukraine?	115

УДК 330.3

БОЙКО Аліна, докторант, к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики КНТЕУ

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Досліджено концепт стійкості національної економіки як відкритої, динамічної, складної економічної системи. Обґрунтовано ключові принципи стійкості національної економіки через визначення категорій "система", "стійкість", "економічна стійкість", проведено порівняльний аналіз концепцій стійкості механічних, соціальних та екосистем з урахуванням ознак економічної системи макрорівня.

Ключові слова: національна економіка, економічна система, стійкість, принцип, збалансований розвиток.

Бойко А. Концептуализация устойчивости национальной экономики. Исследование концепт устойчивости национальной экономики как открытой, динамичной, сложной экономической системы. Обоснованы принципы устойчивости национальной экономики, исходя из определения категорий "система", "устойчивость", "экономическая устойчивость", проведен сравнительный анализ концепций устойчивости механических, социальных и экосистем с учетом признаков экономической системы макроуровня.

Ключевые слова: национальная экономика, экономическая система, устойчивость, принцип, сбалансированное развитие.

Постановка проблеми. В умовах нарощування глобальних суперечностей і трансферу кризових явищ у світовому економічному просторі постають проблеми дослідження здатності національних економік адекватно реагувати на зовнішні виклики, відновлюватися і адаптуватися до них. Так, світова криза 2007–2009 рр. підтвердила вразливість економічних моделей більшості держав світу та відсутність адекватного методологічного інструментарію для прийняття рішень і реагування на значні за руйнівною силою зовнішні впливи, що й актуалізувало проблему концептуалізації стійкості національної економіки в умовах глобальної нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх наукових досліджень, проведених з урахуванням як сучасних мегатрендів

економічного розвитку, так і нелінійної динаміки економічних процесів, виділяються праці А. Гальчинського, присвячені методологічним основам формування нової парадигми теорії економічного розвитку, проблемам ренесансу політекономічного аналізу і його метасистемної спрямованості [1]. В останніх публікаціях з цього питання вчені також звертаються до концепції "творчого руйнування" Й. Шумпетера як перспективної методологічної платформи осмислення рушійних сил сучасного економічного розвитку та підкреслюють можливості еволюційної економіки описувати новітні явища та процеси [2; 3]. Крім того, прогнозується стійкість економіки України до зовнішніх шоків у коротко- та середньостроковій перспективах [4; 5]. Окремо слід відзначити напрацювання з методики аналізу та оцінки національної стійкості, представлені у доповіді Світового економічного форуму "Глобальні ризики у 2013 році" [6]. В основу цієї методики покладено інституційно-системний підхід, відповідно до якого у цілісній системі національної стійкості виокремлено підсистеми та запропоновано основні компоненти їх оцінки.

Разом з тим, при значній увазі вчених та аналітиків до науково-прикладних аспектів з обраної проблематики, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про недостатнє розкриття теоретичних засад стійкості національної економіки як відкритої, динамічної, складної економічної системи з урахуванням сучасних глобальних викликів. Звідси, **метою** статті є формулювання теоретичних, методологічних й аксіологічних концептів стійкості національної економіки на основі осмислення й впорядкування уявлень про економічну систему та її ознаки.

Матеріали та методи. Методологічною основою дослідження є системний метод пізнання економічних явищ та процесів, методи: теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу, історичний, систематизації, що дало змогу розкрити зміст категорії "економічна стійкість", обґрунтувати ключові принципи стійкості національної економіки. Інформаційною базою дослідження є вітчизняні та міжнародні нормативно-правові акти, аналітичні матеріали науково-дослідних установ України та міжнародних організацій.

Результати дослідження. Теоретичне осмислення стійкості економічних систем пов'язане переважно з новітніми явищами та процесами у глобальній економіці, їх нелінійною динамікою наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., тоді як теорія стійкості систем у природничих науках має більш ранній період становлення [7, с. 259; 8]. Теорія стійкості економічних систем містить окремі теоретико-методологічні підходи, у тому числі ряд категорій та понять з інших наук, наприклад, з механіки, теоретичної фізики та кібернетики. Загальним для цих наук є поняття "система", що означає цілісність [9, с. 171] або комплекс взаємодіючих компонентів [10], а також поняття "стійкість", що не заперечує змін і суперечностей, при виникненні та розв'язанні яких не руйнуються критично важливі співвідношення окремих складових процесів у відповідній системі.

Наведене визначення системи пояснює її як комплекс підсистем, елементів і компонентів та характерних їм властивостей, взаємодія між якими та середовищем зумовлює якісно або сутнісно нову інтегративну цілісність [11, с. 361]. Із наведеного тлумачення категорії "система" випливає, що елементи та підсистеми відповідної системи перебувають у зв'язках не лише один з одним, але й із зовнішнім середовищем. Це, у свою чергу, відповідає положенням синергетичного підходу. Одними із ключових принципів синергетики є гомеостатичність та ієрархічність, які характеризують фазу порядку та стабільного функціонування системи, її жорстку онтологію, прозорість і відносну змістовну простоту. Водночас синергізм визначає такі основні ознаки системи, як нелінійність, нестабільність, відкритість, динамічність, ієрархічність, спостережність [12, с. 53–59]. Наведені ознаки синергетики як характерного прикладу постнеокласичної науки дозволяють більш комплексно досліджувати процеси самоорганізації економічних систем, що функціонують в умовах глобальної економічної системи.

З огляду на це уточнимо тлумачення категорії "стійкість" відповідно до еволюції розуміння природи стійкості різних систем. Порівняння контекстів стійкості механічних та соціально-екологічних систем свідчить про поглиблення та розширення сутнісних ознак категорії "стійкість" (табл. 1). Зокрема, ключовими характеристиками стійкості механічних систем є обов'язковість рівноваги, повернення до попереднього стану системи після дії факторів впливу на неї. Стійкість соціально-екологічної системи означає наявність такої ключової якості, як адаптивність до змін, інновацій та навчання на основі розвинених горизонтально-вертикальних зв'язків і складної взаємодії між елементами та підсистемами. Аналіз основних і найбільш досліджених контекстів стійкості дозволяє стверджувати, що категорія "стійкість" не є статичною, простою за своєю внутрішньою природою, і тим більше, не варто зводити її розуміння лише до здатності поглинати негативні впливи і відновлюватися від їх наслідків.

Таблиця 1

Генеza концепції стійкості: від найменш вузької інтерпретації до більш широкого соціально-екологічного контексту [7, с. 259]

Концепція стійкості	Характеристика	Ключовий елемент	Контекст
Стійкість механічних систем	Час повернення, ефективність	Відновлення, постійність	Межі стабільної рівноваги
Екологічна стійкість або стійкість екосистем	Ємність буферу для витримування впливів та підтримки функцій	Витривалість, міцність	Множинність станів рівноваги, стабільність ландшафту
Соціально-екологічна стійкість	Порушення взаємодії та реорганізації, підтримки та розвитку	Адаптивна властивість до змін, навчання та інновацій	Комплексна система зворотного зв'язку, горизонтально-вертикальна динамічна взаємодія

Категорія "стійкість" відображає окремі властивості та аспекти різноманітних явищ і процесів у навколишньому середовищі, еко-системах, економіці, суспільстві, державі. У цьому зв'язку стійкість системи може бути інтерпретована як [7, с. 259–260]:

- кількість порушень певної системи, що можуть бути нею поглинуті зі збереженням системи у межах заданого стану чи області тяжіння;
- міра здатності системи до самоорганізації (порівняно з відсутністю організації або вимушеною організацією під впливом зовнішніх факторів);
- міра здатності системи створювати і збільшувати спроможність до удосконалення та адаптації.

До нових сутнісних характеристик категорії "стійкість" належать живучість (здатність підтримувати постійність системоутворюючих параметрів), надійність (здатність підтримувати постійність життєво важливих функцій) та адаптивність (здатність змінювати параметри та функції при зовнішніх впливах для забезпечення самого існування системи). При цьому стійкість системи не виключає її змінність, нелінійність функціонування та стани нестабільності, натомість визначає здатність зберігати свої життєво важливі якості у процесі змін у зовнішньому середовищі.

На відміну від об'єкта дослідження у механіці та фізиці економічна система макрорівня характеризується особливою складністю для математичних розрахунків та прогнозування стресів, які можуть виникнути у внутрішньому та зовнішньому середовищах [7; 13; 14]. Так, економіка будь-якої держави функціонує як багатовимірна система, що складається з великої кількості різних взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів та систем, які розвиваються відповідно до спільних для всієї системи економічних законів. Зважаючи на особливу складність національної економіки, виділяють сутнісні ознаки національної стійкості, що дозволяють проводити її системний аналіз та оцінку [6; 15; 16].

Однією з таких ознак є *надійність економічної системи*, тобто здатність долати збої у функціонуванні, що виникають внаслідок дії шоківих впливів. Оцінка надійності має включати аналіз таких показників, як Індекс ефективності логістики та Індекс економічної свободи. За значеннями Індeksu ефективності логістики у 2012 р. економіка України характеризується вищою здатністю долати збої у процесі функціонування економічної системи порівняно з країнами, що, як і Україна, включені за методикою Світового банку до групи країн з доходами на душу населення нижче середнього (*рис. 1*). При цьому за показниками якості та компетентності операторів логістичних послуг (наприклад, митних брокерів, транспортних операторів) можливості відстеження та контролю вантажів, своєчасністю доставки вантажів

у пункти призначень Україна має вищі значення порівняно з відповідними середніми значеннями по групі країн з доходами на одну особу вище середнього. Стан логістичної інфраструктури в Україні свідчить про достатність для сучасного рівня розвитку економіки.

Оцінка економічної свободи в Україні становить 46.1 бала за 100-бальною шкалою, що відповідає 163-й позиції серед 179 економік світу, включених до рейтингу у 2012 р. Україна займає найнижчу позицію серед 43 країн у Європі, її загальний бал нижчий, ніж у середньому в світі (рис. 2).

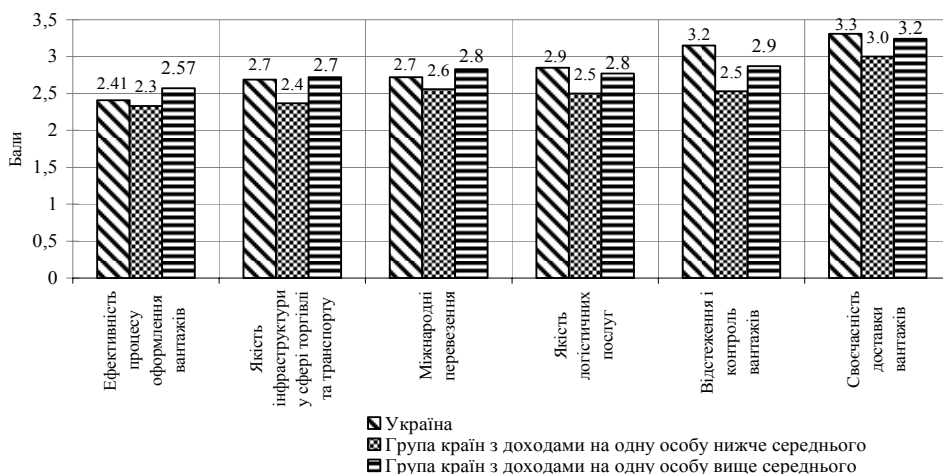

Рис. 1. Індекс ефективності логістики, 2012 р. [17]

Основи економічної свободи в Україні слабкі і нерівномірно забезпечуються по всій країні. Надійність системи захисту прав власності недостатня через поширену корупцію, що перешкоджає підприємницькій діяльності та серйозно підриває перспективи довгострокового економічного зростання. Судова система залишається сприйнятливою до суттєвих політичних впливів.

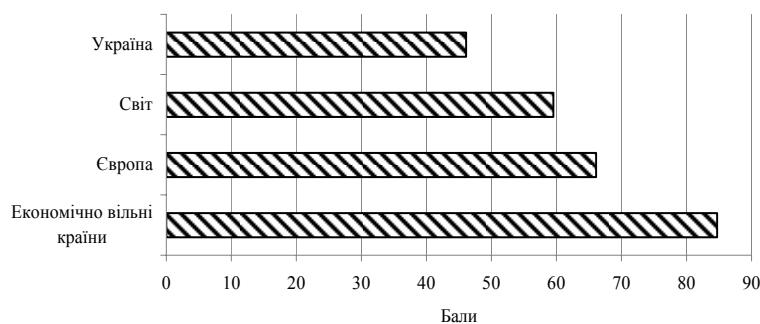

Рис. 2. Рівень економічної свободи, 2012 р. [18, с. 423]

Після декількох років стабільного економічного зростання стійкість економіки України погіршилася через глобальну економічну рецесію, млявість зусиль щодо поліпшення нормативної ефективності та відкриття ринків для іноземних інвестицій. Фінансовий сектор недостатньо розвинений для забезпечення розширеного кредитування приватного сектора, нормативно-правова база залишається непрозорою і перенасиченою. Бюджетний дефіцит останніх років переобтяжив державні фінанси, формуючи проблему відновлення збалансованості державних витрат.

Наступною ознакою стійкості національної економіки є *надлишковість*, тобто наявність у системі надлишкових потужностей, які можуть бути задіяні внаслідок виходу з ладу основних потужностей. Україна відповідно до методології Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН належить до групи транзитивних країн, які, за прогнозними оцінками, вироблятимуть більше ніж становитиме внутрішній попит на продовольство. За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (0.9 га на одного мешканця) Україна серед країн Європи поступається лише Республіці Білорусь – 0.96 га на одну особу, а за забезпеченістю ріллею (0.7 га на одну особу) випереджає всі країни Європи. Серед країн світу за цим показником Україна поступається лише Канаді – 1.43 га та Росії – 0.85 га ріллі на одну особу [19, с. 380–81]. Основний фонд орних земель України формують чорноземи (62 %), що свідчить про високий потенціал виробництва сільськогосподарської продукції. Потенційна здатність українських земель щодо продовольчого забезпечення, за різними оцінками, знаходиться у межах від 150 до 500 млн осіб. Аграрне виробництво в Україні залишається серед провідних галузей економіки і становить близько 8.2 % ВВП. За рівнем виробництва основних видів сільськогосподарської продукції Україна перебуває на провідних позиціях у світі і практично за всіма позиціями має 100 % самозабезпеченість, тобто виробництво покриває внутрішній загальний попит (рис. 3).

Стосовно наявності надлишкових потужностей у секторі виробництва непродовольчих товарів проблемою забезпечення стійкості національної економіки залишається критична зношеність основних засобів в Україні. При 35 % оптимальному пороговому значенні відповідного показника інвестиційної безпеки рівень зносу основних засобів в окремих регіонах держави перевищує 90 %, а у середньому по Україні – 74 % [20, с. 90]. Низький технологічний рівень виробництва та недостатність впровадження сучасних технологій свідчать про відсутність в економіці необхідних ресурсів, які у разі виходу з ладу основних потужностей можуть забезпечити функціонування стратегічно важливих секторів економіки.

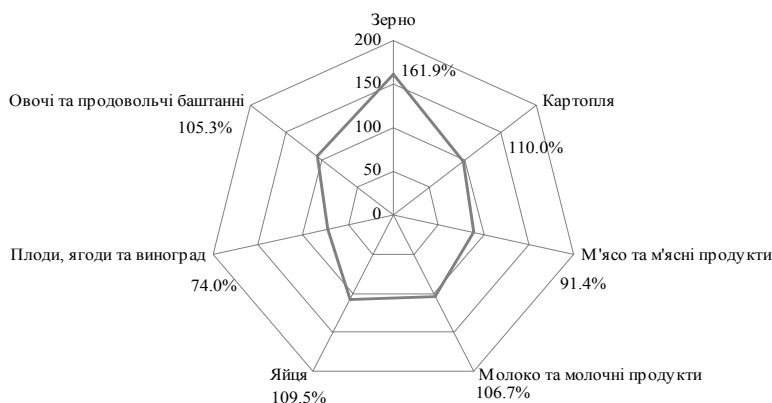

Рис. 3. Рівень самозабезпеченості основними видами сільськогосподарської продукції в Україні у 2012 р. [19, с. 160]

Третьою ознакою стійкості національної економіки є її *адаптивність*, тобто здатність пристосовуватися до шоківих впливів із можливою трансформацією негативних результатів у позитивні. Аналіз адаптивності української економіки до зовнішніх шоків свідчить про незначні можливості у цьому аспекті. Серед найбільш проблемних індикаторів – низькі ефективність внутрішнього ринку та рівень адаптивності українських експортерів до коливань зовнішньої кон'юнктури, регіональні диспропорції (табл. 2). Індекс адаптивності свідчить про здатність коригувати експортні поставки у відповідь на зміну світового попиту на продукцію конкретної країни. Найнижча адаптивність до коливань зовнішньої кон'юнктури характерна для експортерів сировинних продуктів, виробів з деревини, продукції хімічної промисловості, на протипагу експортерів продуктів переробки.

Таблиця 2

Ключові фактори та індикатори адаптивності економіки України у 2012 р.

Фактор	Індикатор	Ранг або значення
Розмір та ефективність ринку [21]	Індекс розміру внутрішнього ринку	36 місце з 148
	Індекс розміру зовнішнього ринку	37 місце з 148
	Індекс ефективності ринку	124 місце з 148
Адаптивність до коливань зовнішньої кон'юнктури [22]	Ринку сировинних продуктів	139 місце з 180
	Ринку продуктів переробки	55 місце з 168
	Ринку виробів з деревини	114 місце з 144
	Ринку продукції хімічної промисловості	106 місце з 156
Адаптивність до кліматичних змін [23]	Рівень викидів CO ₂	Середній
	Індекс викидів CO ₂	Середній
	Ефективність політики кліматичних змін	Низька
Регіональні диспропорції (розрив між максимальним і мінімальним значеннями) [20]	Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу	У 6 разів
	Прямі іноземні інвестиції у розрахунку на одну особу	У 157 разів
	Найвищий дохід у розрахунку на одну особу	У 3 рази
	Індекс людського розвитку	Суттєві

Важливою характеристикою стійкості національної економіки в умовах глобальних екологічних викликів є здатність пристосовуватися до кліматичних змін. Україна у цьому зв'язку не має позитивних ознак посилення внутрішніх переваг адаптивності. У 2012 р. Україна посіла 19 місце серед 61 країни у рейтингу, але не завдяки успішній політиці у сфері кліматичних змін, а у результаті нижчих темпів нарощення викидів CO₂ порівняно з іншими країнами.

Наступна ознака стійкості національної економіки – це *реагування*, тобто здатність до швидкої мобілізації зусиль населення, підприємств, держави в умовах шоків впливів. Формування цієї характеристики стійкості потребує розвиненого інформаційного суспільства. У даному контексті стосовно України необхідно врахувати її можливості у застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій (рис. 4).

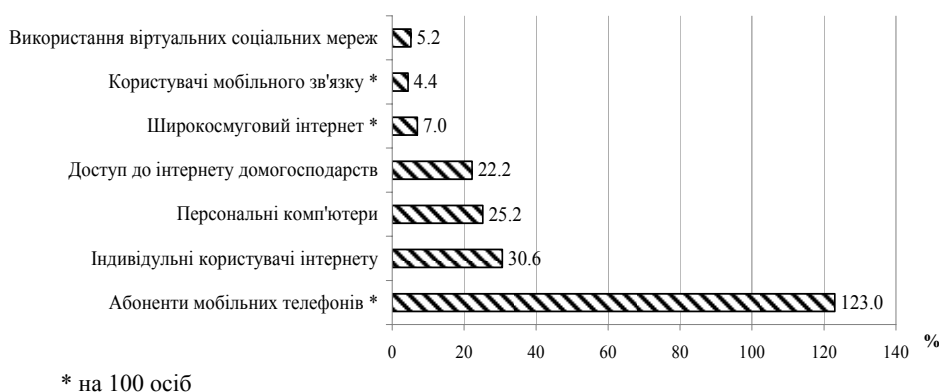

Рис. 4. Показники індивідуального використання інформаційно-комунікаційних технологій в Україні у 2013 р. [24]

У цьому зв'язку цілком задовільними є значення показника кількості абонентів мобільних телефонів на 100 осіб населення. Проте незадовільними залишаються показники використання віртуальних соціальних мереж Інтернету, мобільного широкосмугового зв'язку та персональних комп'ютерів, рівня доступу до Інтернету та кількості індивідуальних користувачів, що відображає незадовільний стан впровадження соціальних технологій.

Однією з ознак стійкості національної економіки є *відновлення*, тобто здатність пристосовуватися до нових обставин, що виникли у результаті шоків впливів. В основу цієї здатності відносно України покладено механізм державно-приватного партнерства, наявність Стабілізаційного фонду державного бюджету, створеного відповідно до Закону України "Про першочергові заходи щодо запобігання негативних наслідків фінансової кризи та внесення змін до деяких законодавчих актів України" від 31.10.2008 № 639–VI, державного резерву згідно із Законом України "Про державний матеріальний резерв" від 24.01.1997 № 51/97–ВР.

Крім того, особливості функціонування національної економіки зумовлюються ознаками, типовими для певного історичного етапу суспільно-політичного та економічного розвитку. Такі сучасні мегатренди економічного розвитку, як глобалізація та фінансіалізація для національних економік проявляються у зростанні їх відкритості, динамізмі та нарощенні їх складності. До сутнісних ознак національної стійкості слід також віднести *автономність*, тобто незалежність функціонування спеціальних систем управління в умовах кризи, що формується як результат їх самоорганізації та керуючих впливів системи державного управління; і *ступінь керованості*, тобто здатність економічної системи підтримувати функціональний стан, при якому за рахунок дії спеціальних систем управління забезпечується підтримка динамічної постійності життєво важливих функцій і параметрів системи при різних змінах внутрішнього і зовнішнього середовища.

При оцінці національної стійкості наведені сутнісні ознаки розкриваються у таких основних підсистемах, як економічна, соціальна, інфраструктурна, екологічна та державного управління [6, с. 37–38]. З урахуванням національних особливостей можливий й інший перелік підсистем національної стійкості. Для Ізраїлю, наприклад, через геополітичні фактори та екологічні загрози, основними підсистемами формування національної стійкості визначено державний (систему державного управління) та недержавний сектори, політичну, соціальну та військову підсистеми [25, с. 5]. Найбільш комплексно урахувати потенційні напрями впливу, а відтак і забезпечити готовність економіки до криз можна, виокремлюючи для дослідження такі ємні системи: природа, людина, економіка, суспільство, держава. Таке структурування дозволяє уникнути формального виокремлення підсистем, воно орієнтоване на оцінювання глобальних викликів сучасності та еволюції суперечностей. Наприклад, таких [26, с. 62–63]:

- глобалізація підриває роль держави;
- людина вступає у суперечність зі своєю природою;
- антропогенні навантаження досягли об'єктивної межі, і подальший розвиток економіки втрачає сенс, якщо вони не ведуть до розширення середовища існування тощо.

Здатність національної економіки протидіяти трансферу зовнішніх криз та зберігати структурно-функціональні якості переважно залежить від внутрішніх властивостей підсистем та зв'язків між ними. Серед них можна виділити: *структурну стійкість*, що відображає зв'язки та взаємодію між елементами та підсистемами національної економіки і має статико-динамічний характер; *функціональну стійкість*, яка визначає динаміку функціонування національної економіки, реальне існування просторової взаємодій між елементами економічної системи.

Наведені теоретичні положення дозволяють тлумачити категорію "економічна стійкість" як комплексну властивість складної, відкритої,

динамічної економічної системи, що розвивається, залишатися відносно незмінною (зберігати свої життєво важливі структурні та функціональні якості) упродовж певного інтервалу часу під дією зовнішніх і внутрішніх шоків впливів, а також реагувати на них та пристосовуватися до нових обставин.

Важливо також визначити загальні вимоги до забезпечення стійкості національної економіки у процесі її функціонування та розвитку з урахуванням сучасних глобальних викликів та тенденцій. У цьому зв'язку загальносистемні принципи функціонування і розвитку складних, відкритих, динамічних систем (наприклад, принцип зворотного зв'язку, принцип моноцентризму [10]) не розкривають нові сутнісні ознаки національної стійкості, оскільки не враховують основоположні правила регулювання міжнародних економічних відносин [27], принципи зовнішньоекономічної діяльності [28] та концепції збалансованого розвитку [29].

Відповідно до наведеного доцільно запропонувати п'ять принципів стійкості національної економіки.

1. *Принцип збалансованого розвитку*, що визначає зв'язок між соціальною, економічною та екологічною підсистемою. Цей принцип відображає суттєвий, причинно-наслідковий зв'язок концепції стійкості економічної системи із концепцією збалансованого розвитку. Такий зв'язок зумовлений, насамперед, темпами зростання потреб як кожного індивіда, так і всіх членів суспільства загалом. А також змінами природного середовища, його потенціалу як інтегральної величини приватних потенціалів окремих компонентів.

Дотримання цього принципу зберігає природну компоненту стійкості національної економіки через ефективність використання національного багатства (зокрема, у частині природно-ресурсного потенціалу) та його збереження. Крім того, економічна стійкість потребує подолання нерівності між соціальними групами, категоріями громадян, у формуванні бюджетів усіх рівнів, виходячи з реальних ресурсів, фінансових можливостей та потреб. Іншими словами, економічна стійкість потребує і соціальної, і екологічної збалансованості, що може бути досягнуто лише у комплексному підході до виконання поставлених стратегічних цілей та завдань.

2. Як свідчить обґрунтування принципу збалансованого розвитку, стійкість національної економіки формується світоглядними правилами поведінки суб'єктів економічної діяльності. Відтак, не менш важливим є *принцип національної самодостатності*. Самодостатність, на прикладі японської національної моделі, означає поєднання таких компонентів, як синергетичність, високий рівень суспільної відповідальності, галузевосекторальна селективність та пріоритетність державного регулювання [30, с. 54]. Таким чином, стійкість національної економіки формується під впливом національно-характерних, традиційних мотивацій у поведінці суб'єктів економічної діяльності.

3. Розглянутий принцип національної самодостатності вкотре акцентує увагу на дуальності природи стійкості національної економіки, зокрема щодо поєднання статичної та динамічної у процесі її функціонування та розвитку. У продовження цієї думки запропоновано *принцип поєднання закритості та відкритості економічної системи*. Враховуючи швидкість та глибину інтеграційних процесів сучасності, розвиток та поширення інформаційно-комунікаційних технологій, що посилюють відкритість національних економік, закономірно постає проблема взаємодії внутрішнього розвитку з глобальним, готовності національних суб'єктів економічної діяльності до реалізації економічних інтересів у міжнародній системі координат на рівноправних, взаємовигідних, конкурентних засадах. У цьому зв'язку поєднання відкритості економічної системи із закритістю у частині збереження національної ідентичності є одним із важливих концептів для стійкості національної економіки.

4. Наступний принцип стійкості національної економіки – *принцип самоорганізації*, що передбачає упорядкування елементів та підсистем економіки за рахунок внутрішніх важелів, без зовнішнього втручання, яке може бути лише додатковим стимулом до самоорганізації; наголошує на важливості забезпечення організованої структури єдиного цілого, його функціональності, взаємодії внутрішніх елементів, а також впорядкованості, ієрархічності й системності структури економічної системи. Принцип самоорганізації показує, що, незважаючи на досить складну внутрішню неоднорідність, можливу функціональну залежність будь-якого елемента (наприклад, явища, процесу), національну економіку слід розглядати як відокремлену, замкнену у певних межах єдність чи цілісність, що здатна до самоорганізації.

5. Логічним доповненням принципу самоорганізації матерії виступає *принцип дотримання природної ієрархії*. Стійкість національної економіки повинна базуватися на природному порядку речей (ієрархія), за яким основою є Природа та Людина. Цей принцип визначає необхідність механізмів подолання надмірної ролі держави у регулюванні економічного і загалом суспільного життя, обмеження публічної влади на користь громадянського суспільства через наявність механізмів самоорганізації населення як однієї з форм здійснення місцевого самоврядування відповідними територіальними громадами. Принцип базується на оптимальному співвідношенні ринкового саморегулювання та державного регулювання економіки.

Стійкість національної економіки є складним, багатоаспектним, багаторівневим об'єктом дослідження. Запропоновані принципи формують зміст критично важливих правил поведінки і прийняття рішень інституційних суб'єктів, а також, відображаючи потенційні протиріччя в інтересах природи-людини-суспільства-держави-людства, визначають можливі напрями започаткування оптимальної взаємодії між ними.

Висновки. Концепція стійкості національної економіки з урахуванням глобальних викликів сучасності наразі лише формується. Власне і зміна економічної парадигми, що нині відбувається, свідчить про необхідність переосмислення взаємодії національного та глобального розвитку, а відтак, і проблеми стійкості та життєздатності економіки держави у сучасній світогосподарській системі. Сформульовані принципи стійкості економіки виступають первинною основою національного розвитку у довгостроковій перспективі. При цьому ключовими ендогенними чинниками та умовами, що впливають на національну стійкість, є стан та співвідношення таких взаємопов'язаних внутрішніх підсистем як природа-людина-суспільство-економіка-держава. Концептуально стійкість національної економіки вимагає самоорганізації та саморозвитку.

Разом з тим, вона передбачає важелі управління та регулювання, розробка яких має стати предметом наступних наукових досліджень. До них належать компенсаційні механізми стійкості національної економіки, орієнтовані на розвиток взаємодії природи-людини-суспільства-економіки-держави, а також оцінка оптимального рівня різноманітності елементів та підсистем національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гальчинський А. С.* Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань : монографія / А. С. Гальчинський. — К. : Либідь, 2013. — 472 с.
2. *Бажал Ю. М.* Шумпетерівська парадигма "статичності" і "динамічності" економічної системи та її практичне значення / Ю. М. Бажал // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. — 2013. — Вип. 4 (145). — С. 5–8.
3. *Гражевська Н.* Механізм саморозвитку економічних систем у концепції "Творчого руйнування" Й.Шумпетера / Н. Гражевська // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. — 2013. — Вип. 4 (145). — С. 11–12.
4. Прогнозування зовнішньої стійкості економіки України. — К. : НІСД, 2013. — 30 с.
5. *Тищук Т. А.* Пріоритети забезпечення зовнішньої стійкості економіки України / Т. А. Тищук // Стратегічні пріоритети. — 2013. — № 1(26). — С. 52–60.
6. *Global Risks. Eighth Edition / World Economic Forum.* — Switzerland: World Economic Forum, 2013. — 79 p.
7. *Folke C.* Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-ecological Systems Analyses / C. Folke // Global Environmental Change. — 2006. — Vol. 16. — P. 253–267.
8. *Горский Ю. М.* Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем / Ю. М. Горский, В. И. Астафьев и др. — Новосибирск : Наука, 1990. — 350 с.
9. *Агошкова Е. Б.* Эволюция понятия "системы" / Е. Б. Агошкова, Б. В. Ахлебинский // Вопросы философии. — 1998. — № 7. — С. 170–179.
10. *Bertalanffy von L.* General System Theory – A Critical Review / L. Bertalanffy von. // General Systems. — New York : Society for General Systems research, 1962. — Vol. VII. — P. 1–20.

11. *Економічна* енциклопедія / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — Т. 3. — К. — Тернопіль : Академія, 2002. — 952 с.
12. *Буданов В. Г.* Методологія синергетики в постнекласическій науке и в образовании / В. Г. Буданов. — 3-е изд., доп. — М. : ЛИБРОКОМ, 2009. — 240 с.
13. *Holling C. S.* From Complex Regions to Complex Worlds / C. S. Holling // *Ecology and Society*. — 2004. — Vol. 9. — Issue 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss1/art11>.
14. *Holland J. H.* Studying Complex Adaptive Systems / J. H. Holland // *Journal of Systems Science and Complexity*. — 2006. — Vol. 19. — P. 1–8.
15. *Bruneau M. A.* Framework to Quantitatively Assess and Enhance the Seismic Resilience of Communities / M. A. Bruneau, Chang S. E., Eguchi R. T. and others // *Earthquake Spectra*. — 2003. — Vol. 19. — Issue 4. — P. 733–752.
16. *Bruneau M.* Seismic Resilience of Communities — Conceptualization and Operationalization / M. Bruneau, A. Reinhorn // *Proceedings of an International Workshop on Performance-based Seismic Design Concepts and Implementation*. — Bled, 2004. — P. 161–171.
17. *Arvis J.-Fr.* Trade Logistics in the Global Economy Arvis / J.-Fr. Arvis, M. A. Mustra, L. Ojala, B. Shepherd, D. Saslavsky. — Washington D. C. : World Bank, 2012. — 68 p.
18. *Miller T.* Index of Economic Freedom / T. Miller, Kim R. Holmes, Edwin J. Feulner. The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, Inc., 2012. — 470 p.
19. *Сільське господарство України* : стат. зб. за 2012 р. / за ред. Н.С. Влащенко. — К. : Держ. служба стат. України, 2013. — 392 с.
20. *Статистичний щорічник України за 2012 р.* / за ред. О. Г. Осауленка. — К. : Держ. служба стат. України, 2013. — 551 с.
21. *Schwab K.* The Global Competitiveness Report 2013-2014 / K. Schwab, X. Sala-i-Martin. — Geneva : World Economic Forum, 2013. — 551 p.
22. *Дані Міжнародного центру торгівлі* / International Trade Center [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.intracen.org/country/ukraine>.
23. *Burck J.* The Climate Change Performance Index. Results 2014 / J. Burck, Fr. Marten, Ch. Bals. — Bonn : Germanwatch & Can, 2013. — 27 p.
24. *The Global Information Technology Report 2013: Growth and Jobs in a Hyperconnected World* / B. Bibao-Osorio, S. Dutta, Br. Lanvin. — Geneva: World Economic Forum, 2013. — 383 p.
25. *National Resilience — Victory on the Home Front: a Conceptual Framework* // Ayalon Committee of the Government of Israel. — Jerusalem : Cheshvan, 2008. — 36 p.
26. *Гесць В. М.* Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Гесць ; НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. — К., 2009. — 864 с.
27. *Хартія економічних прав та свобод держав від 12.12.1974* // Резолюції, прийняте Генеральною Ассамблеєю на двадцять дев'ятою сесією. — Т. I. — 17 сентяб. – 18 декаб. 1974 г. — ООН : Нью-Йорк, 1975. — С. 64–71.
28. Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" № 5060-VI від 16 лип. 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 29. — Ст. 337.
29. *Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку* // Действующее междунар. право. — М. : Москов. независимый ин-т междунар. права, 1997. — Т. 3. — С. 687–692.

30. Трофімова В. В. Феномен економічної самодостатності в реалізації японської моделі розвитку / В. В. Трофімова // Економічний простір. — 2009. — № 23/1. — С. 43–56.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2013.

Boiko A. Conceptualization of the national economy resilience.

Background. The deepening crises in the world economy and the high level of interdependence of national economies have actualized problems of the national economy resilience. The main goal of the research is to formulate the theoretical, methodological and axiological concepts of the national economy resilience.

The purpose of the article is the formation of theoretical, methodological and axiological concepts of national economy resilience.

Material and methods. Methodological basis of the study is a systematic method of understanding economic phenomena and processes, methods of theoretical generation, analysis and synthesis, the historical method, systematization.

Results. The content of the category "economic resilience" is reflected based on the analysis of the content of the categories "resilience" and "system", the genesis of the concept of mechanical resilience, social and ecosystems' resilience, and the key features of national economics. The principles of the national economy resilience were determined with reflection of its essential characteristics for optimal functioning, without which the system is unable to fulfill its purpose. The offered principles of national economic resilience include the principle of sustainable development, national self-sufficiency, self-organization principle, and the principle of respect for the natural hierarchy. These principles are the conceptual basis of the national resilience in the global economy.

Conclusion. In comparison with the achievements in resilience concept in the natural sciences, the concept of the national economy resilience is currently studied. In the article author offers to study endogenous nature of national resistance in such internal subsystems as nature-man-society-economy-state. The proposed approach is reflected in the principles of resilience of the national economy, providing an integrated approach to the disclosure of the interaction of global and national development.

Keywords: national economy, economic system, resilience, principle, sustainable development.

REFERENCES

1. Gal'chyns'kyj A. S. Politychna noekonomika: nachala onovlenoi' paradygmy ekonomichnyh znan' : monografija / A. S. Gal'chyns'kyj. — K. : Lybid', 2013. — 472 s.
2. Bazhal Ju. M. Shumpeterivs'ka paradygma "statyky" i "dynamiky" ekonomichnoi' systemy ta i'i' praktychne znachennja / Ju. M. Bazhal // Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. — 2013. — Vyp. 4 (145). — S. 5–8.
3. Grazhevs'ka N. Mehanizm samorozvytku ekonomichnyh system u koncepcii' "Tvorchogo rujnuvannja" J.Shumpetera / N. Grazhevs'ka // Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. — 2013. — Vyp. 4 (145). — S. 11–12.
4. Prognozuvannja zovnishn'oi' stijkosti ekonomiky Ukrainy. — K. : NISD, 2013. — 30 c.
5. Tyshhuk T. A. Priorytety zabezpechennja zovnishn'oi' stijkosti ekonomiky Ukrainy / T. A. Tyshhuk // Strategichni priorytety. — 2013. — № 1(26). — S. 52–60.
6. Global Risks. Eighth Edition / World Economic Forum. — Switzerland: World Economic Forum, 2013. — 79 p.
7. Folke C. Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-ecological Systems Analyses / C. Folke // Global Environmental Change. — 2006. — Vol. 16. — P. 253–267.
8. Gorskij Ju. M. Gomeostatika zhivyh, tehniceskikh, social'nyh i jekologicheskikh sistem / Ju. M. Gorskij, V. I. Astafev i dr. — Novosibirsk : Nauka, 1990. — 350 s.

9. Agoshkova E. B. Jevoljucija ponjatija "sistemy" / E. B. Agoshkova, B. V. Ahlebinskij // Voprosy filosofii. — 1998. — № 7. — S. 170–179.
10. Bertalanffy von L. General System Theory – A Critical Review / L. Bertalanffy von. // General Systems. — New York : Society for General Systems research, 1962. — Vol. VII. — P. 1–20.
11. Ekonomichna encyklopedija / redkol. : S. V. Mochernyj (vidp. red.) ta in. — T. 3. — K. — Ternopil' : Akademija, 2002. — 952 s.
12. Budanov V. G. Metodologija sinergetiki v postneklassicheskoj nauke i v obrazovanii / V. G. Budanov. — 3-e izd., dop. — M. : LIBROKOM, 2009. — 240 s.
13. Holling C. S. From Complex Regions to Complex Worlds / C. S. Holling // Ecology and Society. — 2004. — Vol. 9. — Issue 1 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss1/art11>.
14. Holland J. H. Studying Complex Adaptive Systems / J. H. Holland // Journal of Systems Science and Complexity. — 2006. — Vol. 19. — P. 1–8.
15. Bruneau M. A. Framework to Quantitatively Assess and Enhance the Seismic Resilience of Communities / M. A. Bruneau, Chang S. E., Eguchi R. T. and others // Earthquake Spectra. — 2003. — Vol. 19. — Issue 4. — P. 733–752.
16. Bruneau M. Seismic Resilience of Communities — Conceptualization and Operationalization / M. Bruneau, A. Reinhorn // Proceedings of an International Workshop on Performance-based Seismic Design Concepts and Implementation. — Bled, 2004. — P. 161–171.
17. Arvis J.-Fr. Trade Logistics in the Global Economy Arvis / J.-Fr. Arvis, M. A. Mustra, L. Ojala, B. Shepherd, D. Saslavsky. — Washington D. C. : World Bank, 2012. — 68 p.
18. Miller T. Index of Economic Freedom / T. Miller, Kim R. Holmes, Edwin J. Feulner. The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, Inc., 2012. — 470 p.
19. Sil's'ke gospodarstvo Ukrai'ny : stat. zb. za 2012 r. / za red. N.S. Vlasenko. — K. : Derzh. sluzhba stat. Ukrai'ny, 2013. — 392 s.
20. Statystychnyj shhorichnyk Ukrai'ny za 2012 r. / za red. O. G. Osaulenka. — K. : Derzh. sluzhba stat. Ukrai'ny, 2013. — 551 s.
21. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2013-2014 / K. Schwab, X. Sala-i-Martin. — Geneva : World Economic Forum, 2013. — 551 p.
22. Dani Mizhnarodnogo centru torgivli / International Trade Center [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.intracen.org/country/ukraine>.
23. Burck J. The Climate Change Performance Index. Results 2014 / J. Burck, Fr. Marten, Ch. Bals. — Bonn : Germanwatch & Can, 2013. — 27 p.
24. The Global Information Technology Report 2013: Growth and Jobs in a Hyper-connected World / B. Bibao-Osorio, S. Dutta, Br. Lanvin. — Geneva: World Economic Forum, 2013. — 383 p.
25. National Resilience — Victory on the Home Front: a Conceptual Framework // Ayalon Committee of the Government of Israel. — Jerusalem : Cheshvan, 2008. — 36 p.
26. Gejec' V. M. Suspilstvo, derzhava, ekonomika: fenomenologija vzajemodii' ta rozvytku / V. M. Gejec' ; NAN Ukrai'ny ; In-t ekon. ta prognoz. NAN Ukrai'ny. — K., 2009. — 864 s.
27. Hartija ekonomichnyh prav ta svobod derzhav vid 12.12.1974 // Rezoljucyy, pryjatyje General'noj Assambleej na dvadcat' devjatoj sessyy. — T. I. — 17 sentjab. – 18 dekab. 1974 g. — OON : N'ju-Jork, 1975. — S. 64–71.
28. Zakon Ukrai'ny "Pro zovnishn'oekonomichnu dijalnist'" № 5060-VI vid 16 lyp. 1991 r. // Vidomosti Verhovnoi' Rady URSR. — 1991. — № 29. — St. 337.
29. Deklaracija Rio-de-Zhanejro shhodo navkolishn'ogo seredovishha ta rozvitku // Dejstvujushhee mezhdunar. pravo. — M. : Moskov. nezavisimyj in-t mezhdunar. prava, 1997. — T. 3. — S. 687–692.
30. Trofimova V. V. Fenomen ekonomichnoi' samodostatnosti v realizacii' japons'koi' modeli rozvytku / V. V. Trofimova // Ekonomichnyj prostir. — 2009. — № 23/1. — S. 43–56.

УДК 321.01:316.3

КАНДАГУРА Катерина, к. н. з держ. упр., старший викладач кафедри менеджменту КНТЕУ

ІНСТРУМЕНТИ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ З ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто можливості застосування аутсорсингу та фандрейзингу у державному управлінні для підвищення рівня співпраці органів влади з громадськістю. Проаналізовано практику іноземних держав щодо використання таких інструментів у державному управлінні, а також запропоновано варіанти реалізації цих принципів в українських реаліях.

Ключові слова: комунікація, комунікативний проект, влада, інститути громадянського суспільства, аутсорсинг, фандрейзинг.

Кандагура Е. Инструменты взаимодействия власти с институтами гражданского общества. Рассмотрены возможности использования аутсорсинга и фандрейзинга в государственном управлении для повышения уровня сотрудничества органов государственной власти с общественностью. Проанализирована практика иностранных государств по использованию таких инструментов в государственном управлении, а также предложены варианты реализации этих принципов в украинских реалиях.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникативный проект, власть, институты гражданского общества, аутсорсинг, фандрейзинг.

Постановка проблеми. Основними засадами внутрішньої політики України визначено необхідність утвердження інститутів громадянського суспільства, посилення взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування з об'єднаннями громадян, запровадження громадського контролю за діяльністю влади, тому важливого значення набуває розвиток нових методів та форм такої співпраці. У національному законодавстві наголошується на важливості використання міжнародного потенціалу для утвердження, розвитку та зміцнення міжнародного авторитету нашої держави [1].

З огляду на зазначене актуальним є створення нової моделі публічного адміністрування, що буде спрямована на використання інноваційних методів менеджменту, які мають позитивний результат у бізнес-середовищі, для комунікації органів влади з громадськістю. Основним завданням влади постає відхід від усталених принципів та застосування нових, перспективних механізмів співпраці з громадськістю, враховуючи досвід іноземних держав та методи, що ефективно функціонують у бізнес-середовищі.

© Кандагура К., 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою проведеного дослідження є нормативно-правові акти [1; 2], наукові розробки вітчизняних та зарубіжних науковців [3–11], аналітичні матеріали та статистичні дані [12–14].

Серед науковців точаться дискусії щодо того, яким чином забезпечити реалізацію задекларованих у законодавстві напрямів розвитку держави та сприяти відкритості й прозорості процесів підготовки та прийняття державних рішень. Шляхами вирішення цих питань можуть служити нові інноваційні методи менеджменту, які переведуть державне управління у сферу публічності.

Крім того, необхідно визначити, які з форм сприятимуть розвитку взаємовідносин влади з громадськістю, та які методи, що активно використовуються у практиці іноземних держав, можливо адаптувати до сучасних українських умов.

Метою статті є формулювання пропозицій щодо використання інструментів менеджменту у взаємовідносинах влади з громадськістю для забезпечення реалізації передбачених національним законодавством демократичних принципів та стандартів.

Результати дослідження. У системі державного управління інноваційними є методи проектного, креативного, державного менеджменту та ін. Це пов'язано з тим, що система державного управління має кардинальні відмінності від менеджменту в організації, на підприємстві, у корпорації тощо. Усі інновації потребують змін не тільки у стилі мислення службовців, але й у внутрішньосистемних зв'язках. Креативність при введенні інновацій полягає в тому, що необхідно використовувати наявні ресурси, структури та системи. Важливо знайти той варіант втілення інновацій, який не порушував би діючу систему, а сприяв її покращанню та більшій ефективності роботи [3, с. 88–89].

У рамках дослідження важливим є розуміння результативних комунікативних проектів у взаємовідносинах влади з громадськістю, оскільки вони базуються на інноваційних методах, що сприяє розвитку та вдосконаленню діяльності державних службовців, індивідуально-особистісних характеристик (психічних процесів, здібностей, задатків, якостей індивідууму). У сфері організації діяльності у публічному управлінні спостерігається перенесення технологій бізнесу на сферу громадянського суспільства [3]. Найбільш важливим структурним елементом інноваційних методів є дослідницька діяльність, яка дає можливість виявити реальні проблеми функціонування всіх сфер життєдіяльності, уявити ідеальний стан цілого та визначити способи його підтримки.

Метою комунікативного проекту є розвиток громадянського суспільства, який має прояв у результативних взаємовідносинах влади з громадськістю, тобто чіткій функціональній відповідності завдань та цілей влади очікуванням та інтересам громадськості. Перевагою таких проектів є те, що за наявності традиційних механізмів управління можливо використовувати креативні механізми.

Очікувані результати комунікативного проекту: управління соціальними процесами, які забезпечують систему їх відтворення в певних параметрах (якість, об'єми, цілісність діяльності тощо); розробка і втілення ефективного механізму налагодження комунікацій між органами виконавчої влади та інститутами громадянського суспільства; формування громадянської культури суспільства – виявлення активної громадянської позиції, зокрема, щодо участі в процесах формування та реалізації державної політики, усвідомлення громадськістю принципів співпраці між органами виконавчої влади та інституціями; розвиток благодійності та меценатства; проведення роз'яснювальної роботи щодо доцільності розробки проектів рішень та їх прийняття; сприяння висвітленню у засобах масової інформації проектів ефективного співпраці органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства стосовно розвитку громадянського суспільства; формування у громадськості емоційно-ціннісного ставлення до значення колективної організації життєдіяльності та навичок ефективного спілкування, ведення переговорів, досягнення компромісів, використання ненасильницьких методів розв'язання конфліктів та проблем; отримання оптимального кінцевого результату, від якого очікується максимальний ефект [3, с. 87].

Комунікативні проекти можуть стати результатом задоволення інтересів як громадськості, так і влади. Переваги громадян виявляються через підвищення загального рівня обізнаності громадян, відчуття їх частиною процесів, що відбуваються в державі, та активного прагнення до удосконалення, участі у вирішенні суспільних проблем. Позитивними наслідками залучення громадськості до цих процесів для влади можуть бути: підвищення рівня довіри громадськості і, як наслідок, можливість впровадження різного роду інновацій за допомогою, а не у супротив громадськості; підвищення соціально-економічного стану всієї держави; привабливість та зростання рейтингу на міжнародній арені; розподіл функцій з перекладенням їх частини на об'єднання громадян. У свою чергу, шляхом залучення бізнесу до процесу взаємовідносин з громадськістю можна досягти позитивного ефекту для держави через застосування додаткових ресурсів, формування прозорих методів ведення бізнесу, і, як наслідок, підвищення фінансового та економічного потенціалу країни. У такому випадку важливим є мотивація бізнесу через пільги в оподаткуванні прибутку, законодавче закріплення заохочень до діяльності.

Стратегічною ціллю формування механізмів впровадження комунікативних проектів у побудові взаємовідносин з громадськістю є досягнення рівноправного партнерства з громадськістю та бізнесом для максимального задоволення інтересів усіх учасників.

Для реалізації такої мети постає необхідність у вдосконаленні законодавчої бази, детальному аналізі недоліків існуючої системи взаємовідносин з громадськістю, а також тих механізмів, які використовуються

на сучасному етапі. Важливого значення у цьому процесі набувають підходи до управління, запропоновані представниками школи наукового управління, використання наявних результатів наукових досліджень у цій сфері у практичній діяльності, тобто закріплення практичних методів теоретичними принципами. Врахування досвіду інших держав та його використання в умовах українських реалій можливе з урахуванням індивідуальних особливостей, традицій, історичних факторів, географічного розташування тощо.

Наступним кроком є переформатування апарату управління та всієї структури, а також розроблення організаційних методів та засобів, які будуть реалізовуватися через чітко визначення функціональних обов'язків та взаємовідносин. Підрозділи, які розробляють та реалізують механізми впровадження комунікативних проектів влади з громадськістю, мають бути адаптивними, тобто незалежно від обставин пристосовуватися до ситуації, змін умов, філософії держави, державного управління, структури тощо. З огляду на це необхідно розробити комунікативний проект, який повинен бути не лише результативним за різних обставин, а і не залежати від структурних перетворень, змін у законодавстві або стратегічних напрямів розвитку держави [4, с. 230].

У теорії менеджменту адаптивні структури управління характеризуються як більш гнучкі, краще пристосовані до швидкої зміни зовнішніх умов, у них творчий, змістовний бік діяльності переважає над формальним. Такий тип структури є найбільш прийнятним для взаємовідносин влади з громадськістю через комунікативні проекти, оскільки він максимально адаптований для роботи в нестабільних умовах, коли проблеми, що виникають, і необхідні дії не можна чітко розкласти на елементи, крім того, підтримується ініціатива та творчий підхід до справи. Проте важливим є застосування елементів бюрократичних структур для підрозділів, які виконують суто функціональні обов'язки, що полягають у кадровому забезпеченні, фінансовій діяльності тощо. Такий тип структури управління передбачає дотримання саме формального та регламентованого аспекту управлінської діяльності [5–9].

Згідно з критеріями результативності, за якими було проаналізовано діяльність органів виконавчої влади у взаємовідносинах з громадськістю, наявна структура, функціональні обов'язки відповідних підрозділів, власне механізми, що застосовуються нині, виявилися недостатньо ефективними. Цей факт, як і очевидна недосконалість законодавчої бази, підтверджує думку про те, що досягти адаптивності можна, лише змінивши окреслені напрями.

У теорії менеджменту до адаптивних організаційних структур управління відносять конгломерат та матричний тип. У контексті діяльності з налагодження взаємовідносин з громадськістю через комунікативні проекти доцільним є використання елементів конгломерату

або змішаної структури управління, що передбачає можливість набувати такої форми, яка виявиться найбільш прийнятною за тієї чи іншої конкретної ситуації. Такий тип структури має найвище керівництво, яке відповідає за довгострокове планування, координацію та контроль дій у всіх організаціях. З огляду на те, що така структура має діяти у державному управлінні (що передбачає дотримання певних принципів, а саме: підконтрольності у використанні державних коштів та чіткості виконання напрямів розвитку держави), входження елементів конгломерату до незалежних та автономних у прийнятті рішень структур є неприйнятним. Проте такі елементи можна пристосувати через створення цільових груп, які закріплюються за окремими напрямами роботи та у співпраці зі структурними підрозділами виконують поставлені завдання. У такому випадку окреслюються характеристики матричної структури.

Такі цільові групи можуть бути незалежними від управлінських впливів та діяти, виходячи з власних, спільних з владними, інтересів. Тобто йдеться про застосування аутсорсингу, який активно використовується в бізнесі та є інноваційним принципом у діяльності компаній зарубіжних країн.

Термін "аутсорсинг" визначається як передача компанією неосновних бізнес-процесів стороннім виконавцям на умовах субпідряду – для зменшення витрат на ці бізнес-процеси, а також покращання якості результату. Перевагами аутсорсингу є зростання рентабельності, скорочення витрат, реалізація основних напрямів діяльності із залученням досвіду інших учасників, гнучкість самої структури відповідно до конкретних завдань [12].

Такий механізм застосовується в бізнес-структурах іноземних держав. Найбільш ефективним виявився аутсорсинг в Індії у сфері інформаційних технологій, що дало можливість транснаціональним корпораціям скоротити до 70 % видатки на фінансування цієї сфери [15]. З 2006 р. аутсорсинг активно застосовують і в Україні – 55–60 % вітчизняного аутсорсингу пов'язано з експортоорієнтованою діяльністю [12].

У сфері державного управління механізм аутсорсингу запропоновано використовувати при управлінні розвитком підприємств малого бізнесу. Як вважає О. Долгальова, одним із варіантів реалізації функцій прогнозування у державному управлінні може стати аутсорсинг, який підвищить науковість державного управління, скоротить бюджетні витрати на таку діяльність та сприятиме підвищенню ефективності роботи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Через поглиблення й активізацію прогнозних розробок аутсорсинг створює передумови для відпрацювання більш гнучких методів державного впливу на вітчизняний бізнес, що є необхідним в умовах ринкової нестабільності. Він сприятиме більш ретельному розгляду проектів нормативних і ненормативних актів і завдяки цьому допоможе краще

передбачити дієвість ряду норм права та наслідки їх запровадження, більш вдало скерувати державний вплив на сферу підприємницької діяльності в напрямку її детінізації [10].

Для підвищення ефективності функціонування суб'єктів господарювання аутсорсинг, на думку О. Манойленко, може бути використаний як окремий інструмент антикризового управління [11].

При впровадженні аутсорсингу у побудові взаємовідносин влади з громадськістю доцільно залучати до основної діяльності структурних підрозділів органів виконавчої влади незалежні структури: громадські об'єднання, консультативні ради. У більшості іноземних держав аутсорсинг виявився дієвим за кризових умов або за фінансової кризи компаній. Такі організації можуть виконувати окремі функції структурних підрозділів під час розроблення, впровадження та дослідження результатів реалізації рішень владою.

Доцільним є залучення до діяльності органів державної влади незалежних аналітичних центрів на *початковому етапі* – для аналізу загальної ситуації, вивчення соціальних очікувань та інтересів громадськості з того чи іншого питання, тобто при проведенні моніторингу, а також дослідженні рівня задоволеності соціальних очікувань та інтересів.

Другий етап, що включає прогнозування та вироблення макету реалізованого рішення, потребує залучення наукового потенціалу, тобто науковців, які у теоретичному плані досліджували окреслену проблематику в рішенні. Такий механізм дасть можливість не лише залучити нові ідеї, а й науково обґрунтувати необхідність такого рішення та доцільність його вирішення запропонованим шляхом.

На *третьому етапі*, який можна окреслити як вдосконалення через обговорення громадськістю, доцільним є залучення громадських об'єднань. У такий спосіб забезпечується не лише участь у державному управлінні через публічні обговорення, а й залучення громадськості до участі в об'єднаннях за інтересами. Таким чином, кінцевим продуктом цього етапу є можливість отримання проекту рішення з врахуванням думки громадськості.

Діяльність таких груп у механізмі аутсорсингу має бути врегульована на законодавчому рівні. Крім того, важливо чітко виділити сфери діяльності та межі її застосування, регламентувати визначені функції та обов'язки, окреслити можливості та ресурси при проведенні діяльності. Залучення цільових груп на різних етапах може відбуватися за грантовим принципом та на конкурсній основі, що дозволить розробляти нові ідеї, а також зробити прозорим процес залучення до діяльності конкретного об'єднання.

На всіх етапах доцільно використовувати позитивний зарубіжний досвід щодо залучення спонсорських внесків від бізнес-структур, що передбачає побудову взаємовідносин влади з такими організаціями та громадськістю.

Українське законодавство розглядає спонсорство як специфічну форму благодійництва, що полягає у добровільній матеріальній, фінансовій, організаційній та іншій підтримці фізичними та юридичними особами набувачів благодійної допомоги з метою популяризації виключно свого імені (найменування), свого знака для товарів і послуг [2]. Визначено ряд учасників благодійної діяльності та напрями їх діяльності відповідно до нормативно-правових актів.

Важливим моментом є заохочення спонсорської підтримки до реалізації комунікативних проектів влади при побудові взаємовідносин з громадськістю через можливі пільги. У цьому контексті привертає увагу практика розвинених європейських держав щодо використання фандрейзингу при залученні спонсорських ресурсів. Поняття "фандрейзинг" трактується як програма збору коштів, мобілізація капіталу [13].

Така діяльність може проводитися громадськими організаціями, які беруть участь у впровадженні комунікативних проектів влади у взаємовідносинах з громадськістю. Метою такого виду діяльності є залучення зовнішніх ресурсів для реалізації суспільно важливих програм. Фандрейзинг прийнятний при максимально ефективному рівні співпраці влади з об'єднаннями громадян. При реалізації такого механізму можливе зменшення бюджетних витрат та розвиток взаємовідносин між владою, громадськістю та бізнесом.

При побудові взаємовідносин влади з громадськістю, використовуючи спонсорство та фандрейзинг, постає необхідність у розмежуванні функцій влади і бізнесу. Експерти аналітичного центру "Академія" на основі аналізу теоретичного та практичного досвіду іноземних держав у цьому питанні, виокремлюють такі методи: запровадження процедури адміністративного і публічного відстеження задекларованих доходів і реальних витрат усіх суб'єктів державного управління за допомогою ЗМІ та громадськості; підвищення статусу Рахункової палати України щодо відстеження витрат влади та регулярного звітування громадськості через ЗМІ; посилення механізму парламентського контролю через парламентські слідчі комісії; участь опозиції у контролі профільних парламентських комітетів; підвищення культури державного управління [14].

У цьому контексті цікавий і сценарій, розроблений фахівцями Світового банку, які зазначають, що для протидії корупції та можливості використовувати демократичні методи у налагодженні комунікації влади з громадськістю постає необхідність у реалізації дій, що стосуються різних аспектів державного управління: підвищення ролі судової влади через ефективні та незалежні принципи у діяльності; забезпечення прозорих виборчих процедур та формування авторитетних політичних партій; дотримання свободи слова та інформації, а також посилення ролі ЗМІ; урегулювання діяльності щодо відкриття та розвитку бізнесу, розвиток конкурентного приватного сектора;

підвищення привабливості державної служби через залучення професіоналів та достойну оплату праці; підвищення прозорості бюджетного процесу та діяльності податкових органів; розширення можливостей громадянського суспільства [14].

Такий сценарій для України є прийнятним за умов проведення низки реформ, а головне – підвищення рівня довіри громадськості до діяльності влади через її результативність.

Роль органів державної влади у формуванні комунікацій з громадськістю через використання аутсорсингу, фандрейзингу може базуватися на виді менеджменту, який розглядають з позиції стадій управління і послідовності діяльності, а саме:

- *стратегічне управління*, тобто органи виконавчої влади окреслюють загальні цілі розвитку, прогнозують можливі результати, визначають слабкі та сильні позиції, оцінюють та виробляють стратегію діяльності, а також створюють систему управління. У такому контексті важливим є використання аналітичної інформації незалежних аналітичних центрів щодо соціальних очікувань;

- *оперативне управління* полягає у створенні необхідних структур, залученні ресурсів і виконанні управлінських функцій за умов існування структур. Такий вид діяльності з боку органів виконавчої влади можна застосовувати при залученні громадських організацій та наукового потенціалу;

- *контроль*, тобто органи влади відстежують процес розробки рішення та залучаються до його впровадження, а також контролюють виконання та результативність через отримання інформації від незалежних аналітичних центрів щодо рівня задоволеності громадськості.

Таким чином, цей тип менеджменту дає можливість активно співпрацювати з об'єднаннями громадян, що забезпечить участь громадськості у державному управлінні та дозволить зосередити увагу підрозділів органів виконавчої влади на інших видах діяльності.

Висновки. Застосування запропонованих механізмів доцільно закріпити у програмі побудови взаємовідносин влади з громадськістю через впровадження комунікативних проектів на декілька років, в якій слід чітко встановити стратегічні цілі влади, розподілити функціональні обов'язки між структурними підрозділами її органів та громадськістю, відобразити взаємовідносини між структурними підрозділами влади, розробити схеми організації діяльності, впровадження інноваційних механізмів та узгодження їх з існуючими, визначити наявні фінансові ресурси та схематично розписати залучення зовнішніх, спрогнозувати кінцевий результат та соціальні очікування, окреслити часові рамки реалізації та можливі ризики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 лип. 2010 р. № 2411-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
2. Про благодійництво та благодійні організації : Закон України від 16 вер. 1997 р. № 531/97-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=531%2F97-%E2%F0>.
3. Драгомирецька Н. Механізми креативного и проектного менеджмента / Н. Драгомирецькая, К. Кандагура // Проблемы управления / Акад. упр. при Президенте Республики Беларусь. — Минск. — 2009. — № 2 (31). — С. 85–89.
4. Драгомирецька Н. М. Управління соціальними та культурними проектами : навч. посіб. для слухачів спец. "держ. упр." спеціалізацій "упр. у сфері культури" та "соціал. і гуманітар. політика" / Н. М. Драгомирецька. — О. : ОРІД НАДУ, 2008. — 274 с.
5. Албастова Л. Н. Технологии эффективного менеджмента / Л. Н. Албастова. — М. : ПРИОР, 1999. — 287 с.
6. Дикань Н. В. Менеджмент : навч. посіб. / Н. В. Дикань, І. І. Борисенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://pidruchniki.com.ua/00000000/menedzhment/menedzhment_-_dikan_nv.
7. Керівництво з основ проектного менеджменту : пер. з англ. / Ін-т проектного менеджменту. — К. : Віпол, 1999. — 195 с.
8. Котлер Ф. Маркетинг, менеджмент / Ф. Котлер, К. Келлер. — 12-е изд. — СПб. : Питер, 2006. — 832 с.
9. Федулова Л. І. Менеджмент організацій [Електронний ресурс] / Л. І. Федулова. — Режим доступу : http://pidruchniki.com.ua/19991130/menedzhment/menedzhment_organizatsiy_-_fedulova_l_i.
10. Долгальова О. В. Теоретико-методологічні засади механізмів державного управління сталим розвитком підприємств малого бізнесу в Україні [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / О. В. Долгальова. — Донецьк, 2007. — 40 с. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/ard/2007/07dovmbu.zip>.
11. Манойленко О. В. Аутсорсинг як інструмент підвищення ефективності антикризового управління [Електронний ресурс] / О. В. Манойленко. — Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=188&start=2.
12. Значення слова "аутсорсинг" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Аутсорсинг>.
13. Значення слова "фандрейзинг" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.library.donetsk.ua/~olena/zan/zan06.html>.
14. Розмежування влади та бізнесу: операція підвищеної складності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.academia.org.ua/?p=921>.
15. Индия становится мировым лидером аутсорсинга [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.km.ru/magazin/view.asp?id=F0BB4563E0C340ED8DAE22F3CF8C515A>.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2013.

Kandagura K. Tools of government interaction with civil society institutions.

Background. The access to the cheap investment resources, as one of the main determinants in general economic crisis in Ukraine, causes the reduction of Ukrainian enterprises competitiveness both in domestic and foreign markets.

Analysis of the recent researches and publications. Problems in the investment sphere demand deeper analysis of investment activity issues, as it is shown in the works of such economists as V. Liashenko [1], T. Maiorov [2] and others.

Purpose of the article. Development of the existing and search of the new investment activity sources for Ukrainian companies, including the use of various stock market instruments as part of the national financial system, it is seen as one of the most promising ways for improving the economic environment in Ukraine.

Results. The current performance index of the market development does not show permanent growth, but vice versa the activity reduction of investors and issuers. It can be seen on the example of various indicators: stock trading activity, new issues of shares and debt instruments dynamics, investment through securities. In these circumstances such undeveloped ways for attracting investment in Ukraine as: IPO, discovering the needs of potential investors while searching funds through debt instruments, promotion of domestic securities market are important. Also, based on the experience of foreign investment environment, capitalization is more successful indicator of an efficient business, instead of using the profit indicators. This assessment of the company market value can be obtained both through IPO, and the secondary securities market values. However, the weak development of IPO in Ukraine, especially attraction of the foreign investors funds, leads to the low level of these techniques usage by Ukrainian companies.

Conclusion. Drawbacks in the structure of rising investment capital for the formation of capital investment can be partially eliminated by both primary and secondary stock market, which leads to improvement of the economy competitiveness.

Keywords: investments, sources of investment formation, IPO, stock market.

REFERENCES

1. Pro zasady vnutrishn'oi' i zovnishn'oi' polityky : Zakon Ukrai'ny vid 1 lyp. 2010 r. № 2411-VI [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
2. Pro blagodijnyctvo ta blagodijni organizacii' : Zakon Ukrai'ny vid 16 ver. 1997 r. № 531/97-VR [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=531%2F97-%E2%F0>.
3. Dragomireckaja N. Mehanizmy kreativnogo i proektnogo menedzhmenta / N. Dragomireckaja, K. Kandagura // Problemy upravlenija / Akad. upr. pri Prezidente Respubliki Belarus'. — Minsk. — 2009. — № 2 (31). — S. 85–89.
4. Dragomyrec'ka N. M. Upravlinnja social'nyh ta kul'turnykh proektamy : navch. posib. dlja sluhachiv spec. "derzh. upr." specializacij "upr. u sferi kul'tury" ta "social. i gumanitar. polityka" / N. M. Dragomyrec'ka. — O. : ORID NADU, 2008. — 274 s.
5. Albastova L. N. Tehnologii jeffektivnogo menedzhmenta / L. N. Albastova. — M. : PRIOR, 1999. — 287 s.
6. Dykan' N. V. Menedzhment : navch. posib. / N. V. Dykan', I. I. Borysenko [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://pidruchniki.com.ua/00000000/menedzhment/menedzhment_-_dikan_nv.
7. Kerivnyctvo z osnov proektnogo menedzhmentu : per. z angl. / In-t proektnogo menedzhmentu. — K. : Vipol, 1999. — 195 s.
8. Kotler F. Marketing, menedzhment / F. Kotler, K. Keller. — 12-e izd. — SPb. : Piter, 2006. — 832 s.

9. *Fedulova L. I.* Menedzhment organizacij [Elektronnyj resurs] / L. I. Fedulova. — Rezhym dostupu : http://pidruchniki.com.ua/19991130/menedzhment/menedzhment_organizatsiy_- fedulova_l_i.
10. *Dolgal'ova O. V.* Teoretyko-metodologichni zasady mehanizmv derzhavnogo upravlinnja stalym rozvytkom pidpryjemstv malogo biznesu v Ukraini [Elektronnyj resurs] : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja d-ra nauk z derzh. upr. : spec. 25.00.02 "Mehanizmy derzhavnogo upravlinnja" / O. V. Dolgal'ova. — Donec'k, 2007. — 40 s. — Rezhym dostupu : <http://www.nbu.gov.ua/ard/2007/07dovmbu.zip>.
11. *Manojlenko O. V.* Outsorsyng jak instrument pidvyshhennja efektyvnosti antykryzovogo upravlinnja [Elektronnyj resurs] / O. V. Manojlenko. — Rezhym dostupu : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=188&start=2.
12. *Znachennja slova "outsorsyng"* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Autsorsyng>.
13. *Znachennja slova "fandrejzyng"* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.library.donetsk.ua/~olena/zan/zan06.html>.
14. *Rozmezhuvannja vlady ta biznesu: operacija pidvyshhenoi' skladnosti* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.academia.org.ua/?p=921>.
15. *Indija stanovitsja mirovym liderom outsorsinga* [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : <http://www.km.ru/magazin/view.asp?id=F0BB4563E0C340ED8DAE22F3CF8C515A>.

УДК 339.17-043.86(477)

МАЗУР Олена, к. е. н., доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

БІФУРКАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР РОЗВИТКУ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ

Обґрунтовано шляхи застосування теорії синергетики для аналізу еволюції складних відкритих систем. Досліджено розвиток роздрібної торгівлі України з 90-х років ХХ ст. Визначено три критичні (біфуркаційні) точки, що індукували якісні зміни в розвитку торгівлі, описано джерела біфуркаційних змін, надано характеристику постбіфуркаційних станів. Показано, що біфуркаційні точки стали поштовхом для якісних трансформацій торговельного сектора.

Ключові слова: роздрібна торгівля, синергетика, розвиток, система, біфуркаційні точки.

© Мазур О., 2014

30

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2014. № 1

Мазур Е. Бифуркационный характер развития розничной торговли Украины. Обоснованы пути применения теории синергетики для анализа эволюции сложных открытых систем. Исследовано развитие розничной торговли Украины с 90-х годов XX века. Определены три критические (бифуркационные) точки, которые индуцировали качественные изменения в развитии торговли, описаны источники бифуркационных изменений; охарактеризованы постбифуркационные состояния. Показано, что бифуркационные точки стали толчком для качественных трансформаций торгового сектора.

Ключевые слова: розничная торговля, синергетика, развитие, система, бифуркационные точки.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки України відбувається динамічне зростання роздрібно́ї торгівлі. Вона є надзвичайно гнучким видом діяльності, що здатен якнайшвидше адаптуватися до змін у ринковому середовищі й одночасно ефективно виконувати своє основне призначення – підвищувати якість життя завдяки своєчасному задоволенню запитів кожного споживача. Подальший розвиток роздрібно́ї торгівлі неможливо дослідити без аналізу її попереднього шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етапи формування роздрібно́го сектора в Україні досліджуються багатьма вченими. Так, І. Бубенець виділяє 4 етапи: 1-й (1991–2000 рр.) – реформування торгівлі; 2-й (2000–2004 рр.) – стабілізація в розвитку торгівлі; 3-й (2004–2007 рр.) – розвиток і якісні зміни в торговій галузі; 4-й (з 2008 і по нині) – початок глобалізації торгівлі [1, с. 181]. О. Деріведмідь також описує 4 етапи – спадщина централізованої мережі магазинів СРСР; виникнення елементів малого підприємництва; поява перших елітних супермаркетів; розвиток сучасних торгових мереж для масового споживача та інтернет-торгівлі [2, с. 110]. О. Азарян виокремлює 6 періодів – пострадянський, ринково-перехідний, початок сталого розвитку, кількісної оптимізації, посткризовий, якісної оптимізації [3, с. 37]. Однак у цих та інших дослідженнях простежується певна суб'єктивність у виділенні стадій еволюції роздрібно́ї торгівлі. Автори здебільшого негативно ставляться до періодичних кризових явищ, які порушують стабільність розвитку торгівлі. Ця точка зору притаманна традиційному уявленню про нормативну модель розвитку будь-якого економічного явища: розвиток має бути стійким, поступальним і сталим. Однак такий підхід не відповідає сучасним науковим досягненням щодо розвитку складних відкритих систем, якою, зокрема, є роздрібно́а торгівля, а відтак, потребує відповідного коригування.

Мета статті. Пропонується точка зору, альтернативна звичній світоглядній позиції щодо поступального і сталого розвитку торгівлі, і ставиться мета показати конструктивний вплив кризових явищ на якісну динаміку роздрібно́ї торгівлі. На цій основі запропоновано класифі-

кацію етапів розвитку вітчизняної роздрібною торгівлі. Методологічною базою дослідження слугуватимуть науково-філософські положення синергетики – самостійного відгалуження загальної теорії систем.

Результати дослідження. Синергетика (від грец. *synergetikos* — спільний, узгоджений, діючий) – це знання про самоорганізацію складних систем. Основоположниками цієї науки є Г. Хакен [4; 5] та І. Пригожин [6], а їх ідеї розвинуто такими вченими, як В.-Б. Занг [7], О. Князева, С. Курдюмов [8] та ін. Як універсальна міждисциплінарна філософія синергетика придатна для аналізу різноманітних соціальних, біологічних, фізичних, хімічних, психічних, інформаційних, економічних та інших систем. Так, результатом симбіозу економіки та синергетики є "синергетична економіка" [7]. Принципи синергетичної економіки не замінюють традиційну економіку, а розширюють її, додаючи до аналізу підходи, що пояснюють незрозумілі дотепер складні економічні явища.

Сучасна економічна наука ґрунтується на детерміністській філософії і лінійному мисленні, згідно з якими аксіоматично вважається, що між різними явищами та процесами завжди існують причинно-наслідкові зв'язки, а світ розвивається поступально і безальтернативно. Класична економічна теорія сприймає елементи випадковості, хаосу, нерівноваженості та нестійкості як деструктивні неприємності, яких треба обов'язково позбутися і повернутися на "правильну" траєкторію розвитку. Синергетика сприймає таке мислення як занадто спрощену схему, оцінюючи традиційну економіку не як універсальну теорію, а лише як окремих випадок. Тому синергетична економіка, не применшуючи важливості лінійних характеристик – раціональної поведінки, стійкості й рівноваги, – намагається винайти джерела складності економічної еволюції через залучення до аналізу стохастичних процесів.

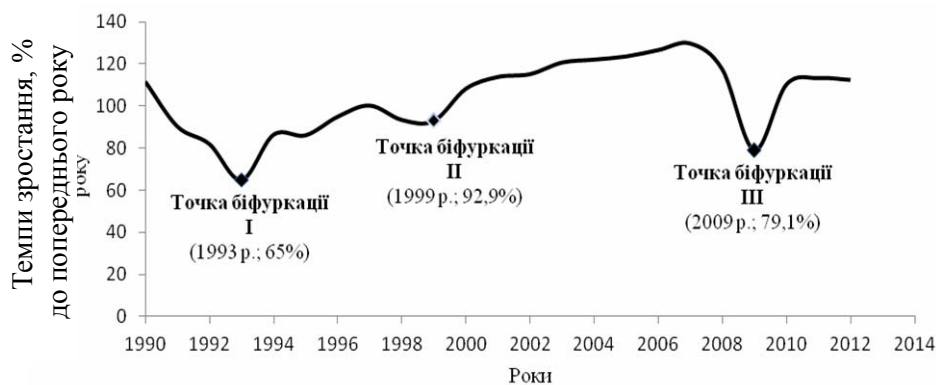
Як відзначає О. Князева, у певному сенсі для складної системи взагалі нерелевантно уявлення про стійкість та стійкий розвиток, і "складна організація...лише метастабільно стійка. Щоб підтримувати свою цілісність...вона повинна (курсив – авт.) існувати у коливальному режимі, що дає змогу уповільнювати процеси та встановлювати загальний темп розвитку всередині складної структури" [8, с. 13]. Тобто еволюція складних систем завжди пов'язана з чергуванням режимів пришвидшення та сповільнення, і більше того – "без нестійкості немає розвитку" [8, с. 37].

У центрі уваги синергетики є критичні точки (точки біфуркації), при досягненні яких система змінює характер своєї поведінки. Досліджуються процеси, за яких зовнішні чи внутрішні флуктуації призводять до незворотних трансформацій системних структур. Якщо флуктуації недостатньо істотні, система "скотиться" на той самий аттрактор – на попередній режим розвитку (тобто до рівноважного стану), а якщо вони сягнуть певної критичної позначки, то система змінить режим руху і підпаде під вплив іншого аттрактора.

Науковим підґрунтям використання синергетичного підходу до вивчення такого багатогранного соціально-економічного явища, як сфера роздрібно́ї торгівлі, є належність цього об'єкта до систем, що самоорганізуються [9]. Простежимо закономірності новітньої еволюції роздрібно́ї торгівлі України.

Характер еволюційного руху роздрібно́ї торгівлі України відображає динаміка темпів зростання обсягів роздрібно́го товарообороту за період з 1990 р. Аналіз показує, що за понад 20 років було три критичних періоди (біфуркаційні точки), під час яких сталися найсуттєвіші спади в роздрібно́й галузі (рисунк). Розглянемо чинники, що зумовили біфуркаційні збурення, і які позитивні структурні зміни у торговельному бізнесі це спричинило.

Новітня історія підприємництва в роздрібно́й торгівлі України де-факто розпочалася наприкінці 80-х років ХХ ст., з прийняттям Закону СРСР "Про індивідуальну трудову діяльність", постанови Ради Міністрів СРСР "Про створення кооперативів з виробництва товарів народного споживання" і Закону СРСР "Про кооперацію в СРСР". Ці нормативно-правові акти дозволили кооперативам легально займатися будь-якими не забороненими законодавством видами діяльності, у тому числі і торгівлею. До початку 1990-х років кооперація набула суттєвого розвитку, а з розпадом СРСР і створенням незалежної України цей потужний економічний рух став джерелом формування цивілізованої торговельної галузі.

Темпи зростання обсягів роздрібно́го товарообороту підприємств, у порівнянних цінах (побудовано автором на основі [10])

На початку 1990-х років були ухвалені засадничі для підприємницької діяльності Закони України "Про підприємництво", "Про підприємства в Україні", "Про господарські товариства", а також низка пов'язаних з підприємницькою діяльністю нормативно-правових актів. Ці

законодавчі ініціативи сприяли стрімкій активізації підприємницького руху в усіх економічних галузях, особливо в сфері роздрібно́ї торгівлі.

Однак цей процес був деформований внаслідок впровадження політики "шокової терапії" за рекомендаціями експертів МВФ і Світового банку. Бездумна, неконтрольована лібералізація цін, яка відбувалася у 1992–1993 рр., разом із такими стратегічними політико-економічними здобутками, як проголошення свободи ринкової торгівлі й ринкового ціноутворення, поглибила системну кризу досі планової економіки, призвела до подальшого спаду виробництва, та за нерозвиненого конкурентного середовища закономірно зумовила небачену гіперінфляцію, і, як наслідок, різке зниження життєвого рівня більшості громадян України. Якщо у 1991 р. індекс споживчих цін становив 390 %, то у 1992 р. він зріс до 2100 %, а наприкінці 1993 р. сягнув 10256 % [11]. Гіпертрофована інфляція стала джерелом біфуркаційних збурень у торгівлі: в цей період сталося безпрецедентне падіння темпів приросту обсягів проданої продукції у роздрібній торгівлі – з 111.5 % приросту у 1990 р. до 82 % і 65 % у 1992 і 1993 рр., відповідно [10]. Водночас інфляційні процеси не можна вважати єдиним фактором появи біфуркаційної точки в інституційному розвитку торгівлі, адже інфляція завжди є видимим свідченням глибоких структурних деформацій економічної системи. До них передусім слід віднести радянську спадщину у вигляді державного монополізму, інерційного дотримання екстенсивної стратегії розвитку, галузевої диспропорційності, тісної пов'язаності економіки України із загальносоюзним господарським комплексом (що сприяло імпорту "чужих" негараздів до нашої країни) і одночасним болісним розривом більшості усталених економічних зв'язків, науково-технічною і технологічною деградацією виробництв споживчого сектора та відповідною низькою конкурентоспроможністю готової продукції, високою енерго- та матеріаломісткістю промислових товарів разом із ресурсозалежністю від зовнішніх джерел тощо. Деструктивно вплинули і соціоментальні фактори: психологічне відторгнення нового типу господарювання, прагнення деяких верств населення до миттєвого збагачення і швидкого покращання умов життєдіяльності, відсутність досвіду і спеціалістів з економічного реформування, брак політичних керівників з державницьким мисленням та ін.

У біфуркаційній точці 1992–1993 рр. чітко окреслився вплив на роздрібну торгівлю двох різноспрямованих чинників. Так, регуляторна діяльність держави як керуючої ланки бізнесу на початку економічного реформування стала суттєвим поштовхом для швидкого становлення недержавного торгового підприємництва. Корисна інформація, введена до цієї сфери діяльності в рамках інституціонального будівництва, певним чином нейтралізувала хаос, сприяла координації дій елементів торговельної системи і заклала підвалини для генерування синергетичних ефектів. Водночас прискорення інститутотворення в торгівлі було

суттєво "погашено" тенденцією до консервації неефективної структури економіки з одночасним принципово неадекватним реформуванням.

Біфуркаційні процеси 1992–1993 рр. стали поштовхом для якісних перетворень у роздрібній торгівлі. Передусім у свідомості громадян були легітимізовані поняття "торгівля", "бізнес", "спекуляція", "перепродаж" та ін. Перші торгові підприємці – це люди, які "ставали до прилавків" від безвихіддя, втративши роботу на державних заводах чи у НДІ. В ці буремні роки вони набували бізнес-досвіду, який пізніше перетворив багатьох з них на успішних підприємців. Але тоді перші торговельні об'єкти вони створювали в рамках малого підприємництва – це були кіоски, невеличкі магазини, ринки. У кіосках (ятках, комерційних наметах) площею 3×4 м торгували всім – від продуктів харчування до промислових товарів, тому вони розміщувалися на будь-яких вільних місцях у зонах максимального людського потоку. Потім кіоски почали спеціалізуватися і переростати у невеликі магазини. З'явилися роздрібні й дрібнооптові речові та/або продовольчі ринки, де також можна було придбати майже все.

Свобода виїзду за кордон і безмитного ввезення товарів на суму до кількох тисяч доларів сприяла появі прошарку "човників", які возили товари з Туреччини, Польщі тощо. "Човники" не лише забезпечили товарами речові ринки, а й почали освоювати орендний бізнес (здавали товар на продаж власникам торгових точок), сприяли становленню торговельної інфраструктури (оптові ринки, туристичні і транспортні компанії, готелі, магазини, склади та ін.), розвитку спеціалізації у торгівлі (дрібний, дрібнооптовий, великооптовий бізнес).

Започаткування приватизації держмайна сприяло подальшому розширенню торговельного бізнесу. Вкладаючи у приватизовані підприємства капітал, зароблений на ринках, власники поступово перетворювали кіоски на міні-маркети – маленькі крамниці з широким асортиментом товарів, що будувалися на зразок магазинів у країнах, з яких "човники" привозили продукцію. Деякі з них згодом трансформувалися у супермаркети.

У 1993–1994 рр. почали відкриватися магазини дрібнооптової торгівлі типу *cash&carry*, які стали зародком дрібнооптових ринків, а ті, своєю чергою, – майбутніх супермаркетів. Так почав зароджуватися мережевий роздріб.

Загалом соціально-економічні перетворення, що відбулися в галузі після першої біфуркаційної точки, змінили саму суть процесу торговельних відносин у країні, стали основою для формування конкурентного підприємницького середовища, в рамках якого господарювали суб'єкти різних форм власності й організаційно-правових форм (ТОВ, ЗАТ та ін.), які самостійно вчилися формувати свою ринкову політику.

Другою біфуркаційною точкою у розвитку підприємництва в роздрібній торгівлі була фінансова криза 1998 р., яка стала закономір-

ним наслідком хибної внутрішньої політики і зовнішніх чинників (валютної кризи у країнах Південно-Східної Азії 1997 р., посиленої кризою в Росії 1998 р.) [12]. Для підтримки девальвованої під час кризи гривні (її курс знизився у 2.5 рази) НБУ з 1998 р. проводив широкі інтервенції на міжбанківській валютній біржі. Жорстка політика Нацбанку з обмеження грошової маси спровокувала кризу неплатежів (у тому числі і податків до бюджету), знову розпочався спад виробництва, імпорт подорожчав майже в два рази, а зарплати залишилися без змін [13].

Лише з 2000 р. українська економіка почала відновлюватися – вдалося подолати спад ВВП, намітилася тенденція до зростання реальних доходів населення. На цьому тлі до 2008 р. внутрішня торгівля характеризувалася стабільним зростанням товарообороту. Якщо темпи зростання ВВП України становили у 2000 і 2007 рр. 105.9 % і 107.9 %, то в роздрібній торгівлі ці показники сягали 108.1 % і 129.5 %, відповідно. А за темпами підвищення валової доданої вартості на початок 2008 р. торгівля посідала третє місце серед галузей економіки – з 2001 по 2008 рр. цей показник зріс у 5.8 рази [14, с. 19].

У цей період відбулися кардинальні зрушення в інституціональному будівництві торговельного підприємництва, які зорієнтували його на рух до цивілізованого зразка країн розвиненої ринкової економіки. В умовах, коли стали працювати ринкові закони, з'явилися нові організаційні форми роздрібногo бізнесу, почали вдосконалюватися внутрішньофірмові механізми господарювання та були започатковані перші інтеграційні утворення серед торговельних суб'єктів – від простих галузевих об'єднань до складних міжгалузевих підприємницьких співтовариств на основі горизонтальних і вертикальних зв'язків. Створювалася осучаснена торговельна інфраструктура, вибудовувалися логістичні канали, торгівля ставала більш спеціалізованою.

Криза 1998 р. відіграла значну навчальну роль для суб'єктів торговельного бізнесу. Наприклад, знецінення гривні і криза неплатежів змусили шукати нові шляхи управління дебіторською заборгованістю: оптовики поступово відмовилися від розповсюдженої практики надання відстрочок роздрібним магазинам, почала налагоджуватися система обліку доходів, витрат, заборгованості та ін. З часом посилення конкуренції в галузі сприяло відбраковуванню слабких, збиткових підприємств, і намітилася тенденція до консолідації галузі – укрупнення суб'єктів роздрібногo торгівлі.

З іншого боку, зростання доходів населення сприяло підвищенню вимог покупців до якості, асортименту товарів, рівня сервісу, – так починав формуватися сучасний споживач. У відповідь на це, починаючи з 2004 р., відбувається інституціональне становлення нових типів торговельних об'єктів, – передусім, це мережеві супермаркети, гіпермаркети, дискаунтери, інтернет-магазини та ін.

Створення національних мереж відбувалося паралельно з входженням на ринок України таких глобальних торговельних мереж, як: *Auchan, Real, Metro Cash & Carry, X-5, Патерсон, Billa, БМ Трейд* тощо. Ці компанії стали взірцем для вітчизняного бізнесу, бо запропонували принципово новий підхід до організації роздрібної торгівлі, який охоплював умови стабільних поставок, обов'язкове маркування та сертифікацію товару, елементи маркетингу і мерчандайзингу.

Стрімкими темпами почала розвиватися інтернет-торгівля: кількість інтернет-магазинів зросла зі 100 одиниць у 2000 р. до понад 3 тис. одиниць у 2008 р., а оборот інтернет-комерції, починаючи з 2005 р., щороку збільшувався в 1.5–2 рази, що вдвічі вище показників Росії за той самий період [15].

Однією з найсуттєвіших трансформацій в інституціональній еволюції роздрібної торгівлі після другої біфуркаційної точки стало формування торговельного мережевого бізнесу – національного і міжнародного. Найкращими зразками організованої сучасної торговельної мережі є організації зі стандартизованими бізнес-процесами, сучасним менеджментом і усталеним корпоративним кліматом. Вони здатні створювати ефективно функціонуючу роздрібну торговельну та складську ланку, скорочувати довжину товароруку, впроваджувати сучасні інформаційні системи, тим самим забезпечуючи краще комплексне обслуговування покупців.

Найпоширенішими мережами стали продовольчі магазини з універсальним асортиментом товарів (супермаркети, гіпермаркети, дискаунтери) та спеціалізовані непродовольчі магазини. Позитивний досвід мереж у продовольчій сфері використано при більш пізньому становленні непродовольчих торговельних мереж і вузькоспеціалізованих магазинів електроніки, побутової техніки, будматеріалів та ін. У рамках розвитку мережевого бізнесу було започатковано становлення франчайзингових мереж у різних галузях діяльності (найбільше в торгівлі – 34 із 98 станом на 2009 р.) [16, с. 16]. Мережеві магазини уперше стали комплексно застосовувати цивілізовані форми роботи з покупцями (технічне консультування, доставка, знижки, гарантійне обслуговування тощо).

Покращання добробуту населення України зумовило принципові зміни у структурі продажу продовольчих і непродовольчих товарів: відбулося скорочення частки реалізації продовольчих (з 41.59 % у 2005 р. до 34.45 % у 2008 р.) і поступове зростання частки непродовольчих товарів (з 58.41 % у 2005 р. до 65.55 % у 2008 р.) на одну особу [14, с. 21].

Посилилися інтеграційні процеси в торгівлі: поступово набували розповсюдження формалізовані об'єднання торговців (у вигляді асоціацій, корпорацій і концернів), а також неформальні угруповання.

Зниження політичного та економічного ризиків, підкріплене успішним входженням до України ряду європейських роздрібних операторів (наприклад, Metro AG), сприяло долученню України у 2005–2007 рр. до п'ятірки найбільш інвестиційно привабливих країн світу для ритейлерів серед 30 країн, що розвиваються (за рейтингом GRDI – глобального індексу розвитку роздрібної торгівлі).

Позитивні якісні зрушення перервала глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., внаслідок якої Україна зазнала особливо серйозних втрат – зокрема відбулося падіння промислового виробництва на рівні 31.9 % порівняно із середнім показником по СНД 9 %. При цьому його зниження в Україні в 2.1 раза перевищувало відповідний показник у Росії, майже в 9 разів – у Білорусі, у 6.6 раза – у Казахстані. Україна була лідером з річного приросту інфляції – 19.1 % порівняно з 14 % інфляції по СНД (у Росії, Білорусі, Казахстані приріст інфляції становив, відповідно, 13.6, 15.2, 8.8 %). Обсяг роздрібного товарообігу в Україні впав на 14.4 % при 3 % у середньому по СНД [17].

Біфуркаційні зрушення 2008–2009 рр. сприяли переходу роздрібної торгівлі України на новий рівень інституціонального розвитку. Криза "змила" з ринку неефективні торговельні підприємства, змусила найсильніших операторів переорієнтуватися з максимізації суми прибутків на приріст кількості покупців і зосередитися на покращанні матеріально-технічної бази й удосконаленні управлінської і маркетингової політики. Вступ України до СОТ 16 травня 2008 р. остаточно спрямував торговельне підприємництво на освоєння європейських стандартів та став початком фази глобалізації української торгівлі, під час якої очікуються докорінні зміни умов здійснення підприємницької діяльності, що мають відповідати стандартам суспільства з ринковою моделлю.

Найістотнішими трансформаціями торгового підприємництва у постбіфуркаційний період є скорочення неорганізованого роздрібного ринку і посилення позицій торговельних мереж, які стали активно запроваджувати інноваційні процеси у сферу товарного обігу, сприяючи розвитку цивілізованої конкуренції. Окреслилася тенденція до укрупнення торговельних мереж та урізноманітнення їх форматів [14]. За критерієм географічної алокації торгових точок та обсягу товарообороту в період після 2008 р. чітко виділилися загальнодержавні і регіональні торговельні мережі, за критерієм товарної спеціалізації – мережі продовольчих товарів, аудіо-, відео- та побутової техніки, косметичних товарів, засобів гігієни та побутової хімії тощо.

Відбувалася диверсифікація торгового бізнесу: торговельні мережі активно практикували поєднання суто торговельної діяльності з виробництвом товарів під власними торговими марками, створенням дистриб'юторських та логістичних систем у різних бізнес-напрямах, входженням у банківський і страховий бізнес та ін. Зворотним боком цього тренду стало розмиття форматів і відповідне ускладнення внутрішнього управління суб'єктів торговельного підприємництва.

Новим аспектом розвитку підприємництва в ритейлі стала поступова переорієнтація великих і середніх суб'єктів мережевого торговельного бізнесу з економічно розвинених регіонів і міст на регіони з нижчими соціально-економічними показниками. Для захисту своїх комерційних інтересів від "інтервентів" місцевий торговий бізнес розпочав процеси об'єднання в різноманітні професійні співтовариства, що сприяло більш цивілізованому розвитку торгівлі.

Криза істотно змінила спосіб життя, цінності й уподобання споживачів: унаслідок зниження реальних доходів вони зменшили обсяги купівлі дорогих товарів і послуг, змістили акценти з функціональних властивостей матеріальних продуктів на якість послуг. Подальше зростання доходів зберегло ці тенденції, а також підсилило їх: споживач став більш освіченим, вимогливим, поінформованим, що сприяло підвищенню рівня конкуренції між торговельними операторами і зниженню цін. Характер відносин між споживачами і торговельними суб'єктами втратив асиметрію і набув взаємообумовленості: з одного боку, споживачі стали диктувати роздрібній торгівлі необхідність розвитку, а з іншого – змінювали власні переваги під її впливом.

Таким чином, аналіз еволюції роздрібною торгівлі показав, що саме точки біфуркації були поштовхом для переходу цього виду економічної діяльності на структурно-змістову якість вищого рівня. Водночас, згідно із синергетичним підходом, шляхи еволюції системи з точки біфуркації у цілому не є прогнозованими, бо визначаються тільки випадковими чинниками (точка зору І. Пригожина та І. Стенгерс [6]). Від того, комплекс яких чинників відіграє вирішальну роль, залежить якість і властивості нового вектора розвитку. Формалізована функція залежності траєкторії вибору у точці біфуркації, адаптована до нашого об'єкта дослідження, найбільш повно може бути представлена так:

$$V = f(G, A, Z, I, M),$$

де V – вибір розвитку підприємництва в роздрібній торгівлі в умовах невизначеності;

G – фактори глобального рівня впливу;

A – макроекономічні фактори;

Z – регіональні фактори;

I – фактори мікрооточення;

M – особистісні (психологічні) фактори.

З наведених факторів лише незначна частина піддається цілеспрямованому впливу суб'єктів вибору.

Деяка інша точка зору ґрунтується на обмеженості впливу випадкових факторів. Її дотримуються О. Князева і С. Курдюмов, які вважають, що відкриті системи "блукають" полем можливих шляхів розвитку, і вибір подальшого вектора є детермінованим цим полем та одночасно випадковим, адже саме перетинання випадковостей остаточно впливає

на подальше становлення системи [8, с. 45]. Інакше кажучи, здійснюючи своєрідні "блукання", система у підсумку надає, актуалізує (завжди випадково) лише один з можливих шляхів.

Подальший розвиток роздрібної торгівлі в Україні, з одного боку, не може бути прогнозованим, бо він є результатом випадкового перетинання та взаємовпливу множини факторів. З іншого боку, з достатньо високою ймовірністю можна припустити, що в глобалізованому просторі основним вектором буде конвергентна еволюція торговельного підприємництва – поступове сходження ознак і структури роздрібної торгівлі України з торгівлею більш розвинених країн.

Наявність вибору у розвитку системи, на відміну від уявлень класичної економіки про детермінованість історичного розвитку, є позитивним моментом. Адже людина може обирати із багатьох чи кількох варіантів розвитку найбільш прийнятний, який відповідає її потребам. Це тільки підтверджує конструктивність популярних нині теорій державного регулювання економіки, зокрема щодо торговельної галузі. Релевантна концепція державного управління розвитком роздрібної торгівлі може стати дієвим чинником його спрямування на ефективну траєкторію.

Висновки. Синергетика пропонує принципово інший підхід до пізнання криз. За результатами аналізу становлення роздрібної торгівлі під цим кутом зору визначено біфуркаційні точки, що індукували якісні зміни в розвитку торгівлі; виявлено джерела біфуркаційних змін; охарактеризовано особливості постбіфуркаційних станів; згруповано фактори, які зумовлюють невизначеність вибору траєкторії розвитку торговельного підприємництва в точках біфуркації; а також підтверджено наукову гіпотезу про конструктивний вплив біфуркацій на його еволюцію. Показано, що деструктивні, на перший погляд, флуктації в зовнішньому середовищі, стали основою для якісних трансформацій роздрібної торгівлі, яка після 1992 р. вступила до фази формування ринково-орієнтованого торговельного підприємства, після 1998 р. перейшла у стадію становлення цивілізованої торгівлі, а під впливом подій 2008 р. – на етап структурної оптимізації і наближення до європейських стандартів.

Ця робота є спробою окреслити проблему і визначити напрями можливих досліджень торговельної галузі на основі застосування синергетичної методології. Синергетика в її сучасному вигляді не у всіх випадках здатна стати надійною основою для розроблення конкретних прикладних моделей, особливо в економічних науках [8, с. 17]. Але вона відкриває нові шляхи пошуку універсальних принципів самоорганізації і еволюції надскладних соціальних систем, до яких належать і економічні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бубенець І. Г. Етапи розвитку торговельної галузі в Україні / І. Г. Бубенець // Вісник Запоріж. нац. ун-ту. — 2011. — № 1(9). — С. 179–183.
2. Дериведмідь О. С. Аналіз ринку роздрібної торгівлі України / О. С. Дериведмідь // Вісник Запоріж. нац. ун-ту. — 2011. — № 1(9). — С. 108–115.
3. Азарян О. Генезис трансформації роздрібної торгівлі в Україні та формування сучасної парадигми її розвитку / О. Азарян, В. Соколов // Маркетинг в Україні. — 2009. — № 5. — С. 34–37.
4. Хакен Г. Информация и самоорганизация / Г. Хакен. — М. : Мир, 1991.
5. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. — М. : Мир, 1980.
6. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. — М. : Прогресс, 1986.
7. Занг В.-Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории / В.-Б. Занг. — М., 1999. — 354 с.
8. Князева Е. Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. — СПб. : Алетейя, 2002. — 414 с.
9. Мазур О. Є. Передумови застосування синергетичного підходу до дослідження розвитку торговельної галузі / О. Є. Мазур // Бізнес та умови його розвитку: національна та міжнародна практика : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Сімферополь, 27–28 верес. 2013 р.). — Сімферополь : Economics, 2013. — С. 6–8.
10. Торгівля / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/sr/trg_rik/trg_u/2002.html.
11. Індeksi споживчих цін у 1991–2012 рр. / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/isc_m_u.htm.
12. Ковальчук Т. Фінансові негаразди: причини, наслідки, шляхи подолання / Т. Ковальчук // Голос України. — 2008. — № 205 (4455) від 28.10. — С. 5.
13. Двадцять років життя. Україна. 1998 рік / Сайт Analityc-info.net [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://analytic-info.net/blogs/adminblogs/detail.php?page=post&blog=adminis&id=236>.
14. Тарасюк М. Структурні зрушення у розвитку торгівлі на сучасному етапі / М. Тарасюк // Товари і ринки. — 2010. — № 1. — С. 17–29.
15. За 5 років обсяг інтернет-торгівлі зріс у 5 разів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://internsys.org.ua/za-5-rokiv-obsyah-internet-torhivli-v-ukrajini-zris-u-5-raziv.html>.
16. Голошубова Н. Розвиток торговельних мереж в Україні / Н. Голошубова // Товари і ринки. — 2011. — № 1. — С. 15–24.
17. Экономическая ситуация в Украине и других странах [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.analitik.org.ua/current-comment/economy/4a30b1f35dd2e>.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2013.

Mazur O. Bifurcation nature of retail trade development of Ukraine.

Background. The article substantiates ways of the applying synergy theory for the analysis of complex open systems evolution. The evolution of the retail trade in Ukraine since the 90s has been studied with the application of theoretical and methodological principles of synergy.

Review of scientific sources indicates that there is a disagreement in different opinions about periodization in the retail trade development since the 1990s. Various scientific works are characterized by certain subjectivity in justification of the evolution stages in the retail trade and by predominantly negative attitudes to the periodic crises that allegedly violate the stability of the industry. **The purpose** of the paper was determined by the fact that the approach does not meet modern scientific achievements of the synergy theory and consequently requires an adjustment.

Results. Scientific and philosophical concepts of synergy have been chosen as a methodological basis for the research, in particular, the doctrine of instability and chaos, bifurcation points and choice of system's development path. Three critical (bifurcation) points that induce qualitative changes in the development of trade were identified, the sources of bifurcation changes are described; the state of the system after the bifurcation was characterized. It is shown that the bifurcation points have given the impetus to the qualitative transformation of a trade sphere, which, since 1992, has entered a phase of market formation which is entrepreneur oriented in its nature, since 1998, has moved to the stage of civilization trade development, and under the influence of events in 2008 - the stage of structural optimization and approximation to European standards has started to develop. The author has analyzed own position regarding how uncertain is the selection process for the retailer future development.

Conclusion. The paper has shown that instability in the external environment was the basis for qualitative transformations in the retail trade. It also became apparent that synergy opens new searching ways for universal principles of self-organization and evolution of commercial business as a complex nonlinear system.

Keywords: retail trade, synergy, development, system, bifurcation points.

REFERENCES

1. *Bubenec' I. G.* Etapy rozvytku torgovel'noi' galuzi v Ukraini / I. G. Bubenec' // Visnyk Zaporiz. nac. un-tu. — 2011. — № 1(9). — S. 179–183.
2. *Deryvedmid' O. S.* Analiz rynku rozdribnoi' torgivli Ukrainy / O. S. Deryvedmid' // Visnyk Zaporiz. nac. un-tu. — 2011. — № 1(9). — S. 108–115.
3. *Azarjan O.* Genezys transformacii' rozdribnoi' torgivli v Ukraini ta formuvannja suchasnoi' paradygmy i'i' rozvytku / O. Azarjan, V. Soboljev // Marketyng v Ukraini. — 2009. — № 5. — S. 34–37.
4. *Haken G.* Informacija i samoorganizacija / G. Haken. — M. : Mir, 1991.
5. *Haken G.* Sinergetika / G. Haken. — M. : Mir, 1980.
6. *Prigozhin I.* Porjadok iz haosa: Novyj dialog cheloveka s prirodoy / I. Prigozhin, I. Stengers. — M. : Progress, 1986.
7. *Zang V.-B.* Sinergeticheskaja jekonomika. Vremja i peremeny v nelinejnoj jekonomicheskoy teorii / V.-B. Zang. — M., 1999. — 354 s.
8. *Knjazeva E. N.* Osnovanija sinergetiki. Rezhimy s obostreniem, samoorganizacija, tempomiry / E. N. Knjazeva, S. P. Kurdjumov. — SPb. : Aletejja, 2002. — 414 s.

9. *Mazur O. Je.* Peredumovy zastosuvannja synergetychnogo pidhodu do doslidzhennja rozvytku torgovel'noi' galuzi / O. Je. Mazur // *Biznes ta umovy jogo rozvytku: nacional'na ta mizhnarodna praktyka* : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Simferopol', 27–28 veres. 2013 r.). — Simferopol' : Economics, 2013. — S. 6–8.
10. *Torgivlja* / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/sr/trg_ri/trg_u/2002.html.
11. *Indeksy spozhyvchyh cin u 1991–2012 rr.* / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/isc_m_u.htm.
12. *Koval'chuk T.* Finansovi negarazdy: prychny, naslidky, shljahy podolannja / T. Koval'chuk // *Golos Ukrainy*. — 2008. — № 205 (4455) vid 28.10. — S. 5.
13. *Dvadcat' rokov zhyttja. Ukraini. 1998 rik* / Sajt Analytic-info.net [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://analytic-info.net/blogs/adminblogs/detail.php?page=post&blog=adminis&id=236>.
14. *Tarasjuk M.* Strukturni zrushennja u rozvytku torgivli na suchasnomu etapi / M. Tarasjuk // *Tovary i rynky*. — 2010. — № 1. — S. 17–29.
15. *Za 5 rokov obsjag internet-torgivli zris u 5 raziv* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://internsys.org.ua/za-5-rokiv-obsyah-internet-torhivli-v-ukrajini-zris-u-5-raziv.html>.
16. *Goloshubova N.* Rozvytok torgovel'nyh merezh v Ukraini / N. Goloshubova // *Tovary i rynky*. — 2011. — № 1. — S. 15–24.
17. *Jekonomicheskaja situacija v Ukraine i drugih stranah* [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : <http://www.analitik.org.ua/current-comment/economy/4a30b1f35dd2e>.

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 330.341.1:336.71

ШАПЕРЕНКОВ Антон, к. е. н., заступник голови правління
ПАТ "ВіЕйБі Банк"

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ ТА БАНКІВ У РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОГРАМ

Досліджено практичний механізм державно-банківського партнерства. Запропоновано модель накопичувальних проектних програм, що базується на поєднанні системи страхування накопичених грошових коштів та системи стимулювання накопичень. Визначено основні вимоги до позичальників з боку банків та систематизовано основні критерії відповідності банківських установ для входження в систему накопичувальних проектних програм державно-банківського партнерства.

Ключові слова: банк, держава, інновація, інноваційний потенціал, партнерство, програма.

Шаперенков А. Взаимодействие государства и банков в реализации инновационных программ. Исследован практический механизм государственно-банковского партнерства. Предложена модель накопительных проектных программ, основанная на сочетании системы страхования накопленных денежных средств и системы стимулирования накоплений. Определены основные требования к заемщикам со стороны банков и систематизированы основные критерии соответствия банковских учреждений для вхождения в систему накопительных проектных программ государственно-банковского партнерства.

Ключевые слова: банк, государство, инновация, инновационный потенциал, партнерство, программа.

Постановка проблеми. Через обмеженість ресурсної бази держави, власних фінансових можливостей підприємств, високі процентні ставки за кредитами та значні економічні ризики освоєння нової продукції розвиток інноваційного потенціалу в Україні неможливий без залучення недержавних коштів. У зв'язку з цим подальший розвиток інноваційного потенціалу держави зумовлює потребу зміцнення партнерських взаємовідносин учасників інноваційного підприємництва на взаємовигідних засадах. За таких умов до надважливих наукових завдань належать дослідження процесів створення сприятливого середовища для національного бізнесу на базі використання механізму державно-банківського партнерства.

© Шаперенков А., 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнометодологічні аспекти розвитку та можливості використання механізму державно-приватного партнерства в реалізації інноваційних проектів, питання безпосереднього використання державних (муніципальних) запозичень і кредитних ресурсів для розвитку партнерства держави та приватного капіталу досліджували зарубіжні та вітчизняні учені, зокрема: Т. Верлен, Л. Грищенко, Н. Дутко, Е. Зімеліс, В. Кабашкін, Р. Коуз, Т. Лебеда, Д. Норт, К. Павлюк, Л. Пепеляєва [1–10] та ін. Проте переважна більшість розробок стосується важливості та необхідності такого механізму. Організаційні ж засади формування та використання цього механізму залишаються поза увагою дослідників, хоча це є актуальним та важливим науковим питанням.

Основною **метою** представленого дослідження є розробка моделі використання механізму державно-банківського партнерства у розвитку інноваційного потенціалу на основі узагальнення та врахування загальнонаціональної специфіки суспільно-економічного розвитку.

Результати дослідження. Участь банківських установ у грошовому забезпеченні матеріально-ресурсного компонента інноваційного потенціалу зводиться здебільшого до кредитування інноваційних проектів. В Україні останніми роками з метою стимулювання пріоритетних напрямів інноваційної діяльності відновлено державну підтримку інноваційних та інвестиційних проектів через здешевлення кредитів та пільгового оподаткування. Проте на макрорівні залишилися вагомими чинники гальмування цих процесів, які визначили проблематичність кредитування інноваційних проектів як для банків, так і для компаній, що працюють у сфері інновацій: відсутність єдиної державної політики у сфері державно-приватного партнерства та розвитку інноваційного потенціалу, а також досвіду ефективного впровадження інноваційних проектів; недостатня гнучкість учасників проектів з боку держави та банків при прийнятті ключових рішень; відсутність зацікавленості держави у стимулюванні інвесторів.

У більшості країн розвиток державно-приватного партнерства спирається на банки розвитку, сукупний обсяг довгострокових кредитів та інвестицій яких досягає 5 % ВВП [11]. За даними міжнародної статистики, за рахунок кредитів і гарантій національних банків розвитку фінансується до 10 % здійснюваних вкладень в основний капітал [11]. До прямих функцій державних банків розвитку належать фінансування інноваційних проектів, що мають стратегічне значення для держави, і контроль за умовами їх реалізації. Як правило, банки розвитку співпрацюють з комерційними банками на засадах субсидіарності та розподілу повноважень [12, с. 101; 13].

В Україні також планується заснувати Державний банк розвитку (ДБР) [14], основним завданням якого стане кредитування інших банків для подальшого спрямування коштів на реалізацію пріоритетних націо-

нальних програм та інноваційних проєктів, здатних забезпечити економічне зростання. ДБР кредитуватиме інвестиційні проєкти на засадах повернення за рахунок коштів, передбачених державним бюджетом. Водночас йому заборонятиметься приймати вклади громадян і кредитувати їх, інвестувати у статутні капітали юридичних осіб. Через це банк не стане учасником Фонду гарантування вкладів фізичних осіб і не повинен буде виконувати нормативи, обов'язкові для інших банків. Засновником ДБР зі статутним капіталом не менше 120 млн грн буде Кабінет Міністрів України. До його наглядової ради увійдуть голова правління банку і представники Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Адміністрації Президента України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України та НБУ (на термін до 5 років). Голову правління з терміном повноважень 5 років призначатиме Президент України за поданням Кабінету Міністрів України, узгодженим з НБУ. До ревізійної комісії, крім представників Кабінету Міністрів України, увійде представник Головного контрольно-ревізійного управління або Державної податкової служби [14]. В Україні ефективність взаємодії банків з інститутами розвитку обмежується недостатньою прозорістю, високим рівнем бюрократизації, складністю і непрозорістю прийняття рішень цими організаціями.

За результатами анкетного опитування менеджерів 75 українських банків, проведеного автором в онлайн-режимі, визначено, що грошове забезпечення інноваційного потенціалу в Україні стримується багатьма чинниками, які формуються на рівні конкретних банківських установ (рис. 1).

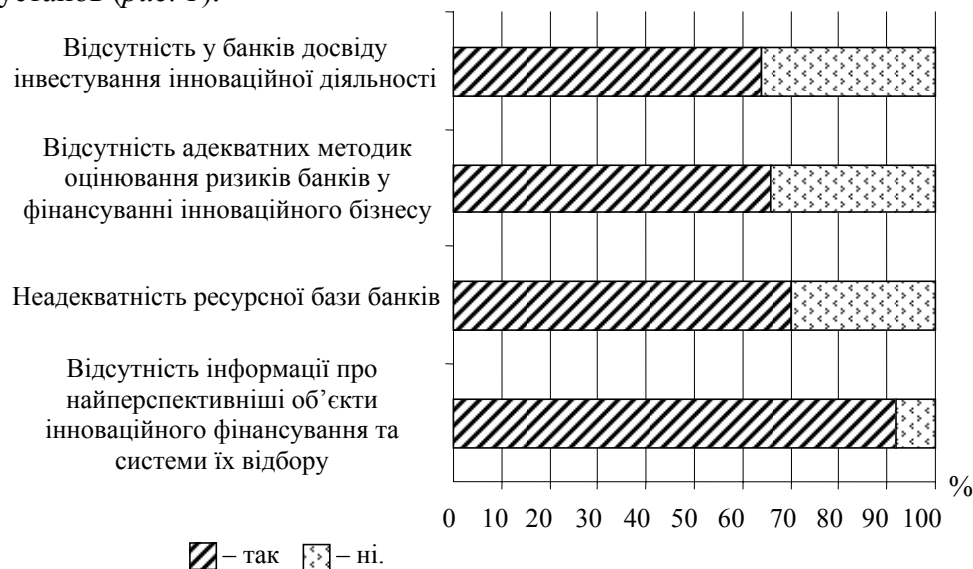

Рис. 1. Результати опитування респондентів щодо основних чинників, які перешкоджають грошовому забезпеченню інноваційного потенціалу України (на рівні банківських установ) *

* Складено автором.

Опитування виявило цілу низку проблем вітчизняних банків з обслуговування та супроводження прокредитованих інноваційних проектів (рис. 2).

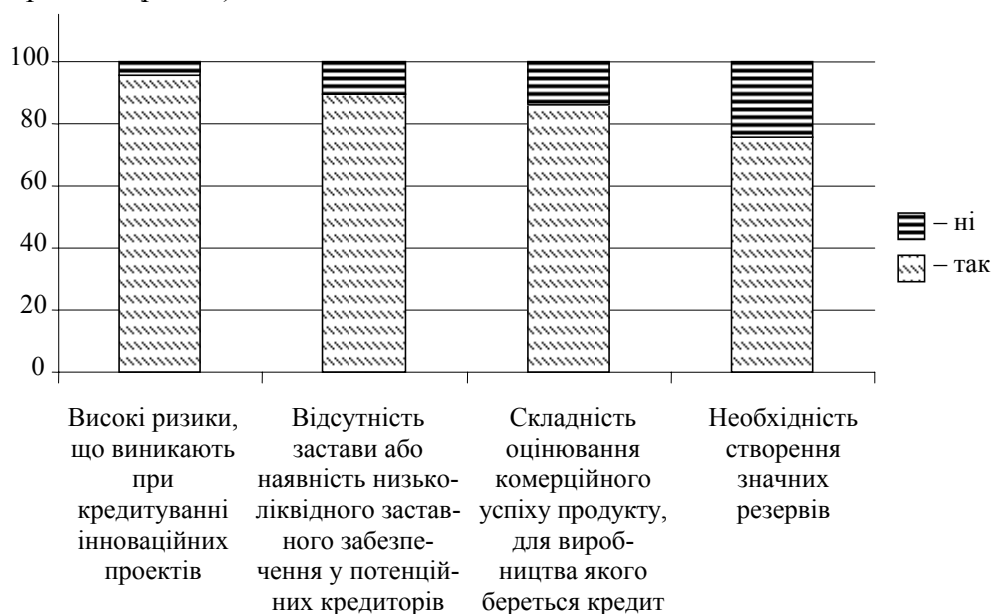

Рис. 2. Результати опитування респондентів щодо проблем банків при кредитуванні інноваційних проектів, %*

* Складено автором.

Як стверджує С. Черних [15], компанії, що працюють у сфері інновацій, також стикаються з проблемами кредитування банками інноваційних проектів, основними з яких є: висока вартість кредитів; жорсткі вимоги банків до заставного майна при кредитуванні; зниження рентабельності бізнесу компаній, що призводить до втрати реальних можливостей акумулювати власні кошти для подальшого розвитку наукомістких виробництв; високий рівень бюрократизованості банківських процесів кредитування; недостатня державна підтримка.

Зазначені чинники не лише формують напрямки розвитку державного та банківського партнерства, а й потребують пошуку нових практичних механізмів його реалізації.

Запропонована модель партнерства держави, комерційних банків і підприємств базується на впровадженні накопичувальних проектних програм, що реалізуються банками за активної участі підприємств інноваційного напрямку і підтримки держави. У межах цієї моделі держава (в особі ДБР) і банк повинні укласти Меморандум про взаєморозуміння, згідно з яким держава і банк розглянуть можливість спрямування певних коштів для фінансування проектів, що реалізуються в межах партнерства. Спільні зусилля зосереджуватимуться на інноваційних проектах у таких пріоритетних напрямках, як підтримка інноваційних ініціатив бізнесу і комерціалізація інновацій.

Крім того, держава і банк зобов'язуватимуться: розглядати ініційовані компаніями та органами влади потенційні інноваційні проекти; обмінюватись інформацією і результатами юридичної та фінансової експертизи за такими проектами; забезпечувати дотримання конфіденційності при визначенні можливостей співфінансування; розвивати узгоджені підходи до структуризації і здійснення проектів.

Держава і банк оцінюватимуть потенційні проекти кожен окремо, аби переконатись, що вони відповідають таким кредитним та інвестиційним критеріям:

- підтримка досвідчених, кредитоспроможних ініціаторів з позитивною репутацією;
- комерційна життєздатність інноваційних проектів;
- прозорість бізнесової структури та її фінансової інформації;
- відповідність встановленим стандартам у сферах захисту навколишнього середовища і закупівель;
- задовільне фінансове становище ініціаторів.

Держава надаватиме банку відповідне фінансування за результатами оцінювання конкретних проектів, офіційного схвалення уповноваженим менеджментом і радою директорів, що складатиметься з представників держави й банку, обговорення і виконання відповідної фінансової документації, дотримання всіх визначених умов.

Держава і банк прийматимуть остаточні фінансові рішення кожен окремо за правилами і процедурами відповідного інституту. Згідно з меморандумом держава і банк не матимуть жодних зобов'язань щодо фінансування проекту. Держава і банк як сторони Меморандуму можуть вийти з нього у будь-який час після завершення терміну дії останнього профінансованого інноваційного проекту, надіславши іншій стороні письмове повідомлення про це не пізніше як за місяць до дати виходу. Сутність запропонованої моделі партнерства держави, комерційних банків і підприємств полягає в поєднанні та концентрації трьох грошових потоків – держави, банку та підприємств інноваційного напрямку, які планують скористатися банківським кредитом інноваційного спрямування (рис. 3).

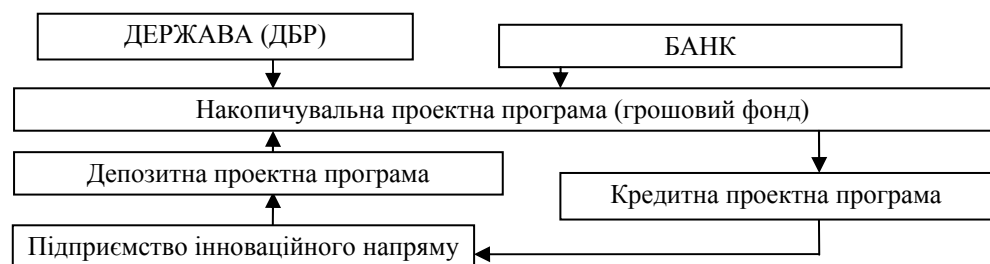

Рис. 3. Структура накопичувальної проектної програми державно-банківського партнерства*

* Складено автором.

При цьому накопичення відбуватиметься протягом наперед визначеного терміну. Грошові кошти акумулюватимуться на рахунку підприємств інноваційного напрямку в банку-учаснику державно-банківського партнерства (рис. 4).

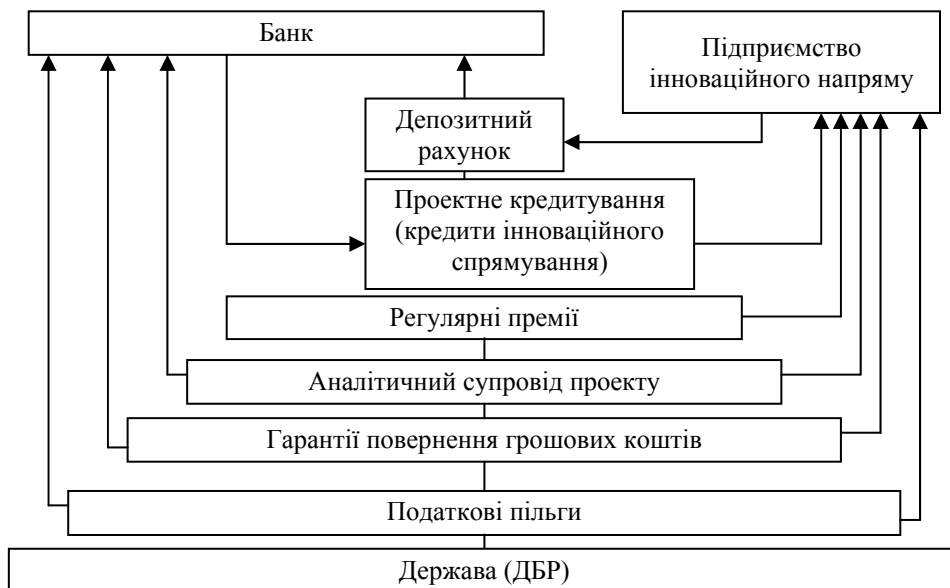

Рис. 4. Модель накопичувальної проектної програми державно-банківського партнерства*

* Складено автором.

У межах накопичувальних проектних програм державно-банківського партнерства з боку держави підприємствам інноваційного напрямку забезпечуватимуться гарантії повернення грошових коштів на випадок невдалих результатів щодо випуску продукції. Крім того, такі клієнти забезпечуватимуться державною підтримкою у вигляді регулярних премій до накопичуваних коштів і податкових пільг, розмір яких повинен безпосередньо залежати від розміру і режиму накопичень. У межах накопичувальних проектних програм державно-банківського партнерства держава організовуватиме системи страхування накопичених грошових коштів та стимулювання накопичень (рис. 5).

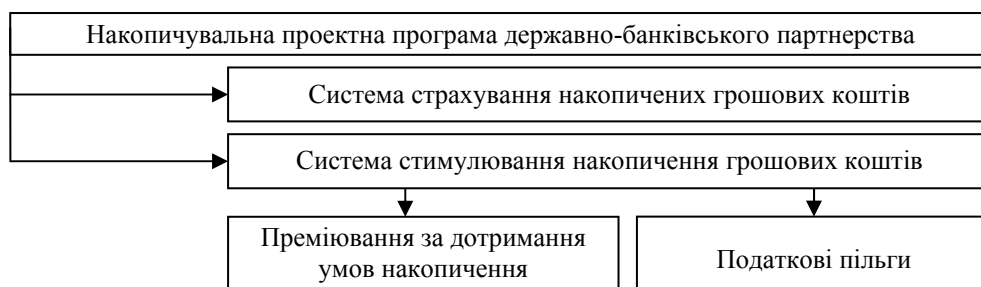

Рис. 5. Структура накопичувальної проектної програми державно-банківського партнерства*

* Складено автором.

Систему *страхування накопичених грошових коштів* можливо виокремити в самостійну структуру, що повністю контролюватиметься державою. Ключовими принципами, за якими визначатиметься "вхідний поріг" для банків до цієї системи, повинні стати надійність і стійкий фінансовий стан.

Систему *стимулювання накопичень* доцільно поділити на дві підсистеми: преміювання за дотримання умов накопичення і надання податкових пільг. Допомога у вигляді премій за регулярне і навіть прискорене накопичення власних коштів, а також зниження податкового навантаження сприятимуть опосередкованому стимулюванню цих накопичень та підвищенню рівня доступності проектного кредиту. При цьому таке стимулювання повинно забезпечуватися державою, а збереження накопичень повною мірою гарантуватиметься як надійністю банку, що братиме участь у програмі, так і державою. Крім того, за термін накопичення потенційні позичальники матимуть можливість отримати знижену процентну ставку за кредитом, а банк отримує додатковий аргумент при прийнятті рішення про видачу кредиту та можливість зниження кредитного ризику. У багатьох розвинених країнах сукупний обсяг податкових стимулів перевищує сукупні інвестиції. Так, в Австралії обсяг податкових пільг становить 150 % сукупних інвестицій, у Бельгії – 110 %. Крім того, у багатьох країнах передбачено стовідсоткове виключення з оподаткованого доходу коштів, спрямованих на інновації [16].

Таким чином, економічний ефект від впровадження державно-банківського партнерства пов'язаний з розвитком інноваційного потенціалу шляхом підвищення рівня доступності проектних кредитів з огляду на те, що основний недолік кредитних схем фінансування інноваційної діяльності в Україні полягає в жорстких вимогах банків до позичальників і напрямів використання позикових коштів. Як правило, вітчизняні банки видають кредити тільки позичальникам з позитивною кредитною історією і за наявності адекватного забезпечення. Банківські кредити передбачають чіткі терміни виконання кредитних зобов'язань, що не завжди прийнятно для кредитування інноваційної діяльності підприємств, оскільки терміни реалізації товарів, їх комерційний успіх не завжди можливо спрогнозувати. До того ж найбільші банки-кредитори дуже консервативні щодо вибору потенційних позичальників, ретельно їх перевіряють, що збільшує терміни прийняття кредитних рішень. У цьому зв'язку при реалізації накопичувальних проектних програм державно-банківського партнерства особливо актуальним є формування вимог до позичальників з боку банків на етапі їх первинного відбору. До таких вимог можуть належати:

для великих компаній – випуск конкурентоспроможної на світових ринках продукції, здатність генерувати великі обсяги позитивних грошових потоків, наявність великого майна комплексом, транспарентність для кредиторів та інвесторів;

для малих і середніх підприємств – наявність стабільного внутрішнього ринку збуту, позитивної кредитної історії і бездоганної репутації, підтримка з боку держави, регіональних і муніципальних органів влади, здатність адаптуватися до потреб ринку.

Зазначений перелік критеріїв-вимог до позичальників не вичерпний і не сталий: вони можуть змінюватися залежно від результатів оцінювання суспільної інноваційної значущості проекту, що підлягає кредитуванню. В Україні оцінювати суспільну інноваційну значущість проекту повинно Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації.

Усі учасники накопичувальних проектних програм державно-банківського партнерства можуть отримати значні переваги від участі в них (таблиця).

Таблиця

**Переваги для підприємств інноваційного напрямку і банків
від участі в накопичувальних проектних програмах
державно-банківського партнерства ***

Переваги			
для підприємств інноваційного напрямку		для банків	
з боку банку	з боку держави		з боку підприємств інноваційного напрямку
Підвищення рівня доступності проектних кредитів		Мінімізація ризиків проектного кредитування	
Гарантований фіксований відсоток, що нараховується на розміщені в банку кошти	Гарантії повернення грошових коштів		Забезпечення умов ліквідності
Пільговий відсоток при кредитуванні	Преміювання за дотримання умов накопичення грошових коштів	Відшкодування відсотків при кредитуванні	Збільшення ресурсної бази
Спрощені умови кредитування	Податкові пільги		Створення додаткових можливостей щодо формування клієнтської бази
Зменшення кредитного навантаження	Аналітичний супровід проекту		Створення додаткових можливостей диверсифікації банківських продуктів

* Складено автором.

Так, з боку банку клієнтові забезпечуватиметься гарантований фіксований відсоток, що нараховуватиметься на розміщені в банку кошти. Банк і клієнт укладуть договір, де буде визначено умови як накопичення певних грошових коштів, так і кредитування, що реалізуються після завершення накопичувальної стадії і виконання інших умов договору. Для підприємств інноваційного напрямку доступність проектного кредиту забезпечуватиметься через зниження процентної ставки. При цьому в результаті накопичення певного первинного внеску також суттєво зменшиться кредитне навантаження.

Працюючи в режимі державно-банківського партнерства, банк, зі свого боку, отримує додаткову можливість формування клієнтської бази. Підприємства інноваційного напрямку – учасники накопичувальних програм, здійснюючи регулярні платежі протягом певного періоду, можуть стати активними споживачами інших банківських продуктів: сейфових сховищ, переказів, валютних операцій тощо. Таким чином, досягатиметься мультиплікативний ефект: державно-приватне партнерство надасть можливість банку не лише розвинути напрям довгострокового проектного кредитування, а й істотно диверсифікувати інші види банківських продуктів.

Найбільш позитивним моментом для банків-учасників державно-банківського партнерства є мінімізація ризиків проектного кредитування. Попри державні гарантії повернення грошових коштів (на випадок втрати в результаті невдалого завершення проекту) спостереження за процесом накопичення грошових коштів на рахунку клієнта дасть змогу переконатися в його добросовісних намірах щодо перспектив майбутньої інноваційної діяльності, що значно знизить кредитні ризики банку.

Крім зазначених переваг, для банків під час реалізації накопичувальних проектних програм створиться додаткова можливість забезпечення умов виконання їх ліквідності, адже за допомогою накопичувальної частини банки формуватимуть власну ресурсну базу, регулярно отримуючи певні грошові кошти і розміщуючи їх згодом у проектне кредитування.

Особливо важливо розробити основні вимоги, яким повинні відповідати банківські установи для входження до системи державно-приватного партнерства як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. Критеріями відповідності банківських установ для входження до системи державно-приватного партнерства повинні бути такі:

- фінансова стійкість та надійність банку;
- наявність позитивних рейтингів довгострокової кредитоспроможності банку;
- переважання у складі акціонерів банку вітчизняних власників;
- наявність розвиненої філіальної мережі банку на території країни або регіону (для регіональних банків).

Такі критерії дадуть змогу уникнути додаткових проблем, пов'язаних з недосконалим внутрішньобанківським менеджментом і запобігти відтоку результатів інноваційного кредитування за межі країни.

Однією з найважливіших вимог до банківської структури у складі державно-банківського партнерства повинна бути наявність розвиненої філіальної мережі на території країни або регіону. Створення структури державно-банківського партнерства на національному рівні зумовить відносно рівномірне поширення ефекту територією країни, на регіональному – відповідно територією регіону. При цьому пріоритет щодо реалізації програм державно-банківського партнерства за бюджетної підтримки регіональних державних структур слід надавати регіональним банкам, які підтримуються органами державної влади. Обґрунтування в цьому разі полягає в адресному характері цільової підтримки банків, ресурсооборот яких відбувається тільки на території регіону без виведення і/або залучення капіталів з інших регіонів або країн.

З метою організаційного впровадження та реалізації державно-банківського партнерства з використанням моделі накопичувальних проектних програм на рівні вітчизняних банків доцільно створити окремі підрозділи (так звані венчурні відділи). Для сучасної національної банківської системи утворення таких підрозділів, крім зазначеного ефекту, сприятиме диверсифікації загального кредитного портфеля банку, адже венчурні вкладення ризикові, проте в разі успіху дають, як правило, більший прибуток, ніж інвестиції у традиційні види діяльності.

Таким чином, в інноваційній сфері, пов'язаній з підвищеними ризиками, слід активно задіяти всі механізми грошового забезпечення, у тому числі такі, що базуються на державно-банківському партнерстві.

Висновки. За результатами дослідження основних чинників, що перешкоджають грошовому забезпеченню інноваційного потенціалу України, визначено доцільність створення практичного механізму державно-банківського партнерства. Запропонована модель накопичувальних проектних програм через поєднання грошових потоків держави, банків та підприємств інноваційного напрямку, які планують скористатися банківським кредитом інноваційного спрямування, дозволить активізувати та ефективно організувати систему грошового забезпечення інноваційного потенціалу країни. Ефективність цієї моделі повинна базуватися на поєднанні системи страхування накопичених грошових коштів та системи стимулювання накопичень, чіткому встановленні основних вимог до позичальників з боку банків та систематизації основних критеріїв відповідності банківських установ для входження в накопичувальні проектні програми державно-банківського партнерства.

Перспективами подальших досліджень є розроблення схем та моделей проектних програм державно-банківського партнерства, основу яких становитимуть конкретні цільові установки розвитку інноваційного потенціалу країни, розробка та деталізація основних вимог до усіх учасників цього партнерства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веблен Т. Теория делового предприятия / Т. Веблен. — М. : Дело, 2007. — 288 с.
2. Гриценко Л. Л. Місце банків у механізмі реалізації державно-приватного партнерства. Проблеми і перспективи розвитку банківських систем України : зб. тез доп. 14-ї Всеукр. наук.-практ. конф., (27–28 жовт. 2011 р.) / Л. Л. Гриценко. — У 2 т. — Суми : УАБС НБУ, 2011. — 172 с.
3. Дутко Н. Г. Сутність та поняття державно-приватного партнерства в контексті дослідницьких підходів / Н. Г. Дутко // Науковий вісник Академії муніципального управління. — 2011. — № 3. — С. 41–48. — (Серія "Управління").
4. Зимелис Е. В. Государственно-частное партнерство как действенная форма привлечения финансовых ресурсов в инновационно-инвестиционную деятельность в дорожном хозяйстве / Е. В. Зимелис // Молодой ученый. — 2012. — № 3. — С. 163–166.
5. Кабашкин В. А. Государственно-частное партнерство в регионах Российской Федерации / В. А. Кабашкин. — М. : Дело, 2010. — 120 с.
6. Коуз Р. Фирма, рынок и право : сб. статей / Р. Коуз ; пер. с англ. Б. Пинскера ; науч. ред. Р. Капелюшников. — М. : Новое издательство, 2007. — 224 с.
7. Лебеда Т. Державно-приватне партнерство як фактор економічного зростання та проблеми його розвитку в Україні / Т. Лебеда, І. Запатріна // Економіст. — 2011. — № 3. — С. 52–58.
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А.Н. Нестеренко, пред. и науч. ред. В.З. Мильнера. — М. : Начала, 1997. — 180 с.
9. Павлюк К. В. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави / К. В. Павлюк, С. М. Павлюк // Наук. пр. КНТУ. Економічні науки. — 2010. — № 17.
10. Пепеляева Л. В. Государственно-частное партнерство в целях стимулирования инвестиций в инновационные компании: возможности фондового рынка / Л. В. Пепеляева // Новая экономика. Инновационный портрет России. — М. : Центр стратег. партнерства, 2010. — С. 261.
11. Сайт Європейської економіки та фінансів. — Режим доступу : <http://www.uni-mannheim.de/edz/doku/wirte.html/>.
12. Кабашкин В. А. Государственно-частное партнерство в регионах Российской Федерации / В. А. Кабашкин. — М. : Дело, 2010. — 120 с.
13. Максимов В. В. Государственно-частное партнерство в транспортной инфраструктуре: критерии оценки концессионных конкурсов / В. В. Максимов. — М. : Альпина Паблишерз, 2010. — 178 с.
14. Офіційний сайт Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України. — Режим доступу : <http://www.ukrproject.gov.ua>.
15. Черных С. И. Финансово-кредитные механизмы стимулирования инноваций / С. И. Черных. — Режим доступу : <http://www.kommersant.ru/doc/1510512>.
16. Україна-2015. Національна стратегія розвитку. — Режим доступу : <http://www.semynozhenko.net/.../Ukraine-2015%>.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2013.

Shaperenkov A. Cooperation of a state and banks in innovative programs implementation.

Background. The offered scientific research is dedicated to the problems of the innovation potential development on the basis of partnership between innovation enterprise participants and mechanism formation of state-bank partnership in Ukraine. The model of cumulative innovation programs for the state-bank partnership can be an important element of such mechanism.

Recent researches and publications analysis of the chosen scientific area proves the insufficiency of theoretical argumentation of the formation processes of the state-bank partnership mechanism in the innovation potential development. The majority of the existing researches is focused on the importance and necessity of such mechanism. However, the organizing principles of the formation and usage of the state-bank partnership mechanism in the innovation potential development, being out of researchers' attention, is an urgent scientific question, which forms the main **purpose** of the research.

Results. The central aspect of the provided research is discovering the main obstacles in the cash security for the innovation potential supply in Ukraine and confirmation the expediency of the practical government-bank partnership mechanism in the innovative sphere. An offered model of the cumulative project programs through the cash flows combination of the government, banks and innovation enterprises is directed on the activation and effective organization of the country innovation potential cash security system.

The organization principles of this model efficiency are proved: combination of the accumulated insurance funds and encouraging savings systems, the basic requirements for borrowers by banks, systematization of the basic eligibility criteria for banks to enter the cumulative project programs of the state-bank partnership.

Conclusion. The provided research in author's opinion is able to become the basis for the further schemes and models elaboration of the state-bank partnership project programs, concrete purpose-oriented terms of the country innovation potential development, detailisation of the main demands to the all participants of this partnership.

Keywords: bank, state, innovation, innovation potential, partnership, program.

REFERENCES

1. *Veblen T.* Teorija delovogo predpriyatija / T. Veblen. — M. : Delo, 2007. — 288 s.
2. *Grycenko L. L.* Misce bankiv u mehanizmi realizacii' derzhavno-pryvatnogo partnerstva. Problemy i perspektivy rozvytku bankivsk'kyh system Ukrainy : zb. tez dop. 14-ja Vseukr. nauk.-prakt. konf., (27–28 zhovt. 2011 r.) / L. L. Grycenko. — U 2 t. — Sumy : UABS NBU, 2011. — 172 s.
3. *Dutko N. G.* Sutnist' ta ponjattja derzhavno-pryvatnogo partnerstva v konteksti doslidnyč'kyh pidhodiv / N. G. Dutko // Naukovyj visnyk Akademii' municypal'nogo upravlinnja. — 2011. — № 3. — S. 41–48. — (Serija "Upravlinnja").
4. *Zimelis E. V.* Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo kak dejstvennaja forma privlechenija finansovyh resursov v innovacionno-investicionnuju dejatel'nost' v dorozhnom hozjajstve / E. V. Zimelis // Molodoj uchenyj. — 2012. — № 3. — S. 163–166.
5. *Kabashkin V. A.* Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v regionah Rossijskoj Federacii / V. A. Kabashkin. — M. : Delo, 2010. — 120 s.
6. *Kouz R.* Firma, rynek i pravo : sb. statej / R. Kouz ; per. s angl. B. Pinskeri ; nauch. red. R. Kapeljushnikov. — M. : Novoe izdatel'stvo, 2007. — 224 s.
7. *Lebeda T.* Derzhavno-pryvatne partnerstvo jak faktor ekonomichnogo zrostannja ta problemy jogo rozvytku v Ukraini / T. Lebeda, I. Zapatrina // Ekonomist. — 2011. — № 3. — S. 52–58.
8. *Nort D.* Instituty, institucional'nye izmenenija i funkcionirovanie jekonomiki / D. Nort ; per. s angl. A. N. Nesterenko, pred. i nauch. red. V.Z. Mil'nera. — M. : Nachala, 1997. — 180 s.

9. *Pavljuk K. V.* Sutnist' i rol' derzhavno-pryvatnogo partnerstva v social'no-ekonomichnomu rozvytku derzhavy / K. V. Pavljuk, S. M. Pavljuk // Nauk. pr. KNTU. Ekonomichni nauky. — 2010. — № 17.
10. *Pepeljaeva L. V.* Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v celjah stimulirovanija investicij v innovacionnye kompanii: vozmozhnosti fondovogo rynku / L. V. Pepeljaeva // Novaja jekonomika. Innovacionnyj portret Rossii. — M. : Centr strateg. partnerstva, 2010. — S. 261.
11. *Sajt* Jevropejs'koi' ekonomiky ta finansiv. — Rezhym dostupu : <http://www.uni-mannheim.de/edz/doku/wirte.html>.
12. *Kabashkin V. A.* Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v regionah Rossijskoj Federacii / V. A. Kabashkin. — M. : Delo, 2010. — 120 s.
13. *Maksimov V. V.* Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v transportnoj infrastrukture: kriterii ocenki koncessionnyh konkursov / V. V. Maksimov. — M. : Al'pina Pablishez, 2010. — 178 s.
14. *Oficijnyj* sajt Derzhavnogo agentstva z investycij ta upravlinnja nacional'nymy proektamy Ukrai'ny. — Rezhym dostupu : <http://www.ukrproject.gov.ua>.
15. *Chernyh S. I.* Finansovo-kreditnye mehanizmy stimulirovanija innovacij / S. I. Chernyh. — Rezhim dostupu : <http://www.kommersant.ru/doc/1510512>.
16. *Ukrai'na-2015.* Nacional'na strategija rozvytku. — Rezhym dostupu : <http://www.semynozhenko.net/.../Ukraine-2015%>.

ПРИВАЛОВА Олена, аспірант кафедри економічної теорії
та конкурентної політики КНТЕУ

ДЕРЖАВНА КОНКУРЕНТНА ПОЛІТИКА НА РИНКУ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ

Розглянуто розвиток конкурентної політики на ринку страхування життя в Україні, розроблено його періодизацію та основні дефініції. Конкретизовано заходи щодо здійснення конкурентної політики на ринку страхування життя. Розглянуто механізми взаємодії регулюючого та контролюючого органу з метою сприяння в реалізації конкурентної політики та розвитку конкуренції.

Ключові слова: конкурентна політика, конкуренція, ринок страхування життя, механізм стимулювання конкуренції.

Привалова Е. Государственная конкурентная политика на рынке страхования жизни. Рассмотрено развитие конкурентной политики на рынке страхования жизни в Украине, разработана его периодизация и основные дефиниции. Конкретизированы мероприятия по реализации конкурентной политики на рынке страхования жизни. Исследованы механизмы взаимодействия регулирующего и контролирующего органа с целью содействия в реализации конкурентной политики и развития конкуренции.

Ключевые слова: конкурентная политика, конкуренция, рынок страхования жизни, механизм стимулирования конкуренции.

© Привалова О., 2014

Постановка проблеми. Конкуренція на українському ринку страхування життя виникла на основі подолання монополії держави – роздержавлення "Укрдежстраху" та утворення на його базі Національної акціонерної страхової компанії "Оранта", з філій якої утворено відокремлені страхові компанії, що поміж інших приватних страхових компаній почали діяти на ринку. Характер розвитку конкурентних відносин на ринку страхування життя залежить від процесів, що відбуваються в політиці та економіці країни й знаходять відображення у законодавстві, яке стосується регулювання ринку страхування життя та економічної конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика аналізу конкурентної політики на ринку страхування життя України є новою і недостатньо дослідженою. Вперше серед науковців на неї звернув увагу у своїх працях Ю. Уманців [1], але стосувалися вони ринку страхових послуг у цілому. Ми погоджуємося з висновком Т. Яворської, яка також розглядала цю проблематику, що основні засади конкурентної політики на страховому ринку лише окреслено у вітчизняному законодавстві та недостатньо досліджено [2, с. 182]. Провідні науковці, серед яких В. Базилевич [3], Н. Внукова [4], О. Гаманкова [5], В. Гомеля [6], М. Жилкіна [7], М. Баллеєр [8], вважають, що метою державного регулювання є захист прав споживачів страхових послуг, проте і вони детально не досліджують стан конкурентної політики на цьому ринку.

Метою статті є визначення історичного розвитку конкуренції та конкурентної політики на ринку страхування життя України, розроблення механізму державного стимулювання конкуренції на досліджуваному ринку.

Результати дослідження. Регуляторна політика держави на ринку страхування життя розпочалася зі створення Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю (Укрстрахнагляд) згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1993 р. № 743. Актуальність утворення регулюючого органу зумовлювалась тим фактом, що до того часу кількість страхових компаній на ринку сягала 800, більшість з яких були недостатньо капіталізовані, не мали сформованих страхових резервів та відповідної фахової підготовки їх керівників, натомість вели діяльність за принципом "фінансових пірамід" або трастів, через що опинилися на межі банкрутства та підірвали довіру населення до страхування. Того ж року Законом України "Про Антимонопольний комітет України" утворено відповідний державний орган, метою якого зазначено реалізацію конкурентної політики в державі.

Згодом прийнято Декрет Кабінету Міністрів України "Про страхування" від 10 травня 1993 р., спрямований на створення та становлення страхового ринку в Україні, системи регулювання відносин у сфері страхування, що запровадив основну термінологію страхування.

Після проведення антимонопольної політики з 1990 по 1999 р. наступним етапом стало запровадження Указу Президента України "Про основні напрями конкурентної політики на 1999–2000 роки та заходи щодо їх реалізації" від 26 лютого 1999 р., яким окреслено конкретні завдання держави у реалізації конкурентної політики, у тому числі у галузі страхування [9]. Запропоновані документом заходи стосувалися переважно здійснення обов'язкового страхування, а саме недопущення неправомірної підтримки органами виконавчої влади створення та діяльності страхових організацій, що призводить до обмеження конкуренції; запровадження конкурсних засад у визначенні уповноважених страховиків, що здійснюватимуть обов'язкове державне страхування. Проте вперше документом передбачалися заходи щодо внесення змін у законодавство з метою забезпечення рівних умов діяльності на фінансових ринках установ, що залучають кошти громадян, у тому числі і з добровільного страхування життя. Це стало першим після трастових утворень згадуванням про ринок страхування життя у контексті надання йому конкурентних можливостей щодо залучення коштів населення.

На першому етапі розвитку (з 1991 р. по квітень 1993 р.) конкуренція на ринку страхування життя виконувала дві функції: алокаційну – щодо утворення нових суб'єктів конкурентних відносин на всій території країни та адаптаційну – щодо створення пристосованості суб'єктів ринку до ринкової кон'юнктури.

На другому етапі (з травня 1993 р. по лютий 1996 р.) конкуренції, поряд з адаптаційною, були притаманні розподільча та зародження контролюючої функцій – недопущення монополістичного панування окремих великих компаній на ринку.

Третій (з березня 1996 р. по червень 2000 р.) *і четвертий* (з липня 2001 р. і дотепер) *етапи* генезису конкуренції стимулюються розподільчою, контролюючою та інноваційною функціями.

Конкуренція – це суперництво кількох страховиків у досягненні схожої мети. На ринку з досконалою конкуренцією існує велика кількість страхувальників і страховиків, кожен з яких займає відносно малу частку на ринку і не може диктувати умови продажу і купівлі послуг.

Для визначення категорії "конкуренція на ринку страхування життя" важливо враховувати проаналізовані особливості розвитку галузі та конкуренції на ній. Можна сформулювати, що *конкуренція на ринку страхування життя* – це економічна категорія, яка виникла в результаті подолання монополії держави у страхуванні, розвивається за загальними законами конкуренції, регулюється державою і відображає відносини економічного суперництва за отримання додаткового доходу між страховиками життя та іншими фінансовими установами. Іншими словами, конкуренція на ринку страхування життя є формою суперництва відокремлених суб'єктів (страховиків, фінансово-кредитних організацій)

за кращі умови застосування функції управління ризиками життя, накопичення, яка виражається у збільшенні відповідної частки компанії на ринку.

Засобами конкуренції є послуги зі страхування життя, за допомогою яких страхові компанії-конкуренти прагнуть залучитися довірою та бути обраними страхувальниками. З огляду на це об'єктом конкуренції на ринку страхування життя є специфічні інтереси страхувальників, що належать до цільового ринку, на якому працюють страхові компанії-конкуренти. Суб'єктами конкуренції є ті учасники ринку, які здатні задовольнити потреби цільових ринків і прагнуть це зробити, реалізуючи свою діяльність на ринку.

Механізм державного стимулювання конкуренції на ринку страхування життя та його взаємозв'язок із системою державного регулювання [10] наведено на *рисунку*.

Суб'єкти стимулювання конкуренції на ринку страхування життя – це носії, виразники та виконавці економічних інтересів. До них доцільно включити фізичних і юридичних осіб, які провадять або створюють банківські конкурентні відносини, органи державної влади, міждержавні і міжнародні інститути, громадські організації тощо. Об'єктом стимулювання конкуренції є ринок страхування життя, його суб'єкти, послуги зі страхування життя, страхові посередники тощо.

Як видно з *рисунку*, механізм стимулювання конкуренції на ринку страхування життя включає форми регулювання; методи стимулювання; інструменти стимулювання.

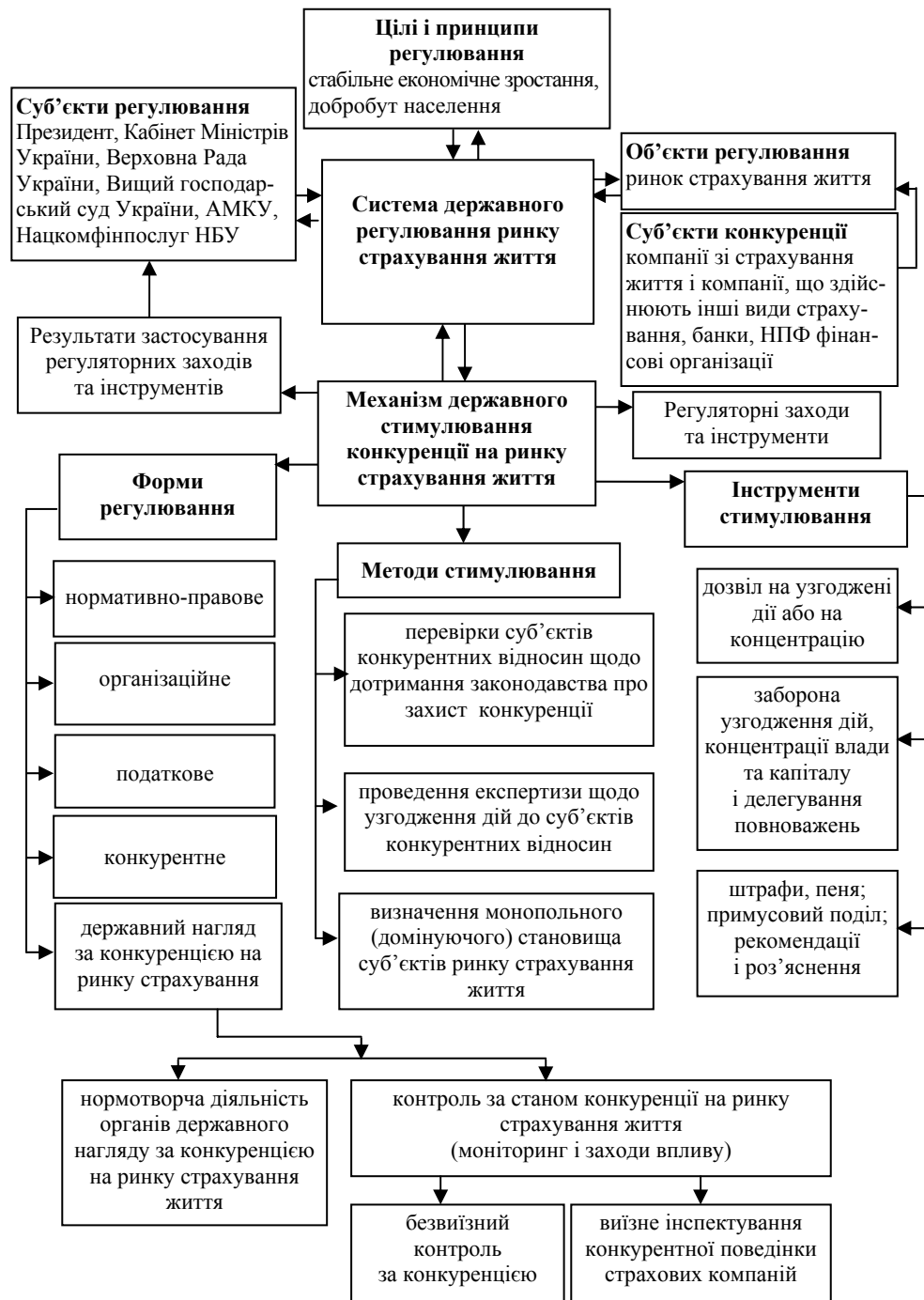
Форми конкурентної політики на ринку страхування життя – це зовнішній вираз конкретних дій, що реалізуються державними органами у сфері нагляду за страховою конкуренцією, до яких належать:

- нормативно-правове регулювання – діяльність певних органів державної влади щодо встановлення обов'язкових юридичних норм і правил поведінки суб'єктів конкурентних відносин;
- організаційне регулювання – встановлення порядку реєстрації та ліцензування страхових організацій;
- податкове регулювання – податковий вплив держави на конкурентну поведінку компаній зі страхування життя;
- конкурентне регулювання – вплив держави на ринок страхування життя з метою недопущення у ньому монополізму та недобросовісної конкуренції;
- державний нагляд за конкуренцією на ринку страхування – застосування економічних механізмів гальмування та ліквідації тіньових схем на ринку страхування життя.

Основними *методами* конкурентної політики у сфері страхування життя є:

- перевірки суб'єктів конкурентних відносин і страхових компаній щодо дотримання законодавства про захист економічної конкуренції;
- проведення експертизи щодо узгодження дій до суб'єктів конкурентних відносин;

- визначення монопольного або домінуючого становища суб'єктів ринку страхування життя;
- проведення огляду службових приміщень, транспортних засобів страхових організацій [2].

Механізм державного стимулювання конкуренції на ринку страхування життя в Україні

Серед економічних методів захисту конкуренції на ринку страхування життя – податкове регулювання, яке може протидіяти наростанню монополізації на страховому ринку або пригніченню розвитку певних видів страхування життя. Наприклад, без введення єдиного соціального внеску для юридичних осіб щодо договорів накопичувального страхування життя відбувається гальмування розвитку цього виду у корпоративному сегменті. Навпаки ж, введення відповідних законодавчих змін може сприяти розвитку конкуренції у сегменті юридичних осіб, що приведе до активізації залучення коштів в економіку країни, сприятиме зростанню мотивації персоналу підприємств та підвищенню рівня довіри до страхового ринку.

Державна конкурентна політика на ринку страхових послуг реалізується за допомогою системи *інструментів*, застосування яких сприяє досягненню цілей і вирішенню існуючих проблем. Інструменти реалізації конкурентної політики на ринку страхових послуг можуть бути структурними та поведінковими [11, с. 52].

Основною метою механізму державного стимулювання конкуренції на ринку страхування життя є вплив та захист від:

- зловживання суб'єктами ринку страхування життя своїм монопольним становищем;
- монопольних дій суб'єктів ринку страхування життя;
- недобросовісних дій суб'єктів ринку страхування життя в полі конкуренції;
- концентрації капіталу суб'єктів ринку страхування життя.

Висновки. Конкурентна політика на ринку страхування життя являє собою впровадження та застосування державними регулюючими органами заходів та інструментів впливу на процеси, умови та чинники страхової конкуренції з метою досягнення цілей і використання принципів регулювання. З урахуванням найбільш вагомого законодавства для розвитку ринку страхування життя та конкурентної політики структуровано етапи розвитку конкуренції на досліджуваному ринку. Виявлено, що кожен з чотирьох етапів має свої особливості прояву конкуренції та характеризується використанням механізмів конкурентної політики. Запропонований механізм стимулювання конкуренції на ринку страхування життя, який є елементом системи державного регулювання конкуренції на цьому ринку, має стати дієвим інструментом його розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Конкурентна політика держави в умовах трансформації національної економіки* : монографія / за заг. ред. В. Д. Лагутіна. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 308 с.
2. *Яворська Т.* Державне регулювання страхового підприємництва в Україні : монографія / Т. Яворська. — Л. : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. — 420 с.
3. *Базилевич В. Д.* Страховий ринок України / В. Д. Базилевич. — К. : Знання, КОО, 1998. — 374 с.

4. Внукова Н. М. Страхування: теорія та практика : навч.-метод. посібник / Н. М. Внукова, В. І. Успенко, Л. В. Временко. — Х. : Бурун Книга, 2004. — 376 с.
5. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика / О. О. Гаманкова : монографія. — К. : КНЕУ, 2009. — 283 с.
6. Гомелля В. Б. Страхование : учеб. пособие / В. Б. Гомелля. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Маркет ДС, 2010. — 512 с.
7. Жилкина М. С. Государственное регулирование страхового рынка / М. С. Жилкина. — М. : Спутник, 2002. — 301 с.
8. *Achieved* results and prospects of insurance market development in modern world / [Biljana Jovanovic Gavrilovic [et al.]. — Belgrade : Faculty of economics, 2012. — 319 s.
9. Про Основні напрями конкурентної політики на 1999–2000 роки та заходи щодо їх реалізації : Указ Президента України від 26.02.2002 № 219/99 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/219/99>.
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України та виклад Закону України "Про страхування" у новій ред. від 12.12.2012 № 0965 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45083.
11. Логвинова И. Л. Субъекты конкуренции на страховом рынке / И. Л. Логвинова // Современная конкуренция. — 2010. — № 2. — С. 49–61.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2013.

Pryvalova O. State competitive policy on the life insurance market.

Background. Offered scientific research is dedicated to the little-studied and urgent question of competitive policy development on the Ukrainian life insurance market. The consideration is provided in the context of necessity to overcome state monopoly and to establish other private insurance companies on the market.

Recent researches and publication analysis on the chosen research area proves the absence of the case study on the establishment and historical development processes of competitiveness and state competitive policy on the life insurance market. The majority of the existing researches is focused on the insurance services market on the whole and does not study separately the competitive policy status on the life insurance market. Meanwhile, the scientific surveys of the mentioned omissions are urgent and form the basis of the research purpose.

Results. The central aspect of the analysis done is discovering the historical terms and economic conditions of the competitiveness appearance, development and functioning on the life insurance market. It was identified that establishment of the competitiveness happened in four stages, the allocative, adaptive, distributive, control and innovative functions of competitiveness are found in each of them.

The mechanism of competitiveness stimulation on the life insurance market is developed, it includes the regulation forms, stimulation methods and instruments as well as interconnection with the system of state regulation.

It was defined that competitiveness on the life insurance market is an economic category, which appeared as a result of overcoming the state monopoly in the insurance, it develops according to the general laws of competitiveness, is regulated by the state and shows the relationships of economic rivalry for receiving additional income between life insurance agents and other financial enterprises.

Conclusions. The provided research in author's opinion is able to become the component of the state competitive policy on the life insurance market. The offered mechanism of competitiveness stimulation on the life insurance market should be the effective means of this market development.

Keywords: competitive policy, competitiveness, life insurance market, mechanism of competitiveness stimulation.

REFERENCES

1. *Konkurentna polityka derzhavy v umovah transformacii' nacional'noi' ekonomiky* : monografija / za zag. red. V. D. Lagutina. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2008. — 308 s.
2. *Javors'ka T.* Derzhavne reguljuvannja strahovogo pidpryjemnyctva v Ukraïni : monografija / T. Javors'ka. — L. : LNU imeni Ivana Franka, 2012. — 420 s.
3. *Bazylevyh V. D.* Strahovyj rynek Ukraïny / V. D. Bazylevyh. — K. : Znannja, KOO, 1998. — 374 s.
4. *Vnukova N. M.* Strahuvannja: teorija ta praktyka : navch.-metod. posibnyk / N. M. Vnukova, V. I. Uspalenko, L. V. Vremenko. — H. : Burun Knyga, 2004. — 376 s.
5. *Gamankova O. O.* Rynek strahovyh poslug Ukraïny: teorija, metodologija, praktyka / O. O. Gamankova : monografija. — K. : KNEU, 2009. — 283 s.
6. *Gomellja V. B.* Strahovanie : ucheb. posobie / V. B. Gomellja. — 3-e izd., pererab. i dop. — M. : Market DS, 2010. — 512 s.
7. *Zhilkina M. S.* Gosudarstvennoe regulirovanie strahovogo rynku / M. S. Zhilkina. — M. : Sputnik, 2002. — 301 s.
8. *Achieved results and prospects of insurance market development in modern world* / [Biljana Jovanovic GavriloVIC [et al.]. — Belgrade : Faculty of economics, 2012. — 319 s.
9. Pro Osnovni naprjamy konkurentnoi' polityky na 1999–2000 roky ta zahody shhodo i'h realizacii' : Ukaz Prezydenta Ukraïny vid 26.02.2002 № 219/99 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/219/99>.
10. Proekt Zakonu pro vnesennja zmin do dejakyh zakoniv Ukraïny ta vyklad Zakonu Ukraïny "Pro strahuvannja" u novij red. vid 12.12.2012 № 0965 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45083.
11. *Logvinova I. L.* Subekty konkurencii na strahovom rynku / I. L. Logvinova // *Sovremennaja konkurencija*. — 2010. — № 2. — S. 49–61.

УДК 336.761

ЗАВЕЗІОН Микола, аспірант Одеського національного університету
ім. І. І. Мечникова

ФОНДОВИЙ РИНОК І ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КАПІТАЛУ

Визначено внесок фондового ринку як частини фінансового у розвиток та формування інвестиційної складової в економіці України, наведено перспективні шляхи залучення інвестиційних ресурсів.

Ключові слова: інвестиції, джерела формування інвестицій, первинне публічне розміщення, фондовий ринок.

© Завезіон М., 2014

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2014. № 1

 63

Завезион Н. Фондовый рынок и формирование инвестиционного капитала. Определен вклад фондового рынка как составной части финансового в развитие и формирование инвестиционной составляющей в экономике Украины, приведены перспективные пути привлечения инвестиционных ресурсов.

Ключевые слова: инвестиции, источники формирования инвестиций, первичное публичное размещение, фондовый рынок.

Постановка проблеми. Залучення інвестицій в економіку є для України пріоритетним завданням, що потребує використання як внутрішніх, так і зовнішніх фінансових ресурсів підприємств. Однак ускладнення доступу до дешевих зовнішніх джерел фінансування, слабкий розвиток українського фондового ринку та неповне використання його можливостей призводять до зниження конкурентоспроможності української економіки. Тому вивчення шляхів зростання інвестиційної привабливості, залучення фондового ринку до фінансування інвестиційних потреб підприємств є вкрай важливим напрямом досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом питання вдосконалення аналізу інвестиційної діяльності, засобів активізації інвестиційних ресурсів та залучення іноземних інвесторів перебували у центрі уваги вчених-економістів, зокрема, В. Ляшенко [1], Т. Майорова [2], В. Карбовського [3], А. Буяк [4] та ін.

Метою статті є визначення можливостей використання інструментів фондового ринку як джерел інвестицій для підприємств України, а також аналіз сучасного стану розвитку національного фондового ринку.

Результати дослідження. Однією з найбільш перспективних можливостей для виводу економіки України із кризового стану є інвестиційна й інноваційна діяльність, за допомогою якої підприємства можуть подолати такі негативні явища, як висока енергоємність та рівень зносу основного капіталу тощо, що призводять до низької конкурентоспроможності на світовому ринку. Але це вимагає значних ресурсів на оновлення основних засобів і впровадження сучасних технологій, розширення виробництва. Зокрема, пріоритетними напрямками інвестування для підприємства можуть стати впровадження більш економічних технологій виробництва, використання інноваційних засобів управління підприємством, інтегральних зв'язків, перехід на випуск більш затребуваного виду продукції, укрупнення бізнесу й використання "ефекту масштабу".

Незважаючи на істотну роль внутрішніх джерел фінансування інвестиційної й інноваційної діяльності підприємства, залучення зовнішнього капіталу дає можливість реалізувати проекти, вартість яких перевищує поточні фінансові ресурси, але у перспективі може якісно поліпшити функціонування бізнесу.

Одним із можливих зовнішніх джерел фінансування у світовій практиці виступає сукупний фінансовий ринок. До самого поняття "фінансовий ринок" застосовується, наприклад, таке визначення: "Фінансо-

вий ринок – це сукупність усіх грошових ресурсів країни, причому ресурсів, які знаходяться у постійному русі, розподілі та перерозподілі, які змінюються під впливом співвідношення попиту та пропозиції на ці ресурси з боку різних суб'єктів економіки" [1, с. 9].

На фінансовому ринку застосовуються інструменти залучення інвестицій та короткострокових позик дуже широкого діапазону, механізму дії та змісту. Фінансовий ринок можна поділити на три важливі складові: грошовий (позичковий), лізинговий та фондовий ринки. Особливо слід відмітити роль фондового ринку: він не тільки слугує формуванню джерел інвестицій, деякі його показники також використовуються для організації та оцінки інвестицій і відповідно для ефективного управління ними [2, с. 390–397]. Йдеться, насамперед, про "Q-теорію інвестицій", яка базується на вирахуванні "коефіцієнта Тобіна q ". Він розраховується як відношення ринкової вартості встановленого капіталу до відновлюваної вартості встановленого капіталу [5, с. 90–91]. А ринкова вартість капіталу складається за даними фондового ринку щодо курсів акцій. Таким чином, якщо не розвинути в країні фондовий ринок, "Q-теорію інвестицій" застосовувати неможливо, відповідно можливість ефективного управління інвестиційною діяльністю суттєво зменшується.

Однак інформація, яка може бути одержана на основі "Q-теорії інвестицій", масштабна за обсягом і значуща для організації ефективного управління інвестиційною діяльністю. Так, у загальному плані коефіцієнт Тобіна q пояснює, "чому існує залежність між національним фондовим ринком і станом національної економіки" [5, с. 91]. У кожному окремому випадку інвестування "Q-теорія інвестицій" пов'язує поведінку інвестицій з коефіцієнтом Тобіна q . Коли коефіцієнт Тобіна q більше одиниці, оцінка встановленого капіталу більше його собівартості й інвестиції виправдані, якщо менше – стимули для інвестування відсутні, і є підстави для від'ємних інвестицій або для демонтування (консервації) виробничих потужностей [5, с. 90–91] (цей показник названий на честь його автора, американського економіста і Нобелівського лауреата Джеймса Тобіна).

В управлінні інвестиціями застосовується також підхід, заснований на значеннях фондового індексу, який називається "прив'язка інвестиційного портфеля до фондового індексу": досить часто застосовується схема, коли інвестиційний портфель формується з тих же акцій, які використовуються у розрахунку фондового індексу. В такому випадку процентна зміна вартості портфеля буде відповідати процентній зміні фондового індексу. Метою формування подібного портфеля є одержання дохідності на рівні середньої по ринку. При цьому активне управління портфелем не потрібно, що значно скорочує витрати на управління ним [3, с. 11].

Дослідники особливостей інвестиційної діяльності в економіці України зауважують: "Вдала поведінка держави на фондовому ринку

також сприяє зростанню як приватних, так і національних підприємств. Більше того – така поведінка сприяє сталому зростанню галузі, зокрема, задає тенденцію становлення "відновлювальної енергетики", точніше, енергетики, яка не передбачає спалювання кисню та ядерного розщеплення" [4, с. 70].

Ще однією умовою покращання організації інвестиційного процесу, підвищення ефективності інвестиційної діяльності є конструювання інструментів управління інвестиційною діяльністю на базі показників фондового ринку з боку господарюючих суб'єктів на різних рівнях економіки України. Не менш важливою умовою виступає формування джерел фінансування інвестиційної діяльності за допомогою фондового ринку. Залучення інвестиційних ресурсів здійснюється в основному на базі первинного фондового ринку, де основними інструментами зовнішнього фінансування залишаються акції та облігації [6, с. 16]. Ринок цінних паперів як джерело інвестицій для підприємств реального сектора економіки країни допомагає усунути посередника у вигляді комерційного банку та отримати доступ до більш суттєвих та дешевих об'ємів фінансування, бо розміщення цінних паперів найчастіше проводиться серед широкого кола потенційних інвесторів.

Важливим наслідком розвитку фінансування за допомогою фондового ринку є поліпшення справ з відкритістю підприємства-емітента. Адже чим більше інформації про стан підприємства буде доступно для інвесторів, тим вигідніші умови зможе отримати боржник. Це стосується не тільки інформації про фінансовий стан підприємства у вигляді фінансової звітності (що вже є обов'язковим для публічних акціонерних товариств згідно з [7]), а й прозорості структури власників великих пакетів акцій, чіткої та зрозумілої структури корпоративного управління, отримання рейтингів кредитоспроможності від іноземних рейтингових агентств тощо.

Вільний доступ до ринку капіталу через фондовий ринок дозволить економіці сформувати саморегульований механізм перерозподілу капіталу з менш ефективних секторів економіки до більш прибуткових, збільшуючи тим самим ефект від їх використання. Важливе значення фондового ринку полягає також у тому, що його розвиток сприятиме підвищенню його капіталізації і відповідно капіталізації компаній, які розміщують на ньому свої цінні папери, і, зрештою, – підвищенню капіталізації економіки країни в цілому.

Для розвинених фондових ринків характерна ситуація, коли для підприємства рівень його капіталізації на фондовому ринку має навіть більш важливе значення, ніж показники фінансової звітності. Так, Є. Звягільський наголошує, що, "якщо зовсім нещодавно підсумком і головною оцінкою результату діяльності підприємства в умовах ринку визнавався прибуток, то тепер у сучасних західних підручниках кінцевою ціллю називають вже зростання ринкової вартості підприємства

(компанії)". Минулого десятиліття інтерес у світі до капіталізації суттєво підвищився і став повсюдним як на рівні підприємств, так і на рівні держав. Автор зауважує, що ринкова капіталізація навіть найбільших вітчизняних компаній вкрай низька, а на рівні економік адміністративних одиниць, регіонів та галузей практично не розглядається, а тим більш не аналізується [8, с. 33], хоча величина капіталізації свідчить, скільки інвестиційного капіталу залучено на підприємства або в економіку в цілому.

Показники розміру та співвідношення залучених інвестицій за допомогою цінних паперів в економіку України до інших джерел за останні кілька років погіршилися: якщо у 2009 р. розмір інвестицій за допомогою довгострокових цінних паперів навіть перевищував довгострокові кредити банків, то вже у 2012 р. він становив лише близько 67 % від обсягу кредитів (табл. 1).

Таблиця 1

Залучення інвестицій в економіку України у 2008–2012 рр., млрд грн [6, с. 17]

Вид джерела інвестування	2008	2009	2010	2011	2012
Довгострокові кредити банків	67.31	74.48	86.01	119.20	100.97
Довгострокові цінні папери	53.92	85.61	47.43	88.27	67.23

Стан розвитку ринку цінних паперів в Україні також можна оцінити за динамікою обсягів емісій цінних паперів, торгів з ними на організованих фондових майданчиках та поза ними, а також за обсягами первинних публічних розміщень як на внутрішніх, так і зовнішніх торгових майданчиках. Так, обсяг біржових договорів з цінними паперами в Україні за 2010–2012 рр. подвоїв своє значення та продовжує позитивну динаміку у 2013 р. Проте аналіз структури цієї динаміки виявив, що основний вклад у це зростання належить операціям з державними цінними паперами, а обсяг торгів акціями зменшується третій рік поспіль. Водночас спостерігається позитивна динаміка щодо випуску боргових цінних паперів, зокрема, облігацій. Необхідність у залученні підприємствами додаткового капіталу призвела до зростання обсягу їх емісії з 9 400 млн грн у 2010 р. до 25 270 млн грн у 2012 р. (табл. 2).

Останніми роками в Україні у науковій літературі з'являється дедалі більше інформації та аналітичних статей щодо як первинного, так і вторинного фондового ринку. Так, опубліковано дані стосовно залучення українськими підприємствами інвестицій шляхом первинного публічного розміщення акцій (IPO) [10–15].

У світовій практиці первинне розміщення акцій поділяють на: публічне та приватне. Причому приватне розміщення, що передбачає заздалегідь відомий список майбутніх акціонерів, не є повністю ринковим механізмом. Навпаки, публічне розміщення передбачає ринкове утворення ціни та доступ різноманітних інвесторів, що й дає змогу залучити зовнішні інвестиційні ресурси на привабливих умовах.

**Динаміка основних показників ринку цінних паперів в Україні
за 2010–2013 рр., млн грн [9]**

Показники	2010	2011	2012	Січень–квітень 2013
Обсяг випуску акцій (зареєстрованих в Україні)	40 590	57 787	46 882	17 338
Обсяг випуску облігацій підприємств (зареєстрованих в Україні)	9 490	35 697	48 726	11 303
Реєстрація випусків цінних паперів інститутів спільного інвестування	45 267	84 520	25 270	11 320
Обсяг біржових договорів з цінними паперами на організаторах торгівлі, у т.ч.:	131 290	235 840	264 263	118 918
акціями	–	79 434	23 443	7 254
державними облігаціями	–	99 129	179 128	87 697

Науковці І. Школьник та С. Черв'якова виділяють три етапи розвитку використання інструменту IPO українськими компаніями: перший – 2005–2006 рр., другий – 2007–2008 рр., третій – після 2008 р. Вони відзначили обмежений характер (на IPO виходили окремі компанії) та не завжди достатню ефективність капіталізації за рахунок IPO (майже у кожного другого підприємства капіталізація вже на другий рік знижувалась) [10, с. 183–185].

Ситуацію зі слабким розвитком IPO в Україні і, зокрема, залучення за їх допомогою коштів закордонних інвесторів відображає структура джерел капітальних вкладень в економіці України (табл. 3). Відносне співвідношення коштів іноземних інвесторів до загального обсягу капітальних інвестицій не перевищує 5 %, що призводить до структурної однобокості інвестиційної складової національної економіки. Це може зумовити підвищену чутливість динаміки капітальних інвестицій відповідно до внутрішньої кон'юнктури економіки України. Хоча підвищення частки кредитів банків та інших позик з 4.4 % до 16.3 % можна оцінювати як доволі позитивне явище, однак це не сприяє створенню пропорційної збалансованої структури капіталовкладень в Україні.

Стосовно впливу на діяльність компаній І. Рекуненко дійшов цілком слушного висновку, що "IPO також дає власникам можливість отримати ринкову оцінку компанії. У країнах колишнього СРСР (особливо у Росії) дотепер існує думка, що вже сама присутність компанії на міжнародному фінансовому ринку захищає бізнес. Однак прийнято вважати, що IPO лише послабляє інтерес податкових органів до конкретного підприємства. Отримуючи лістинг, наприклад, на LSE (Лондонській фондовій біржі), компанія автоматично переходить зі сфери "сірого" у сферу "білого" бізнесу. Тому владні структури відповідно висувають до такої компанії значно менше претензій (зауважень)" [13, с. 38].

Таблиця 3

**Динаміка структури капітальних інвестицій в економіці України
за джерелами фінансування, % [11, с. 199; 12]**

Вид джерела капітальних інвестицій	2002	2003	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Кошти державного бюджету	4.5	6.9	6.1	5.7	4.3	5.8	7.1	5.8
Кошти місцевих бюджетів	3.5	4.3	4.2	4.6	3.1	3.4	3.4	3.1
Власні кошти підприємств і організацій	70.9	64.0	59.4	59.3	66.1	60.8	58.6	59.7
Кредити банків та інших позик	4.4	7.7	14.1	15.8	13.3	12.3	16.3	17.1
Кошти іноземних інвесторів	4.8	5.0	4.9	3.0	4.2	2.1	2.8	1.7
Кошти населення на будівництво власних квартир	У складі інших джерел фінансування			3.4	2.5	2.5	1.7	1.3
Кошти населення на індивідуальне житлове будівництво	3.4	3.0	2.8	4.9	2.8	8.6	5.8	7.5
Кошти інших джерел фінансування	8.5	9.1	8.5	3.9	3.7	4.5	4.3	3.8

На перевагах IPO над іншими інвестиційними джерелами акцентує увагу К. Кость, зазначаючи, що "велике разове надходження капіталу; незалежність від майбутньої економічної кон'юнктури; оперативність надходження ресурсів; відсутність бюрократичних зволікань; відсутність боргових зобов'язань (у тому числі й за соціальними програмами); незалежність від конкретного кредитно-фінансового інституту; відсутність майбутніх боргових виплат; відсутність зобов'язань з обслуговування позики; необмежений термін залучення капіталу" [14, с. 76].

Для успішного залучення коштів на організованому фондовому ринку емітенти цінних паперів повинні оцінювати цілі інвесторів, головною метою яких здебільшого є одержання максимального прибутку без активної участі в керуванні компанією. Подібні інвестори, як правило, не прагнуть до придбання контрольного пакета акцій, намагаючись диверсифікувати свої вкладення по досить широкому колу компаній різних галузей. Вони зацікавлені у збереженні та співробітництві з діючим менеджментом компанії й найчастіше обмежуються контролюючими функціями. Для вибору об'єкта інвестування зазвичай розглядаються насамперед такі фактори, як загальна поточна макроекономічна ситуація в країні, перспективи розвитку економіки, можливість дешевого зовнішнього фінансування, ризики значних змін у законодавстві тощо. Ця стратегія передбачає чіткі, заздалегідь встановлені правила й умови як входу в активи, так і продажу своєї частки (задана прибутковість, часові рамки та ін.).

За визначенням М. Рубахи, "ІРО є досить складним методом акумуляції капіталу, який потребує значних затрат часу та початкових вкладень фінансових ресурсів емітента" [15, с. 239]. Але в той же час він відмічає, що доступ вітчизняних суб'єктів господарювання до світового ринку капіталу у перспективі може стати фактором фундаментальної кон'юнктурної переваги для української економіки" [15, с. 245].

Такий же стан спостерігається і на вторинному ринку цінних паперів: слабкий розвиток та невисока ефективність. В. Огородник констатує: "Надії на самоорганізацію фондового ринку, породжені ентузіазмом масової приватизації, не виправдались. ... На сьогодні ще залишається актуальною проблема приведення у відповідність формалізованого ринку цінних паперів до реальних потреб національної економіки, перетворення його на дієвий інструмент мобілізації інвестиційних ресурсів та підвищення мотиваційної підприємницької діяльності власників цінних паперів" [16, с. 3].

Висновки. Залучення інвестиційного капіталу через такі інструменти фондового ринку, як, наприклад, боргові цінні папери, первинне публічне розміщення має велике значення при фінансуванні капітальних витрат. Вітчизняний фондовий ринок потребує стимулювання розвитку як з боку держави – через створення сприятливої нормативної бази, гарантування прав інвесторів, так і з боку безпосередніх учасників цього ринку – шляхом поліпшення рівня відкритості для потенційних інвесторів, застосування показників фондового ринку для ефективного управління інвестиціями. Використання можливостей залучення капіталу через фондовий ринок, у тому числі ІРО, розміщення боргових цінних паперів може привести до зниження вартості застосування цього капіталу та сприяти підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ляшенко В. И.* Фондовые индексы и рейтинги / В. И. Ляшенко. — Д. : Сталкер, 2012. — 316 с.
2. *Майорова Т. В.* Інвестиційна діяльність : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Т. В. Майорова. — К. : Центр учбов. л-ри, 2009. — 472 с.
3. *Карбовский В. Ф.* Краткосрочное инвестирование на рынке акций / В. Ф. Карбовский. — М. : Эдиториал УРСС, 2002. — 128 с.
4. *Буяк А.* Ресурсно-виробнича модель регулювання інвестицій в енергетику / А. Буяк // Економіст. — 2008. — № 8. — С. 70–72.
5. *Бурда М.* Макроэкономика : учебник / М. Бурда, Ч. Виплош ; пер. с англ. Г. В. Борисова, И. В. Розмаинского, А. А. Фофонова, К. А. Холодилина ; под ред. В. В. Лукашевича, К. А. Холодилина. — 2-е изд. — СПб. : Судостроение, 1998. — 544 с.
6. *Річний звіт НКЦПФР за 2012 рік [Електронний ресурс].* — Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>.

7. Про акціонерні товариства : Закон України від 10.09.1991 № 4212-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Звягильский Е. Капитализация – основа и направление повышения стоимости Украины / Е. Звягильский // Газета "2000". — 2010. — № 15. — С. 33.
9. Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку: Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>.
10. Школьник И. А. Опыт и перспективы по выходу украинских компаний на IPO / И. А. Школьник, С. В. Червякова // Бизнес-информ. — 2010. — № 11. — С. 183–185.
11. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. В. А. Головка. — К. : Август-трейд, 2012. — 559.
12. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування (2010–2012) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrstat.org>.
13. Рекуненко І. І. IPO як перспективний метод залучення капіталу вітчизняними підприємствами / І. І. Рекуненко // Вісник Укр. академії банківської справи. — 2007. — № 1(22). — С. 36–39.
14. Кость К. Переваги IPO як засобу здійснення інвестицій / К. Кость // Галицький економічний вісник. — 2011. — № 1(30). — С. 74–78.
15. Рубаха М. В. Первинне публічне розміщення акцій на міжнародному фондовому ринку як метод залучення фінансування вітчизняними суб'єктами господарювання / М. В. Рубаха // Науковий вісник НЛТУ України. — 2011. — Вип. 21. — С. 238–245.
16. Огородник В. Фондовий ринок України: аналіз проблем, особливостей та напрямків розвитку / В. Огородник // Економіст. — 2008. — № 8. — С. 31–33.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2013.

Zavezion M. Stock market and investment capital formation.

Background. The access to the cheap investment resources, as one of the main determinants in general economic crisis in Ukraine, causes the reduction of Ukrainian enterprises competitiveness both in domestic and foreign markets.

Analysis of the recent researches and publications. Problems in the investment sphere demand deeper analysis of investment activity issues, as it is shown in the works of such economists as V. Liashenko [1], T. Maiorov [2] and others.

Purpose of the article. Development of the existing and search of the new investment activity sources for Ukrainian companies, including the use of various stock market instruments as part of the national financial system, it is seen as one of the most promising ways for improving the economic environment in Ukraine.

Results. The current performance index of the market development does not show permanent growth, but vice versa the activity reduction of investors and issuers. It can be seen on the example of various indicators: stock trading activity, new issues of shares and debt instruments dynamics, investment through securities. In these circumstances such undeveloped ways for attracting investment in Ukraine as: IPO, discovering the needs of potential investors while searching funds through debt instruments, promotion of domestic securities market are important. Also, based on the experience of foreign investment environment, capitalization is more successful indicator of an efficient business, instead of using the profit indicators. This assessment of the company market value can be obtained

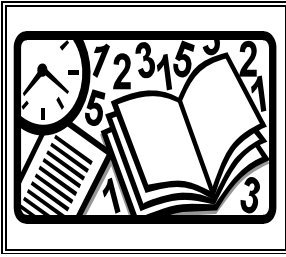
both through IPO, and the secondary securities market values. However, the weak development of IPO in Ukraine, especially attraction of the foreign investors funds, leads to the low level of these techniques usage by Ukrainian companies.

Conclusion. *Drawbacks in the structure of rising investment capital for the formation of capital investment can be partially eliminated by both primary and secondary stock market, which leads to improvement of the economy competitiveness.*

Keywords: investments, sources of investment formation, IPO, stock market.

REFERENCES

1. *Ljashenko V. I. Fondovye indeksy i rejtingi / V. I. Ljashenko. — D. : Stalker, 2012. — 316 s.*
2. *Majorova T. V. Investycijna dij'al'nist' : pidruch. dlja stud. vyshh. navch. zakl. / T. V. Majorova. — K. : Centr uchbov. l-ry, 2009. — 472 s.*
3. *Karbovskij V. F. Kratkosrochnoe investirovanie na rynke akcij / V. F. Karbovskij. — M. : Jeditorial URSS, 2002. — 128 s.*
4. *Bujak A. Resursno-vyrobnycha model' reguljuvannja investycij v energetyku / A. Bujak // Ekonomist. — 2008. — № 8. — S. 70–72.*
5. *Burda M. Makroekonomika : uchebnik / M. Burda, Ch. Viplosh ; per. s angl. G. V. Borisova, I. V. Rozmainskogo, A. A. Fofonova, K. A. Holodilina ; pod red. V. V. Lukashevicha, K. A. Holodilina. — 2-e izd. — SPb. : Sudostroenie, 1998. — 544 s.*
6. *Richnyj zvit NKCPFR za 2012 rik [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>.*
7. *Pro akcionerni tovarystva : Zakon Ukraïny vid 10.09.1991 № 4212-VI [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua>.*
8. *Zvjagil'skij E. Kapitalizacija – osnova i napravlenie povyshenija stoimosti Ukrainy / E. Zvjagil'skij // Gazeta "2000". — 2010. — № 15. — S. 33.*
9. *Analitychni dani shhodo rozvytku fondovogo rynku: Nacional'na komisija z cinnyh paperiv ta fondovogo rynku [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>.*
10. *Shkol'nik I. A. Opyt i perspektivy po vyhodu ukraïnskikh kompanij na IPO / I. A. Shkol'nik, S. V. Chervjakova // Biznes-inform. — 2010. — № 11. — S. 183–185.*
11. *Statystychnyj shhorichnyk Ukraïny za 2011 rik / Derzhkomstat Ukraïny ; za red. O. G. Osaulenka ; vidp. za vyp. V. A. Golovko. — K. : Avgust-trejd, 2012. — 559.*
12. *Kapital'ni investycii' za dzherelamy finansuvannja (2010–2012) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://ukrstat.org>.*
13. *Rekunenko I. I. IPO jak perspektyvnyj metod zaluchennja kapitalu vitczyznjanymy pidprijemstvamy / I. I. Rekunenko // Visnyk Ukr. akademii' bankivs'koi' spravy. — 2007. — № 1(22). — S. 36–39.*
14. *Kost' K. Perevagy IPO jak zasobu zdijsnennja investycij / K. Kost' // Galyc'kyj ekonomichnyj visnyk. — 2011. — № 1(30). — S. 74–78.*
15. *Rubaha M. V. Pervynne publichne rozmishhennja akcij na mizhnarodnomu fondovomu rynku jak metod zaluchennja finansuvannja vitczyznjanymy sub'jektamy gospodarjuvannja / M. V. Rubaha // Naukovyj visnyk NLTU Ukraïny. — 2011. — Vyp. 21. — S. 238–245.*
16. *Ogorodnyk V. Fondovyj rynek Ukraïny: analiz problem, osoblyvostej ta naprjamkiv rozvytku / V. Ogorodnyk // Ekonomist. — 2008. — № 8. — S. 31–33.*

УДК 657: 334.723

ФОМІНА Олена, к. е. н., доцент кафедри бухгалтерського обліку КНТЕУ

ІННОВАЦІЙНІ СИСТЕМИ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ

Досліджено сучасні тенденції та розвиток інформаційного забезпечення управління. Виявлено особливості та визначено концептуальні підходи до формування облікової інформації як важливого інформаційного ресурсу менеджменту в умовах розвитку сучасних управлінських інновацій.

Ключові слова: інформаційне забезпечення управління, облікова інформація, процесний, синергетичний, системний підходи, управлінські інновації, якість облікової інформації.

Фомина Е. Инновационные системы управленческого учета. Исследованы современные тенденции и развитие информационного обеспечения управления. Выявлены особенности и определены концептуальные подходы к формированию учетной информации как важного информационного ресурса менеджмента в условиях развития современных управленческих инноваций.

Ключевые слова: информационное обеспечение управления, учетная информация, процессный, синергетический, системный подходы, управленческие инновации, качество учетной информации.

Постановка проблеми. Сучасна наука розвивається інтеграційно, внаслідок чого процес наукових розробок, як правило, базується на стику існуючих концепцій, породжуючи нові напрями і теорії. Ці тенденції в розвитку науки сприяють формуванню нових загальнонаукових підходів, появі концепцій нового типу, визначень наукових парадигм.

У сучасних умовах зростає необхідність у нових підходах до управління підприємством як складною системою, що є одним з ключових напрямів стабілізації вітчизняної економіки в цілому. Підприємства, прагнучи прибутковості своєї діяльності і стійкого функціонування у довгостроковій перспективі, намагаються використовувати передові технології в управлінні, щоб забезпечити спрямованість, узгодженість і наукову обґрунтованість прийняття управлінських рішень, які стосуються всіх аспектів його господарської діяльності.

Внаслідок трансформації підходів до управління господарською одиницею з урахуванням системної залежності необхідно змінювати і підходи до інформаційного забезпечення управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання інформаційного забезпечення управління підприємством системою обліку займалися такі вчені, як Н. А. Єрмакова, А. Х. Курманова, І. Є. Мізінковський, Т. В. Зирянова, Ю. С. Тарновська, Ю. Д. Чацкіс, О. А. Намчик [1–5].

За Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" "внутрішньогосподарський (управлінський) облік – система обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішнього користування у процесі управління підприємством" [6]. Проте проблема становлення і розвитку управлінського обліку є однією з найбільш дискусійних у теорії і практиці управління господарюючими суб'єктами в Україні. Спектр думок щодо визначення системи управлінського обліку вельми широкий. Управлінський облік трактують і у вузькому сенсі цього слова (як підсистему бухгалтерського обліку, що включає збір, реєстрацію і узагальнення інформації), так і в широкому, тобто як систему управління підприємством, що охоплює всі його функції: планування, організацію, власне облік, контроль, аналіз, ухвалення рішень. На думку І. Є. Мізінковського, недоліком визначення предметної сфери управлінського обліку є ототожнення із системою управління підприємством та віднесення до нього функцій, які він підтримує лише інформаційно. Вчений відмічає, що при всіх універсальних властивостях та широких інформаційних можливостях управлінський облік як елемент системи не може замінити собою ні систему управління, ні систему інформаційних масивів економічної, технологічної, організаційно-правової, кадрової та іншої інформації суб'єкта господарювання, а лише використовує цю інфраструктуру для виконання поставлених перед ним завдань [3].

У працях Н. А. Єрмакової інформаційна система управлінського обліку представлена, з одного боку, у вигляді сукупності базових елементів: об'єктів (затрати, носії затрат, результати, центри аналізу, трансфертні ціни), методів (прогнозування та аналізу, обліку затрат, калькулювання) і форм обліку (автономна та інтегрована); з іншого, – у вигляді окремих обліково-інформаційних модулів або підсистем, обумовлених різними цільовими запитами користувачів і варіативністю використання систем [1]. Дещо інше трактування пропонує А. Х. Курманова, яка визначає систему управлінського обліку як сукупність елементів збору, обробки, інтерпретації та використання корисної інформації, необхідної для реалізації функцій управління, основними з яких є планування, організація діяльності, мотивація, контроль, аналіз і прийняття раціональних управлінських рішень [2, с. 14].

Досліджуючи процесний підхід в управлінні та управлінському обліку, Т. В. Зирянова та Ю. С. Тарновська управлінський облік визначають як інтегровану інформаційну систему для ефективного управління бізнес-процесами, основою якої є своєчасне планування, коректний фінансовий та управлінський облік, економічний аналіз та контроль за всіма аспектами діяльності підприємства [4, с. 19].

Таким чином, управлінський облік можна розглядати як активно-адаптивну систему інформаційного забезпечення управління, основною метою якої є оперативне задоволення постійно зростаючих інформаційних потреб менеджменту в прийнятті управлінських рішень щодо тактичних та стратегічних цілей підприємства. На організацію та методологію управлінського обліку суттєво впливає обраний підхід в управлінні діяльністю підприємства, що потребує ґрунтовного дослідження концептуальних підходів до формування облікової інформації як важливого інформаційного джерела менеджменту в умовах розвитку сучасних управлінських інновацій.

Метою дослідження є визначення особливостей інформаційно-аналітичного забезпечення системи управління, необхідного для обґрунтування ухвалення управлінських рішень різного рівня і спрямованості в умовах розвитку сучасних управлінських інновацій.

Визначена мета обумовила вирішення такого *завдання*: на основі дослідження сучасних управлінських інновацій та тенденцій їх розвитку виявити особливості та визначити концептуальні підходи до формування інформаційного забезпечення управління підприємством системою обліку.

Результати дослідження. Інформація для системи управління підприємством має важливе значення. Результативність управління підприємством значною мірою визначається рівнем організації процесу управління і якістю його інформаційного забезпечення.

Зазначені тенденції потребують зміни підходів до оцінки результативності та ефективності усіх компонентів системи управління. Ефективність управління в цілому визначається дієвістю її складових, оцінка яких здійснюється через ефективність сегментів діяльності та якісного стану використовуваної інформації для цілей управління.

Облікове забезпечення управління суб'єктами господарювання можна охарактеризувати як систему, оскільки воно має відповідні ознаки: наявність зв'язків (у тому числі зворотних) та структури (упорядкованих елементів); поділ на частини; цілеспрямованість; збереження певної стійкості в заданих межах під впливом зовнішніх факторів та багатоаспектність. Система облікового забезпечення складається із структурних елементів – методу формування облікового забезпечення, зв'язків та дій [5, с. 228].

Водночас повинен зберігатися взаємозв'язок інтересів облікової інформації з основними категоріями, що визначають концепцію управлінського обліку, який можна представити таким чином:

$$I \rightarrow Ta \rightarrow Q \rightarrow A \rightarrow P \rightarrow Te,$$

де I – інтереси користувачів облікової інформації;

Ta – завдання управлінського обліку;

Q – характеристика облікової інформації;

A – постулати управлінського обліку;

P – принципи управлінського обліку;

Te – техніка управлінського обліку.

Вирішальний вплив на методологію та організацію інформаційного забезпечення системи управління має *вибір підходу*. До сучасних підходів у практиці управління українських підприємств належать: системний, процесний, синергетичний та концепція управління за цілями [7, с. 76].

В основу *системного підходу* покладено припущення, що будь-яка система (об'єкт) розглядається як сукупність взаємопов'язаних елементів, має вхід, вихід, зв'язок із зовнішнім середовищем та зворотний зв'язок. У науковій літературі системний підхід фігурує також як кібернетичний. Він полягає в обґрунтуванні інформаційної сутності управління, визнанні універсальності законів управління для різних систем, виявленні та організації механізмів зворотного зв'язку, що діють у системах управління, оптимізації поведінки системи на основі зворотних зв'язків та відповідно до заздалегідь визначених цілей [8].

Вивчення підприємства як відкритої системи здійснюється у нерозривному зв'язку із зовнішнім середовищем його функціонування і розвитку, яке характеризується невизначеністю, складністю та динамічністю. Для визначення напрямку та характеру впливу цих факторів на управлінські рішення важливим і необхідним постає якісне інформаційне забезпечення на етапі постановки проблеми. Отже, відмінною характеристикою системного підходу є визнання чинників зовнішнього середовища і того факту, що успіх підприємства залежить не лише від зусиль менеджменту, але і від характеру та комбінації впливу таких чинників на підприємство. Ускладнення управління підприємством за рахунок впливу зовнішніх чинників визначило необхідність не лише системного підходу в управлінні, а й обліку взаємозв'язків підсистем підприємства у сукупності з факторами зовнішнього середовища, що й обумовило розвиток управлінського обліку як системи інформаційного забезпечення у процесі прийняття управлінських рішень.

Організація управлінського обліку на основі системного підходу можлива через створення повної обліково-аналітичної системи, інтегрованої з плануванням і контролем, в якій об'єкти управлінського обліку охоплюють всю фінансово-господарську діяльність підприємства та його підрозділів. Запити щодо вхідної та висхідної інформації надходять від усіх структурних підрозділів. Таким чином, інформаційне забезпечення орієнтоване на комплекс функцій управління,

пов'язаних між собою послідовними зв'язками на основі єдиного інформаційного масиву.

Синергетичний підхід розглядається як подальший розвиток системного підходу відносно складноорганізованих систем. Облік синергетичних закономірностей дозволяє замінити традиційні уявлення про управління, відповідно до яких ефект від управлінського впливу лінійно залежить від величини прикладених зусиль. Зазначене обумовлює необхідність виявлення внутрішніх тенденцій розвитку та використання цих знань для досягнення цілей управління.

Таким чином, ефективне управління за синергетичним підходом можливе за умови побудови системи інформаційного забезпечення з урахуванням внутрішніх тенденцій управління підприємством.

Цільовий підхід – це система методів і методичних прийомів, що забезпечують постійну орієнтацію управлінської діяльності на кінцеві результати, з урахуванням соціально-економічних характеристик, які повсякчасно змінюються. Інформаційне забезпечення за цільовим підходом повинно сприяти вирішенню управлінських завдань, виходячи з цілей за рівнями управління, забезпечувати ефективність дій менеджменту за критеріями необхідності та достатності. Відповідно при побудові системи інформаційного забезпечення оперативного управління цілі виступають обмежуючим фактором. Поставлені цілі визначають організацію формування інформаційного масиву.

Процесний підхід передбачає розгляд певної діяльності, зокрема обліку, за набором процесів. При процесному підході до вивчення окремих явищ використовуються такі поняття, як "процес", "бізнес-процес", "бізнес-операція".

Державний стандарт України ISO 9000:2001 "Системи управління якістю. Основні положення і словник" визначає процес як сукупність взаємопов'язаних або взаємодіючих видів діяльності, що перетворює входи та виходи [9].

Наведені терміни належать до теорії управління, проте, в обліку є суміжні поняття [10, с. 46], а саме:

бізнес-операція – сукупність дій, які складають зміст однієї дії підприємницької діяльності [11];

господарська операція – дія або подія, яка зумовлює зміни в структурі активів і зобов'язань, власному капіталі підприємства [1];

бізнес-процес – сукупність взаємопов'язаних операцій і функцій суб'єктів їх виконання, має вхід (різного роду ресурси) і вихід (кінцевий продукт) для задоволення потреб кінцевого споживача [10];

господарський процес – сукупність однорідних операцій, спрямованих на виконання певного господарського завдання [12].

Проведений аналіз досліджуваних понять, попри їх однорідність при перекладі з англійської мови, дозволяє встановити, що вони не є тотожними. Крім того, поняття "бізнес-операція" та "бізнес-процес"

знаходять своє застосування в управлінні діяльністю підприємства, маркетингу та інших сферах, а поняття "господарська операція" та "господарський процес" використовуються у сфері бухгалтерського обліку та господарського контролю [10].

Основними завданнями управлінського обліку при впровадженні системного підходу до управління компанією є: інформаційне забезпечення системи менеджменту якості; облік затрат за процесами; розробка вимог до інформаційної системи; розроблення та впровадження системи збалансованих показників (Balanced Scorecard).

Розвиток управлінського обліку згідно із сучасними підходами до управління підприємством можна пояснити такими передумовами:

- ускладненням вимог до системи управління у зв'язку з посиленням нестабільності зовнішнього середовища, що потребує механізму координації в самій системі управління;
- інформаційними потребами менеджменту не лише щодо розподілу та використання обмежених ресурсів підприємства, а й щодо виявлення резервів підвищення ефективності діяльності, визначення стратегії та оцінки її ефективності;
- посилення значущості критеріїв "релевантності" та "якості" інформації в сучасній економіці динамічних знань;
- набуття управлінською інформацією статусу стратегічного ресурсу, який визначає рівень розвитку підприємства, що обумовило потребу в захисті інтересів власника комерційної таємниці.

Вплив сучасних підходів в управлінні на формування системи управлінського обліку в аспекті інформатизації менеджменту дозволяє сформулювати такі принципи інформаційного забезпечення управління системою управлінського обліку:

принцип співвідношення облікової інформації з відповідним рівнем управлінського рішення: система управлінського обліку повинна будуватися з урахуванням особливостей діючої системи управління;

принцип відповідності методів і процедур управлінського обліку ключовим цілям та завданням управління: вибір методів та процедур, а також форм і способів ведення управлінського обліку має здійснюватися з урахуванням особливостей зовнішніх та внутрішніх умов;

принцип єдності обліково-аналітичного простору прийняття управлінських рішень: системою управлінського обліку використовуються не лише традиційні методи обліку і аналізу, але й методи суміжних наук.

Правильно організована і ефективно функціонуюча система інформаційного забезпечення менеджменту повинна в результаті забезпечити належний рівень конкурентоспроможності підприємства, а отже, і його довгостроковий розвиток. Елементи цієї системи мають передусім вирішувати завдання формування, якісної оцінки інформаційного масиву залежно від цільових орієнтирів підприємства.

Підвищення якості інформації, яка використовується в управлінні, може бути досягнуто: *по-перше*, розвитком певних принципів формування облікової інформації, що відповідають ринковій економіці; *по-друге*, вдосконаленням механізму регулювання якості облікової інформації; *по-третє*, забезпеченням адекватної системи показників якості облікової інформації і методики їх розрахунку. Оцінка якості інформації є досить складною проблемою через невизначеність самої категорії "якість" відносно облікової інформації. На думку С. М. Бичкова та Є. Ю. Ітигілова, якість облікової інформації визначається тим, наскільки можуть бути задоволені інформаційні потреби зацікавлених користувачів з точки зору можливості прийняття обґрунтованих економічних рішень [13]. Мета оцінки якості облікової інформації – забезпечення споживачів обліковою інформацією, що відповідає вибраній системі критеріїв, змінюється на кожному етапі управління, відповідно її стратегічна мета трансформується у функціональні цілі.

Згідно з функціями управління можна виділити такі функціональні цілі оцінки якості облікової інформації:

на етапі планування – забезпечення учасників методикою відбору облікових показників, що відповідають певним якісним характеристикам.

Досягнення цієї мети потребує визначення вимог до якості облікової інформації, формування системи показників оцінки якості облікової інформації, розроблення методології якісної і кількісної оцінки якості облікової інформації;

на етапі контролю – розроблення системи критеріїв оцінки якості інформації при фінансовому моніторингу що, у свою чергу, потребує забезпечення менеджерів підприємства обліковою інформацією в повному обсязі, розробки критеріїв якісної оцінки системи облікових показників, застосування конкретних методів контролю якості облікової інформації;

на етапі аналізу – забезпечення учасників аналітичною інформацією, що характеризує поточний фінансовий стан організації, а також міру досяжності та значущості поставлених стратегічних бізнес-цілей, що потребує надання учасникам бізнес-процесу якісних облікових даних, які відображають фінансовий стан та фінансові результати діяльності підприємства для забезпечення його конкурентоспроможності.

Нереалізованим аспектом формування системи регулювання і оцінки якості облікової інформації є використання системного підходу з урахуванням принципів і вимог до систем управління якістю, встановлених Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO).

Висновки. На основі проведеного дослідження сучасних управлінських інновацій та тенденцій їх розвитку виявлено особливості та визначено концептуальні підходи до формування інформаційного забезпечення управління підприємством системою обліку.

Встановлено, що у практиці управління українських підприємств до сучасних підходів належать: системний, процесний, синергетичний та концепція управління за цілями. Вплив управлінських інновацій на формування системи управлінського обліку обумовлює необхідність дотримуватися таких принципів інформаційного забезпечення управління: співвідношення облікової інформації з відповідним рівнем управлінського рішення; відповідності методів і процедур управлінського обліку ключовим цілям та завданням управління; єдності обліково-аналітичного простору прийняття управлінських рішень.

Нові підходи до управління, виникнення нових форм господарських взаємовідносин, постійно зростаючі інформаційні потреби менеджерів підприємств, підвищення рівня соціалізації та інтелектуалізації суспільства обумовили виникнення нових об'єктів обліку. Проте практика використання нових процедур, інструментів і методів управлінського обліку випереджає концептуальну, теоретичну розробленість уявлення про нього. З одного боку, сучасний стан і ступінь практичного розвитку управлінського обліку характеризуються різноманіттям і складністю методик, появою новітніх методів, що пропонуються безпосередньо для підвищення якості управління, які досить часто не мають технологічних і організаційних передумов до використання в українській обліковій практиці. З іншого боку, характерна термінологічна неупорядкованість, що зберігається, неоднозначність категоріального апарату, обмеженість теоретичних досліджень управлінського обліку формулюваннями його цілей, завдань, функцій, трактуванням понять. Слабка структурованість, неповна визначеність місця серед інших обліково-управлінських наук свідчать про його недостатню теоретичну узагальненість, що є наслідком відсутності сформованої теорії і розвиненої методології управлінського обліку.

Для підприємств XXI ст. характерний вплив як інноваційного розвитку суспільства, так і інноваційного управління. Тому подальший розвиток управлінського обліку як активно-адаптивної системи інформаційної підтримки менеджменту повинен спрямовуватися на удосконалення інформаційного забезпечення інноваційного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єрмакова Н. А. Контрольно-информационные системы управленческого учета / Н. А. Єрмакова. — М. : Экономист, 2005. — 296 с.
2. Курманова А. Х. Концептуальні підходи до формування системи управлінського обліку в організаціях / А. Х. Курманова // Міжнар. бух. облік. — 2013. — № 28 (274). — С. 13–21.
3. Мизинковский И. Е. Генезис управленческого учета на отечественных предприятия / И. Е. Мизинковский. — М. : Экономист, 2006. — 199 с.
4. Зирянова Т. В. Моделирование процессного подхода для целей управлінського обліку / Т. В. Зирянова, Ю. С. Тарновська // Міжнар. бух. облік. — № 44(242). — 2012. — С. 15–28.

5. Чацкіс Ю. Д. Визначення методів формування системи облікового забезпечення управління суб'єктами господарювання / Ю. Д. Чацкіс, О. А. Наумчик // Вісник ДонНУЕТ імені Михайла Туган-Барановського. — 2009. — № 4 (44). — С. 228.
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.99 № 996-XIV, зі змін. і допов. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>.
7. Муллахметов Х. Ш. Сучасні підходи і концепції в практиці управління підприємством / Х. Ш. Муллахметов // Менеджмент в Росії и за рубежом. — 2011. — № 6. — С. 76–82.
8. Іванова Т. Ю. Кібернетико-синергетичний підхід в теорії управління / Т. Ю. Іванова, В. І. Приходько // Менеджмент в Росії и за рубежом. — 2004. — № 5. — С. 132–137.
9. ДСТУ ISO 9000:2001 "Системи управління якістю. Основні положення і словник" // Національне агентство України з питань державної служби [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nads.gov.ua/sub/data/upload/publication/chernovytska/ua/6337/9000-2001.pdf?s398224032=/6337/9000-2001.pdf?s398224032=af9c68e11f06359d3059b98b5e59c33d>.
10. Легенчук С. Ф. Управління бухгалтерським документооборотом на підприємстві: аналіз основних підходів / С. Ф. Легенчук, К. О. Дударєва // Міжнар. бух. облік. — 2013. — № 1 (247). — С. 43–49.
11. Беляєва С. В. Процесний підхід як основа операційної стратегії // С. В. Беляєва // Вісник Хмельницьк. нац. ун-ту. — 2009. — № 3. — Т. 1. — С. 19–22. — (Серія: "Економічні науки").
12. Швець В. Г. Теорія бухгалтерського обліку : навч. посібник / В. Г. Швець. — 2-ге вид. переоб. і допов. — К. : Знання, 2006. — 525 с.
13. Бичкова С. М. Поняття "якість" в аудиті та бухгалтерському обліку / С. М. Бичкова, Є. Ю. Ітигілова // Аудиторські відомості. — 2005. — № 3. — С. 75–81.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2013.

Fomina O. Innovative systems of management accounting.

Background. The article is dedicated to the research of modern tendencies of management information supply development. The issue was studied on the basis of the peculiarities disclosure and the conceptual approaches definition to the formation of the accounting information as an important informative resource of enterprise management in the conditions of the modern management innovations development.

Recent researches and publications analysis, dedicated to the development of the information supply at the business administration with the accounting system, affirms the urgency of this question. The changes of approaches to the business administration taking into account systematic dependence require the improvement of the approaches to the accounting supply, which is the **purpose** of the research.

Results. The change pace of the external circumstances exceeds substantially the pace of views reformation and professional competence of the majority of Ukrainian executives. Elimination of this gap is possible due to the permanent development of the managerial system at the enterprises, managerial innovations implementation.

The decisive influence on the methodology and organisation of the managerial system information supply has a chosen management approach.

Correctly organised and effectively operating system of the management information supply promotes a proper level of the company competitiveness, and thereafter its long-term

development. The elements of this system should first of all solve the assignment of formation of the qualitative evaluation of the information file according to the enterprise purpose.

Conclusions. The influence of the society innovative development and innovative management is typical for the contemporary enterprises. Therefore, managerial accounting as an active-adaptive system of the management information support should be directed on the development of the innovative management information supply.

Keywords: management information supply, accounting information, process approach, synergetic approach, system approach, administrative innovations, accounting information quality.

REFERENCES

1. *Ernakova N. A.* Kontrol'no-informacionnye sistemy upravlencheskogo ucheta / N. A. Ernakova. — M. : Jekonomist, 2005. — 296 s.
2. *Kurmanova A. H.* Konceptual'ni pidhody do formuvannja systemy upravlins'kogo obliku v organizacijah / A. H. Kurmanova // Mizhnar. buh. oblik. — 2013. — № 28 (274). — S. 13–21.
3. *Mizinkovskij I. E.* Genezis upravlencheskogo ucheta na otechestvennyh predprijatija / I. E. Mizinkovskij. — M. : Jekonomist, 2006. — 199 s.
4. *Zyrjanova T. V.* Modeljuvannja procesnogo pidhodu dlja cilej upravlins'kogo obliku / T. V. Zyrjanova, Ju. S. Tarnovs'ka // Mizhnar. buh. oblik. — № 44(242). — 2012. — S. 15–28.
5. *Chackis Ju. D.* Vyznachennja metodiv formuvannja systemy oblikovogo zabezpechennja upravlinnja sub'jektamy gospodarjuvannja / Ju. D. Chackis, O. A. Naumchyk // Visnyk DonNUET imeni Myhajla Tugan-Baranovs'kogo. — 2009. — № 4 (44). — S. 228.
6. Pro buhgalters'kyj oblik ta finansovu zvitnist' v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 16.07.99 № 996-HIV, zi zmin. i dopov. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>.
7. *Mullahmetov H. Sh.* Suchasni pidhody i koncepcii v praktyci upravlinnja pidpryjemstvom / H. Sh. Mullahmetov // Menedzhment v Rossii s za rubezhom. — 2011. — № 6. — S. 76–82.
8. *Ivanova T. Ju.* Kibernetiko-synergetychnyj pidhid v teorii upravlinnja / T. Ju. Ivanova, V. I. Pryhod'ko // Menedzhment v Rossii i za rubezhom. — 2004. — № 5. — S. 132–137.
9. DSTU ISO 9000:2001 "Systemy upravlinnja jakistju. Osnovni polozhennja i slovnyk" // Nacional'ne agentstvo Ukrainy z pytan' derzhavnoi' sluzhby [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://nads.gov.ua/sub/data/upload/publication/chernovytska/ua/6337/9000-2001.pdf?s398224032=/6337/9000-2001.pdf?s398224032=af9c68e11f06359d3059b98b5e59c33d>.
10. *Legenchuk S. F.* Upravlinnja buhgalters'kym dokumentooborotom na pidpryjemstvi: analiz osnovnyh pidhodiv / S. F. Legenchuk, K. O. Dudarjeva // Mizhnar. buh. oblik. — 2013. — № 1 (247). — S.43–49.
11. *Bjeljajeva S. V.* Procesnyj pidhid jak osnova operacijnoi' strategii // S. V. Bjeljajeva // Visnyk Hmel'nyc. nac. un-tu.— 2009. — № 3. — T. 1. — S. 19–22. — (Serija: "Ekonomichni nauky").
12. *Shvec' V. G.* Teorija buhgalters'kogo obliku : navch. posibnyk / V. G. Shvec'. — 2-ge vyd. pereob. i dopov. — K. : Znannja, 2006. — 525 s.
13. *Bychkova S. M.* Ponjattja "jakist'" v audyti ta buhgalters'komu obliku / S. M. Bychkova, Je. Ju. Itygilova // Audytors'ki vidomosti. — 2005. — № 3. — S. 75–81.

ПРАВО, ЗАКОНОДАВСТВО, ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА

УДК 349.41(477)

ЯРМИШ Олександр, д. ю. н., професор Київського міжнародного університету, член-кореспондент Національної академії правових наук України

ГУРЖІЙ Тарас, д. ю. н., с. н. с., завідувач кафедри комерційного права КНТЕУ

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Досліджено сучасний стан реалізації земельної реформи. Згідно з аналізом новел галузевого законодавства визначено коло викликів і загроз, що існують у земельній сфері. Розглянуто широкий комплекс правових, організаційних, фінансових та інших проблем, які гальмують динаміку розвитку земельних відносин в Україні. Запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: земля, реформа, адміністрування, право, законодавство.

Ярмиш А., Гуржий Т. Правовое обеспечение земельной реформы в Украине. Исследовано современное состояние реализации земельной реформы. В соответствии с анализом новел отраслевого законодательства определен круг вызовов и угроз, существующих в земельной сфере. Рассмотрен широкий комплекс правовых, организационных, финансовых и других проблем, которые тормозят динамику развития земельных отношений в Украине. Предложены пути их решения.

Ключевые слова: земля, реформа, администрирование, право, законодательство.

Постановка проблеми. У щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України "Модернізація України – наш стратегічний вибір" визначено, що реформування земельних відносин і заснована на ньому перебудова усієї системи організації аграрного виробництва мають особливе значення як щодо створення умов для ефективного використання потужного ресурсу зростання національної економіки, так і щодо поліпшення умов життя та праці значного прошарку населення України [1].

За час проведення земельної реформи, яка триває в Україні з 1990 р., відбулася демонополізація державної форми власності на землю. Об'єктом реформування стали землі майже 12 тис. господарств, а 6.91 млн селян набули право на земельну частку (пай). Нині земельний фонд України становить 5.7 % території всієї Європи. У складі земель

майже 71 % (42.8 млн га) займають сільськогосподарські землі, 17.6 % або більше 10.5 млн га – лісові угіддя. За формами власності станом на 1 січня 2011 р. 50.8 % земель знаходилися у приватній власності, 49 % – у державній і лише – 0.2 % у колективній. Показник забезпеченості земельними ресурсами у нашій державі становить 0.70 га на одну особу, в країнах Західної Європи – 0.25 [2].

Земельні ресурси України характеризуються високим біопродуктивним потенціалом, у структурі якого переважають родючі ґрунти чорноземного типу – 60.2 % загальної площі орних земель, що становить близько 7 % світових запасів [3, с. 24; 4, с. 35]. Країна має унікальні можливості завоювати гідне місце на світових продовольчих ринках завдяки поставкам екологічно чистої продукції, оскільки володіє близько 8 млн га відносно чистих земель [5, с. 46]. За підрахунками експертів, при раціональній структурі землекористування вона здатна забезпечити продуктами харчування від 140 до 180 млн осіб на рік [6, с. 60; 7, с. 75].

Водночас невпорядковане та безсистемне дрібнення сільськогосподарського земельного фонду, яке супроводжувалось масовими зловживаннями на місцях, істотно гальмує розвиток аграрного сектора економіки. За висновком Рахункової палати, державне управління в сфері охорони й раціонального використання земель здійснюється незадовільно. В країні не існує комплексної системи планування, організації та контролю за використанням та охороною земель. Нині 1.46 млн га земель використовується без достатніх правових підстав (передусім, це землі, не успадковані відповідно до чинного законодавства, а також не витребувані земельні паї). Якщо врахувати, що нормативна грошова оцінка цих земель становить більше ніж 16.5 млрд грн, то виявляється, що власники й держава недоотримують близько півмільярда гривень у вигляді орендної плати та земельного податку.

Щонайменше 2 млн га орних земель не використовуються через відсутність зацікавленості власників: пенсіонерів, жителів міст та іноземців, які отримали землі у спадок. За нормативно-грошовою оцінкою, вартість цих земель становить майже 23 млрд грн. Близько двох третин договорів оренди на земельні ділянки укладено на строк до 5 років. Це призводить до надінтенсивного, виснажливого користування землею та, в кінцевому підсумку, – до ерозії ґрунтів. Загальна площа еродованих земель сягає 13.3 млн га, з них три чверті (близько 10.5 млн га) становлять орні землі [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на надзвичайну актуальність питань реформування земельних відносин вони є предметом широкого обговорення в наукових і практичних колах. Їх розгляду присвячено наукові праці Н. Ісаченко, Т. Коваленко, В. Кудінова, А. Мірошніченка, В. Носика, Т. Саркісової, В. Сидор та інших правників [8–14].

Разом з тим складність і багатоаспектність земельної проблематики вимагає подальших наукових пошуків, спрямованих на вирішення нагальних проблем функціонування та розвитку сфери земельних відносин, що й визначає мету цієї статті – через аналіз новел галузевого законодавства дослідити сучасний стан реалізації земельної реформи в Україні.

Результати дослідження. Важливим кроком із вдосконалення правових засад регулювання земельних відносин стало прийняття 7 липня 2011 року Закону України "Про державний земельний кадастр" (далі – Закон), покликаною забезпечити ефективне та прозоре функціонування Державного земельного кадастру – інформаційної (автоматизованої) бази даних про землі, розташовані в межах Державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у використанні, а також дані про кількісну й якісну характеристику земель, їх оцінку, розподіл земель між власниками і користувачами [15].

Очікується, що прийнятий Закон забезпечить гарантію прав власників і землекористувачів, регулювання земельних відносин та управління земельними ресурсами, організацію раціонального використання та охорони земель, здійснення землеустрою, контролю за використанням та охороною земель; облік цінності земель у складі природних ресурсів, інформаційне забезпечення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зацікавлених фізичних та юридичних осіб, встановлення обґрунтованих розмірів плати за землю та збільшення їх надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Важлива новела Закону полягає в забезпеченні широкого доступу громадськості до інформації про об'єкти земельної власності. Починаючи з 1 січня 2013 р., кожен громадянин може в режимі онлайн ознайомитись з Публічною кадастровою картою України, яка містить дані про межі адміністративно-територіальних одиниць, кадастрові номери земельних ділянок, межі земельних ділянок, цільове призначення земельних ділянок, вид функціонального використання земельної ділянки, нормативну грошову оцінку земель та земельних ділянок, угіддя земельної ділянки (із зазначенням контурів будівель, споруд, розташованих на земельній ділянці), обмеження у використанні земельних ділянок, розподіл земель між власниками і користувачами (відображаються: форма власності, вид речового права), зведені дані кількісного та якісного обліку земель.

Однак донині відповідної бази даних не створено. Та й навіть за умови її якнайшвидшого створення у найближчій перспективі вона навряд чи буде ефективним важелем громадського контролю. Адже чинний Закон України "Про захист персональних даних" забороняє розголошення персональних даних без згоди самої особи. Відтак громадяни матимуть доступ лише до інформації про геопросторові дані, властивості земельних ділянок, без персональних даних власників і користувачів [16].

Фахівці констатують й інші недоліки Закону, які вже в недалекому майбутньому можуть стати джерелом корупційних та інших загроз.

Зокрема, Законом України "Про Державний земельний кадастр" введено нову категорію державних службовців – державні кадастрові реєстратори, які здійснюватимуть функції формування Поземельних книг на земельні ділянки та ведення Державного земельного кадастру. При цьому реєстратор має безпечальницьке право надавання відомостей з Державного земельного кадастру та відмову у їх наданні. Виникає питання про неможливість впливу на реєстратора, навіть з боку судової системи, що, на думку представників коаліції "Прозора земля", є потенційним джерелом виникнення випадків корупції. Корупційну небезпеку посилює норма права, зафіксована Законом: "втручання будь-яких органів, посадових і службових осіб, громадян чи їх об'єднань у діяльність Державного кадастрового реєстратора, пов'язану із здійсненням державної реєстрації земельних ділянок, забороняється".

Крім того, Закон України "Про державний земельний кадастр" покладає цілу низку додаткових обтяжень на громадян. Так, обов'язковою умовою реєстрації земельної ділянки у системі земельного кадастру є оплата послуг Державного кадастрового реєстратора. До супутніх витрат громадян слід віднести й візит до реєстратора, що знаходиться у районному чи обласному центрі. Збільшуються й витрати потенційних землекористувачів під час складання проекту землеустрою.

Наприклад, Законом передбачено, що земельний кадастр повинен містити інформацію про якісні характеристики угідь, а це послуги, що надаються спеціалізованими державними інституціями та коштують більше 1 тис. грн за один гектар. Крім того, кадастр включатиме відомості про економічну оцінку земель, що також у середньому обійдеться землекористувачеві у межах 0.8–1.5 тис. грн за земельну ділянку однієї категорії [15].

Дискусійним моментом Закону України "Про Державний земельний кадастр" є також і обтяжлива процедура державної реєстрації земельних ділянок для громадян, які до 2004 р. отримали державні акти на землю без встановлення відповідних геодезичних координат на місцевості, а також у випадках, коли землевпорядна документація була втрачена. У такому разі Закон зобов'язує повторно виготовляти технічну документацію. Вартість цієї послуги наразі становить 2000 грн, що дорівнює двомісячному заробітку пересічного селянина. Для багатьох селян (особливо для пенсіонерів) ця сума є "непідйомною", а, отже, вони змушені шукати допомоги у різного роду ділків, віддаючи за безцінь зароблене.

Ситуація змушує констатувати, що на сьогодні земельна реформа в Україні далека від свого логічного завершення. Попри очевидні здобутки, вона не забезпечила остаточного вирішення проблем справедливого розподілу земель, раціонального землекористування, дотримання екологічних норм etc.

Значною мірою такий стан справ обумовлюється недоліками правового регулювання земельних відносин.

Попри наявність Земельного кодексу, в Україні відсутня цілісна система галузевого законодавства. Нормативно-правові акти із земельних питань не ув'язані в інтегральний комплекс з єдиними принципами організації, функціонування та розвитку. Здебільшого земельні правові норми розпорошено по галузевих кодексах і законах (Лісовий кодекс, Містобудівний кодекс, Водний кодекс, Закони України "Про сільськогосподарську кооперацію", "Про надра" та ін.). Багато важливих аспектів державної політики у земельній сфері регулюються вибірково, фрагментарно та з порушеннями юридичної техніки. Даються взнаки колізії законодавства, правові "прогалини" та випадки дублювання юридичних норм.

Прийняті концепції не завжди підкріплюються відповідними цільовими програмами, які, зі свого боку, не мають дієвих механізмів реалізації. З дня схвалення урядової Концепції Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 р. минуло більш як чотири (!) роки, а передбачена нею програма досі не прийнята [17].

Практично всі норми базових актів галузевого законодавства мають надто загальний характер, при цьому унеможлиблюється реалізація їх положень як норм прямої дії. Крім того, сучасне земельне законодавство характеризується надмірним динамізмом нормативного масиву, частими змінами провідних аспектів земельної політики. Головний земельний закон морально застарів і не може якісно та у повному обсязі регулювати відносини, що виникають у процесі реалізації земельної реформи.

Поряд з недоліками правової регламентації даються взнаки структурні та функціональні вади галузевого управління, зокрема, неефективність взаємодії, відсутність міжгалузевої та міжрегіональної координації, зародковий стан громадського контролю, недостатнє фінансування, організаційні недоліки, слабе матеріально-технічне забезпечення. Не будучи адаптованою до соціально-економічних реалій, система управління земельною сферою здебільшого вичерпала свій потенціал і здатність до саморозвитку.

Малоефективними є механізми контролю в сфері раціонального використання та охорони земель. Належним чином не виконуються вимоги щодо виведення частини земель з обробки, консервації та рекультивациі деградованих земель, проведення обов'язкових меліоративних заходів, розширення фонду земель лісогосподарського призначення та природно-заповідних територій до середньоєвропейського рівня тощо. Усе це вкрай негативно впливає на якість земель, зменшує інвестиційну привабливість земельної сфери та, як наслідок, знижує стратегічний потенціал земельних ресурсів країни.

Наразі доводиться констатувати відсутність належного економічного, правового та організаційного підґрунтя для втілення кінцевої мети земельної реформи – запровадження вільного ринку землі. Недостатня готовність суспільства, ряду політичних сил до кардинальних перетворень у земельній сфері обумовлює значну кількість масштабних загроз, у тому числі: захоплення українських земель представниками іноземного капіталу; концентрація земельних ресурсів у олігархічних кланів, "обезземелення" селян та утворення аграрного латифундизму латиноамериканського типу; зникнення в історичній перспективі українського села як самобутнього соціокультурного феномена; відчуження в селян земельних ділянок сільськогосподарського призначення за ціною, істотно нижчою від економічно обґрунтованої; неконтрольована зміна цільового призначення та урбанізація сільськогосподарських земель; деградація земель та втрата ними своїх продуктивних властивостей; стрімке подорожчання продуктів харчування тощо.

На цьому тлі з неабиякою гостротою постає проблема криміналізації земельної сфери. Сфера земельних відносин вражена корупцією, вона стала живильним середовищем для діяльності організованих злочинних угруповань, у тому числі за участю представників публічної адміністрації та правоохоронних органів. Частішають випадки прийняття судами та іншими органами державної влади неправомірних рішень. Триває практика самовільного захоплення земельних ділянок. Масовим явищем стала забудова прибережних захисних смуг уздовж річок, морів, навколо озер та водосховищ.

Тільки в першому півріччі 2012 р. Генеральна прокуратура України порушила 342 кримінальні справи у земельній сфері. До відповідальності притягнуто 2.5 тис. посадовців органів влади і контролю. В державну та комунальну власність повернуто понад 27.5 тис. га земель. Попереджено та припинено незаконне відчуження ще 44 тис. га землі загальною вартістю понад 3 млрд грн [18]. І це лише верхівка "айсберга" злочинності в земельній сфері, що здебільшого має латентний характер. Протягом останніх років протиправні оборудки із землею набули величезних масштабів, що вимагає концентрації зусиль у напрямку їх попередження, виявлення, припинення та притягнення до відповідальності винних осіб.

Висновки. Існування широкого комплексу правових, організаційних, фінансових та інших проблем ставить під загрозу подальшу долю земельної реформи та викликає суспільне невдоволення державною політикою в земельній сфері. З огляду на це першочерговими кроками в напрямку динамічного розвитку земельних відносин повинні стати:

- запровадження "прозорого" механізму реалізації земельних ділянок, який би функціонував на засадах відкритості, рівного доступу та публічного контролю;
- створення державного фонду земель сільськогосподарського призначення, основною метою якого має стати компенсація втрат

громадян, обумовлених вилученням земельних ділянок для забезпечення державних і суспільних потреб;

- формування електронного земельного кадастру, який би забезпечив доступ широкого загалу до інформації про об'єкти земельної власності, зокрема, про межі земельних ділянок, їх цільове призначення, вид функціонального використання, нормативну грошову оцінку, розподіл між власниками і користувачами тощо;

- налагодження ефективного функціонування Державного земельного банку – спеціалізованої державної фінансової установи, орієнтованої на кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу землі та іншого майна;

- вдосконалення організації та підвищення якості адміністративних послуг у сфері земельних ресурсів;

- стимулювання землекористувачів до раціонального використання земельних ресурсів шляхом надання податкових і кредитних пільг особам, які здійснюють за власні кошти заходи щодо захисту земель і підвищення родючості ґрунтів; звільнення від плати за земельні ділянки, на яких ведуться роботи щодо поліпшення їх стану; компенсації сільськогосподарським товаровиробникам недоодержаної частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних і забруднених земель тощо.

У законотворчій сфері важливо також прискорити розробку та прийняття Законів України: "Про іпотеку землі"; "Про державну інвентаризацію земель"; "Про державний земельний (іпотечний) банк"; "Про державну земельну службу"; "Про зонування земель"; "Про управління землями державної власності"; "Про державну підтримку збереження та відтворення родючості ґрунтів"; "Про економічне стимулювання раціонального використання земель сільськогосподарського призначення"; посилити юридичну відповідальність за нераціональне використання земель, незаконні операції із землею, порушення екологічних правил землекористування, псування ґрунтів та інші делікти в земельній сфері.

Актуальні проблеми правового забезпечення земельної реформи в Україні нерозривно пов'язані між собою, і їх не вирішити "поодиноці" шляхом розрізнених дій. Ситуація вимагає вжиття комплексу заходів, які б охоплювали всі рівні галузевого законодавства, передбачали оптимізацію всіх його ланок і підсистем, а в кінцевому підсумку – забезпечили максимальну ефективність земельної реформи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Модернізація України – наш стратегічний вибір* : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСС, 2011. — 416 с.
2. *Парламентські слухання*: "Земля в українській долі: ситуація у земельній сфері, законодавче забезпечення земельних відносин та практика його

- реалізації" // Веб-сайт "Український лісовод" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lesovod.org.ua/node/9510>.
3. *Хвесик М. А.* Стратегічні імперативи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М. А. Хвесик // *Економіка АПК*. — 2009. — № 3. — С. 24–29.
 4. *Галушко В. П.* Формування ринку землі в Україні / В. П. Галушко, Ю. Д. Білик, А. С. Даниленко. — К. : Урожай, 2006. — 277 с.
 5. *Кириленко І. Г.* Актуальні питання ринку земель сільськогосподарського призначення / І. Г. Кириленко // *Економіка АПК*. — 2009. — № 3. — С. 44–46.
 6. *Третяк А. М.* Земельні ресурси України та їх використання : монографія / А. М. Третяк, Д. І. Бамбідра. — К. : ЦЗРУ, 2003. — 143 с.
 7. *Юрченко А.* Стан земельної політики в Україні / А. Юрченко : матеріали круглого столу ["Стан і стратегія сучасної земельної політики в Україні"], (Київ, 21 трав. 2009 р.). — К. : Либідь, 2009. — С. 75–85.
 8. *Ісаченко Н. В.* Екологічні та економічні засади зонування земель як передумова сталого розвитку землекористування : дис. ... канд. юрид. наук : 08.00.06 / Ісаченко Наталія Василівна. — К., 2010. — 207 с.
 9. *Коваленко Т. О.* Колізія компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин / Т. О. Коваленко // *Часопис Київського університету права*. — 2010. — № 4. — С. 247.
 10. *Кудінов В. О.* Основні етапи проведення земельної реформи / В. О. Кудінов // *Юриспруденція: теорія і практика*. — 2009. — № 10 (60). — С. 36–41.
 11. *Мірошниченко А. М.* Колізії у правовому регулюванні земельних відносин в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.06 / Мірошниченко А. М. — К., 2009. — 401 с.
 12. *Носик В. В.* Право власності на землю Українського народу : монографія / В. В. Носик. — К. : Юрінком-Інтер, 2006. — 544 с.
 13. *Саркісова Т. Б.* Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Саркісова Т. Б. — К., 2012. — 216 с.
 14. *Сидор В. Д.* Земельне законодавство України: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / В. Д. Сидор. — К. : Юридична думка, 2011. — 311 с.
 15. Закон України "Про Державний земельний кадастр" від 07.07.2011 №3613–VI // *Офіційний вісник України*. — 2011. — № 60. — Ст. 2405.
 16. Закон України "Про захист персональних даних" від 1 черв. 2010 р. // *Офіційний вісник України*. — 2010. — № 49. — Ст. 1604.
 17. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 черв. 2009 р. № 743-р "Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку земельних відносин в Україні на період до 2020 року" // *Офіційний вісник України*. — 2009. — № 51. — Ст. 1760.
 18. *ГПУ з початку 2012 р. порушила 342 кримінальні справи в земельній сфері* // Веб-сайт інформаційного агентства РБК-Україна "Український лісовод" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/news/accidents/gpu-s-nachala-2012-g-vozbudila-342-ugolovnyh-delav-zemelnoy-11072012171200>.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2013.

Jarmysh O., Gurzhii T. Enforceability of the land reform in Ukraine.

Background. As analysis of the rule-proclaiming and enabling legislation practice affirms that modern state of the land legal regulation terms is far from optimal level. Now in Ukraine the integral system of the branch legislation is absent. The regulatory and legal acts on the land issues are not tied in the integral complex with the single principles of organisation, function and development. The large part of the land legal norms is scattered among branch codes and laws. Mainly the important aspects of the state policy in the land sphere are regulated selectively, fragmentary and with the breach of legal technique. The legislation collisions, legal "gaps" and cases of legal norms doubling happen.

The purpose of the article is formation of the complex approach to the solving of the urgent problems of the land reform enforceability in Ukraine.

Results. On the basis of problems analysis of the legal regulation of the land terms in Ukraine it was defined that the first steps of the land reform at the up-to-date stage should be: implementation of the "clear" mechanism of the allotments realisation, creation of the state fund of the agricultural lands, formation of the electronic land cadastre, setting of the State land bank effective function, increase of the administrative services quality in the land resources sphere, land users stimulation to the proper land resources usage, elaboration and adoption of the number of the branch laws, strengthening the liability for torts in the land sphere.

Conclusion. Problems of the legal regulation of the land terms in Ukraine are indissolubly interconnected with each other and they cannot be solved separately with uncoordinated efforts. Such situation demands a complex of means to be used, which include all levels of the branch legislation, provide the optimisation of all its links and subsystems and as a conclusion supply the maximum efficiency of the land reform.

Keywords: land, reform, administration, law, legislation.

REFERENCES

1. *Modernizacija Ukrai'ny – nash strategichnyj vybir* : Shhorichne Poslannja Prezydenta Ukrai'ny do Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — K. : NISS, 2011. — 416 s.
2. *Parlaments'ki sluhannja: "Zemlja v ukrai'ns'kij doli: sytuacija u zemel'nij sferi, zakonodavche zabezpechennja zemel'nyh vidnosyn ta praktyka jogo realizacii"* // Veb-sajt "Ukrai'ns'kyj lisovod" [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.lesovod.org.ua/node/9510>.
3. *Hvesyk M. A. Strategichni imperatyvy racionalizacii' zemlekorystuvannja v konteksti social'no-ekonomichnogo pidnesennja Ukrai'ny* / M. A. Hvesyk // *Ekonomika APK*. — 2009. — № 3. — S. 24–29.
4. *Galushko V. P. Formuvannja rynku zemli v Ukrai'ni* / V. P. Galushko, Ju. D. Bilyk, A. S. Danylenko. — K. : Urozhaj, 2006. — 277 s.
5. *Kyrylenko I. G. Aktual'ni pytannja rynku zemel' sil's'kogospodars'kogo pryznachennja* / I. G. Kyrylenko // *Ekonomika APK*. — 2009. — № 3. — S. 44–46.
6. *Tretjak A. M. Zemel'ni resursy Ukrai'ny ta i'h vykorystannja* : monografija / A. M. Tretjak, D. I. Bambidra. — K. : CZRU, 2003. — 143 s.
7. *Jurchenko A. Stan zemel'noi' polityky v Ukrai'ni* / A. Jurchenko : materialy kruglogo stolu ["Stan i strategija suchasnoi' zemel'noi' polityky v Ukrai'ni"], (Kyiv, 21 trav. 2009 r.). — K. : Lybid', 2009. — S. 75–85.
8. *Isachenko N. V. Ekologichni ta ekonomichni zasady zonuвання zemel' jak perezumova stalogo rozvytku zemlekorystuvannja* : dys. ... kand. juryd. nauk : 08.00.06 / Isachenko Natalija Vasylivna. — K. , 2010. — 207 s.
9. *Kovalenko T. O. Kolizija kompetencii' organiv derzhavnoi' vlady ta miscevego samovrjaduvannja u sferi reguljuvannja zemel'nyh vidnosyn* / T. O. Kovalenko // *Chasopys Kyi'vs'kogo universytetu prava*. — 2010. — № 4. — S. 247.
10. *Kudinov V. O. Osnovni etapy provedennja zemel'noi' reformy* / V. O. Kudinov // *Jurydsprudence: teorija i praktyka*. — 2009. — № 10 (60). — S. 36–41.

ПРАВО, ЗАКОНОДАВСТВО, ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА

11. Miroschnychenko A. M. Kolizii' u pravovomu reguljuvanni zemel'nyh vidnosyn v Ukraini : dys. ... doktora juryd. nauk : 12.00.06 / Miroschnychenko A. M. — K., 2009. — 401 s.
12. Nosyk V. V. Pravo vlasnosti na zemlju Ukrain'skogo narodu : monografija / V. V. Nosyk. — K. : Jurinkom-Inter, 2006. — 544 s.
13. Sarkisova T. B. Zemel'ne pravoporushennja jak pidstava jurydychnoi' vidpovidal'nosti v Ukraini : dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.06 / Sarkisova T. B. — K., 2012. — 216 s.
14. Sydor V. D. Zemel'ne zakonodavstvo Ukrainy: suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku : monografija / V. D. Sydor. — K. : Jurydychna dumka, 2011. — 311 s.
15. Zakon Ukrainy "Pro Derzhavnyj zemel'nyj kadastr" vid 07.07.2011 №3613–VI // Oficijnyj visnyk Ukrainy. — 2011. — № 60. — St. 2405.
16. Zakon Ukrainy "Pro zahyst personal'nyh danyh" vid 1 cherv. 2010 r. // Oficijnyj visnyk Ukrainy. — 2010. — № 49. — St. 1604.
17. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 cherv. 2009 r. № 743-r "Pro shvalennja Konceptii' Derzhavnoi' cil'ovoi' programy rozvytku zemel'nyh vidnosyn v Ukraini na period do 2020 roku" // Oficijnyj visnyk Ukrainy. — 2009. — № 51. — St. 1760.
18. GPU z pochatku 2012 r. porushyla 342 kryminal'ni spravy v zemel'nij sferi // Veb-sajt informacijnogo agentstva RBK-Ukraina "Ukrain's'kyj lisovod" [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.rbc.ua/ukr/news/accidents/gpu-s-nachala-2012-g-vozbudila-342-ugolovnyh-dela-v-zemelnoy-11072012171200>.

КУЗЬМЕНКО Оксана, д. ю. н., професор, начальник кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ПРИМУСОВЕ ВИДВОРЕННЯ: ПОМИЛКА ЗАКОНОДАВЦЯ ЧИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ІНСТИТУТІВ?

Розглянуто правові та організаційні аспекти депортації іноземних громадян з території України. Проаналізовано новели вітчизняного законодавства про міграцію, правовий статус іноземців, біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. На підставі дослідження адміністративної практики висвітлено комплекс актуальних проблем у сфері правового забезпечення депортації іноземних громадян та осіб без громадянства.

Ключові слова: міграція, іноземець, особа без громадянства, видворення.

Кузьменко О. Административное и принудительное выдворение: ошибка законодателя или введение новых институтов? Рассмотрены правовые и организационные аспекты депортации иностранных граждан с территории Украины. Проанализированы новеллы отечественного законодательства о миграции, правовом

© Кузьменко О., 2014

статусе иностранцев, беженцев, а также лиц, которые нуждаются в дополнительной или временной защите. На основании изучения административной практики освещен комплекс актуальных проблем в сфере правового обеспечения депортации иностранных граждан и лиц без гражданства.

Ключевые слова: миграция, иностранец, лицо без гражданства, выдворение.

Постановка проблеми. Законом України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" від 22 вересня 2011 року (далі – Закон) встановлено розгалужений перелік видів відповідальності, які застосовуються до іноземців та осіб без громадянства. Наприклад, цим нормативним актом встановлено, що до зазначених суб'єктів може бути застосовано такий вид примусу, як "повернення осіб, яким не дозволено в'їзд в Україну" (ст. 14), де передбачено, що "іноземці та особи без громадянства, яким не дозволяється в'їзд в Україну, при спробі в'їзду в Україну в пункті пропуску через державний кордон України не перетинають державний кордон України та в найкоротший строк повертаються в державу, з якої вони прибули, або в державу, яка видала паспортний документ" [1].

У разі неможливості негайного повернення іноземця або особи без громадянства вони перебувають у пункті пропуску через державний кордон України до їх повернення. Водночас законодавцем встановлено, що пункт пропуску через державний кордон – це "спеціально виділена територія на залізничних і автомобільних станціях, у морських і річкових портах, в аеропортах (на аеродромах) з комплексом будівель, споруд і технічних засобів, де здійснюються прикордонний, митний та інші види контролю і пропуск через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна" [2]. Відповідно на цій території є спеціалізовані споруди – пункти тимчасового тримання (ПТТ), – де утримуються особи, які порушили законодавство України про державний кордон. Треба відзначити, що затриманих в адміністративному порядку та затриманих за підозрою у вчиненні злочину тримають у камерах ПТТ до трьох діб [3]. З наведеного виникає зразу декілька запитань: *по-перше*, що законодавець розуміє під поняттям "найкоротший час?" (тобто можливо передбачити, що він не може перевищувати трьох діб, але цей термін може бути замалим для повернення на батьківщину за різних причин: відсутність коштів, міст у літаку тощо, тоді де необхідно утримувати зазначену категорію суб'єктів?); *по-друге*, законом не врегульовано особливості державного фінансування щодо повернення іноземних громадян та осіб без громадянства, яким не дозволяється в'їзд в Україну, а відтак у Державному бюджеті на 2013 рік не передбачено видатків на реалізацію цієї процедури.

Водночас новий Закон передбачає такі спеціалізовані види відповідальності, як: добровільне повернення іноземних громадян та осіб

без громадянства в країну походження або третю країну; примусове повернення іноземних громадян та осіб без громадянства в країну походження або третю країну; примусове видворення.

Розглянемо їх зміст. Добровільне повернення на батьківщину передбачає, що "іноземці та особи без громадянства, які отримали повідомлення про відмову у визнанні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, що втратили або позбавлені статусу біженця або додаткового захисту і не використали права на оскарження таких рішень, а також особи, які отримали повідомлення про відхилення скарги про відмову в оформленні документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, і не використали права на його оскарження до суду, особи, які отримали рішення суду про підтвердження рішення про відмову в оформленні документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, повинні добровільно повернутися в країну походження або третю країну в установлений строк, якщо вони не мають інших законних підстав для перебування в Україні" [1].

Цей вид адміністративного примусу викликає ряд запитань: поперше, як термін "добровільне" може співвідноситися з адміністративним примусом? По-друге, який механізм впливу розроблений законодавцем у разі не виконання даного специфічного заходу?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук відповідей на ці питання змушує звернутися до наукового досвіду. Однак попри те, що проблематика адміністративного видворення доволі широко висвітлюється на сторінках правових наукових видань (пов'язані з нею питання розглядали І. Бойко, Н. Грабар, В. Палько, С. Чехович та інші вітчизняні вчені [4–7]), сучасний стан правового регулювання відносин у цій сфері наразі не проаналізовано. Тому є об'єктивне пояснення: відповідні законодавчі новели запроваджено недавно, тож надто мало часу було в розпорядженні науковців для їх аналізу та узагальнення. Зважаючи на це, в своїх міркуваннях спиратимемося передусім на букву закону.

Метою статті є аналіз сучасного стану та перспектив функціонування інституту депортації у контексті новел вітчизняного міграційного законодавства.

Результати дослідження. Іноземці та особи без громадянства відповідно до ч. 2 ст. 25 Закону можуть добровільно повернутися на батьківщину, "якщо не мають законних підстав для перебування в Україні або які не можуть виконати обов'язок виїзду з України, не пізніше дня закінчення відповідного строку їх перебування у зв'язку з відсутністю коштів або втратою паспортного документа можуть добровільно повернутися в країну походження або третю країну". Проте, як дані суб'єкти повинні виконати зазначене розпорядження, якщо в них

немає коштів? Одночасно виникає питання, навіщо особам, які добровільно повертаються на батьківщину, додаткове рішення територіального органу виконавчої влади про добровільне повернення? Окрім зазначеного дозволу, законодавець передбачає видачу довідки про особу, яка добровільно повертається. "Зазначена довідка є підставою для тимчасового перебування іноземця та особи без громадянства на території України на строк до завершення процедури добровільного повернення. У разі завершення процедури добровільного повернення така довідка вилучається або визнається недійсною". Однак навіщо вигадувати додаткові документи, якщо в особи є паспорт і віза, яка має відповідний термін перебування? Навіть у випадку відсутності візи у іноземця або особи без громадянства є рішення про добровільне повернення, яке є документом, що підтверджує законність перебування іноземця або особи без громадянства на певний строк.

Ч. 5 ст. 25 Закону встановлює, що строк здійснення процедури добровільного повернення не повинен перевищувати 60 днів. Проте не зрозуміло, хто повинен годувати та забезпечувати вказаних суб'єктів протягом такого значного терміну? Тим більше, що більшість з іноземних громадян та осіб без громадянства підпадають під категорію осіб, які зверталися за отриманням статусу біженця, або особи, яка потребує тимчасового захисту, і їх справи вже розглядалися протягом двох місяців, у крайніх випадках – трьох місяців [8].

Добровільне повернення іноземних громадян та осіб без громадянства в країну походження або третю країну визначається як вид відповідальності. Водночас відповідальність та безпосередньо адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, спеціальна форма негативного реагування держави в особі уповноважених органів на певну категорію протиправних діянь, відповідно до якої особи, що скоїли протиправні вчинки, повинні відповісти перед уповноваженим органом публічного управління і понести адміністративне стягнення в установлених законом формах і порядку.

Натомість суб'єкти, які повинні добровільно покинути країну, не вчиняли протиправних вчинків, у більшості випадків не понесли адміністративного стягнення, отже, цей вид примусу в жодному випадку не можна віднести до системи заходів відповідальності.

Під примусовим поверненням іноземних громадян та осіб без громадянства в країну походження або третю країну (ст. 26 Закону) розуміється, що "іноземець або особа без громадянства можуть бути примусово повернуті в країну походження або третю країну, якщо їх дії порушують законодавство про правовий статус іноземців та осіб без громадянства або суперечать інтересам забезпечення національної безпеки України чи охорони громадського порядку, або якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України за рішенням Державної міграційної служби України, органу Служби безпеки України або органу охорони державного

кордону (стосовно іноземців та осіб без громадянства, які затримані ними у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України), з подальшим повідомленням протягом 24 годин прокурору про підстави прийняття такого рішення. У рішенні про примусове повернення зазначається строк, протягом якого іноземець або особа без громадянства повинні виїхати з України. Зазначений строк не повинен перевищувати 30 днів з дня прийняття рішення".

Рішення про примусове повернення іноземців та осіб без громадянства, "може супроводжуватися заборонаю щодо подальшого в'їзду в Україну строком на три роки. Строк заборони щодо подальшого в'їзду в Україну обчислюється з дня винесення такого рішення". Рішення про примусове повернення може бути оскаржено [1].

Виокремлення такого виду примусу також викликає ряд питань.

По-перше, щодо різниці між *примусовим поверненням* іноземних громадян та осіб без громадянства в країну походження або третю країну і *адміністративним видворенням*.

Вбачаються такі підстави для розмежування цих понять:

а) примусове повернення – це вид адміністративного примусу, хоча визнається законодавцем як захід відповідальності, водночас не наділений ознаками останнього, а адміністративне видворення – це вид адміністративного стягнення, визначений Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП) [9];

б) у першому випадку Державна міграційна служба України, органи охорони державного кордону (стосовно іноземців та осіб без громадянства, які затримані ними у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетину державного кордону України) або органи Служби безпеки України можуть лише на підставі винесеної за їх позовом постанови адміністративного суду примусово видворити з України іноземця та особу без громадянства; у другому випадку – за рішенням Державної міграційної служби України, органів СБУ або органів охорони державного кордону до іноземців та осіб без громадянства може бути застосований такий вид примусу, як "примусове повернення на батьківщину";

в) іноземець або особа без громадянства самостійно залишають територію України у строк, зазначений у рішенні про примусове повернення; при адміністративному видворенні – Державна міграційна служба України, органи охорони державного кордону (стосовно іноземців та осіб без громадянства, які затримані ними у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України) або органи Служби безпеки України примусово повертають особу до країни походження. При цьому взагалі незрозумілий припис, що міститься у ст. 32 "іноземці та особи без громадянства, які відповідно до рішення суду підлягають

примусовому видворенню за межі України, *відшкодовують витрати*, пов'язані з видворенням, в установленому законом порядку. Якщо зазначені іноземці та особи без громадянства *не мають коштів для відшкодування витрат*, пов'язаних із видворенням їх за межі України, видворення здійснюється за рахунок державного бюджету". Виходячи з цього, виникає питання щодо доцільності існування інститутів "примусового повернення іноземних громадян та осіб без громадянства в країну походження або третю країну та примусового видворення".

По-друге, рішення про примусове повернення іноземців та осіб без громадянства може супроводжуватися заборонаю щодо подальшого в'їзду в Україну строком на три роки. У випадку примусового видворення офіційно такої заборони щодо в'їзду законодавець не передбачає, хоча саме цей вид стягнення логічно тяжіє до застосування зазначеного примусового заходу [9, с. 221].

Інститут примусового видворення викликає не менше питань. Наразі невирішене питання щодо використання назви цього виду адміністративного стягнення. Так, КУпАП у ст. 24 встановлює, що законами України може бути передбачено *адміністративне видворення* за межі України іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок [10]. Ст. 30 Закону України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" визначає *"примусове видворення іноземців та осіб без громадянства"*. У ст. 183-5 Кодексу адміністративного судочинства (КАС) України [11] зазначено, що "позовні заяви іноземців та осіб без громадянства щодо оскарження рішень про їх *видворення*, а також позовні заяви органів внутрішніх справ, органів охорони державного кордону або Служби безпеки України про *примусове видворення іноземців та осіб без громадянства і затримання їх у зв'язку з таким видворенням* подаються до окружного адміністративного суду". Тобто з наведеного видно, що КАС України визнаються терміни "видворення" та "примусове видворення". Отже, законодавцю негайно необхідно визначитися з термінологією щодо цього виду стягнення та виправити існуючу колізію.

Разом з тим, законодавець у ст. 30 Закону встановлює, що Державна міграційна служба України, органи охорони державного кордону (стосовно іноземців та осіб без громадянства, які затримані ними у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України) або органи Служби безпеки України "можуть лише на підставі винесеної за їх позовом постанови адміністративного суду примусово видворити з України іноземця та особу без громадянства, якщо вони не виконали в установленій строк без поважних причин рішення про примусове повернення або якщо є обґрунтовані підстави вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятимуться від виконання такого рішення,

крім випадків затримання іноземця або особи без громадянства за незаконне перетинання державного кордону України поза пунктами пропуску через державний кордон України та їх передачі прикордонним органам суміжної держави". Рішення суду про примусове видворення іноземців та осіб без громадянства може бути оскаржено. Державна міграційна служба України або орган охорони державного кордону "на підставі відповідного рішення з наступним повідомленням протягом 24 годин прокурора розміщує іноземців та осіб без громадянства у пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України".

Ст. 30 Закону встановлено, що "іноземці та особи без громадянства перебувають у пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України, протягом строку, необхідного для виконання рішення суду про примусове видворення, але не більш як дванадцять місяців". "Рішення суду про примусове видворення іноземця або особи без громадянства виконується територіальним органом Державної міграційної служби України, а стосовно іноземців та осіб без громадянства, затриманих ним у межах контрольованих прикордонних районів під час спроби або після незаконного перетинання державного кордону України, – органом охорони державного кордону. Контроль за правильним і своєчасним виконанням рішення про примусове видворення здійснюється органом, за чийм позовом суд прийняв рішення про примусове видворення. З метою контролю за виконанням іноземцем або особою без громадянства рішення про примусове видворення службові особи органу охорони державного кордону або центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері міграції, здійснюють супровід такого іноземця або особи без громадянства".

Державна міграційна служба, "службова особа якого супроводжує іноземця та особу без громадянства, яку примусово видворено за зверненням органу Служби безпеки України, інформує такий орган про виконання рішення про примусове видворення". При цьому зазначений орган, а також орган Служби безпеки України або орган охорони державного кордону "забезпечує проведення дактилоскопії іноземців та осіб без громадянства, а в разі потреби взяття інших біометричних даних відповідно до закону".

Висновки. Вищевикладене свідчить про нелогічність запроваджених інститутів "примусового повернення" та "примусового видворення". Вбачається, що законодавець намагався спростити процедуру примусового видворення, і запропонував інститут примусового повернення, який не потребує судового розгляду справи, має менш складну процедуру та мінімізує фінансові затрати. Отже, Закон України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" так і не відповів на широкий спектр питань у сфері міграції, а вніс ще більше правових колізій і суперечностей, які потребують негайного вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" // Офіційний вісник України. — 2011. — № 83. — Ст. 3014.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 18 серп. 2010 № 751 "Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю" // Офіційний вісник України. — 2010. — № 65. — Ст. 2265.
3. Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби від 30 черв. 2004 року № 494 "Про затвердження Інструкції про порядок тримання осіб, затриманих органами Державної прикордонної служби України в адміністративному порядку за порушення законодавства про державний кордон України і за підозрою у вчиненні злочину" // Офіційний вісник України. — 2004. — № 29. — Ст. 1973.
4. Грабар Н. М. Адміністративно-правове забезпечення статусу біженців в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Н. М. Грабар. — Л., 2007. — 16 с.
5. Палько В. І. Адміністративно-правове регулювання видворення за межі України іноземців та осіб без громадянства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В. І. Палько. — Х., 2005. — 19 с.
6. Чехович С. Б. Елементарний курс міграційного права України : Конспект лекцій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Б. Чехович. — К. : МАУП, 2004. — 216 с.
7. Савченко О. І. Адміністративні делікти у сфері міграції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О. І. Савченко; Нац. ун-т держ. податк. служби України. — Ірпінь, 2008. — 20 с.
8. Закон України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту" // Офіційний вісник України. — 2011. — № 59. — Ст. 2347.
9. Гуржий Т. А. Административно-деликтное законодательство Украины: основные приоритеты развития / Т. А. Гуржий, Н. П. Каменская // Актуальные проблемы административной ответственности : материалы Всерос. науч.-практ. конф. — Омск : Омская юрид. академия, 2011. — С. 119–131.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.
11. Кодекс адміністративного судочинства України // Офіційний вісник України. — 2005. — № 32. — Ст. 1918.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2013.

Kuz'menko O. Administrative and forced expulsion: a lawmaker's mistake or new institutions introduction?

Background. The new Law of Ukraine "On Legal Status of Foreigners and Stateless Persons" of 22 September 2011 established a broad list of responsibilities that apply to foreigners and stateless persons.

The purpose of the article is to analyze the stories of migration legislation of Ukraine and determine whether introduction of the "voluntary return" and "forced return" of foreigners and stateless persons.

Results. *The current state and perspectives of functioning of deportation in the context of national immigration laws have been studied. Legal and organizational aspects of deportation of foreigners from the territory of Ukraine have been considered.*

The features of special types of responsibility: voluntary return, forced return and forced expulsion of foreigners and stateless persons have been determined. Distinction of institutions "forced return" and "forced expulsion" was done.

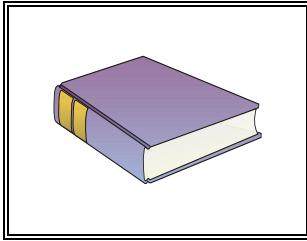
The study highlights the complex administration of topical issues in the field of legal support of deportation of foreigners. It detected legal conflicts and contradictions in the legislation that establishes responsibilities of the foreigners and stateless persons. It specified on the shortcomings in the procedures for voluntary return, forced return and forced expulsion of foreigners and stateless persons. It is proved that type of coercion "voluntary return" does not apply to measures of responsibility.

Conclusions. *Trying to simplify the legislation of deportation of foreigners by introducing new institutions does not solve a wide range of today's issues in the field of migration. Illogical, in particular, is introduction of the "forced return" and "forced expulsion" and "voluntary return" as a form of responsibility. The results make it possible to assert that the new Law of Ukraine "On Legal Status of Foreigners and Stateless Persons" of 22 September need improvement in the part of responsibility of foreigners.*

Keywords: migration, foreigner, a stateless person, expulsion, return.

REFERENCES

1. Zakon Ukraï'ny "Pro pravovyj status inozemciv ta osib bez gromadjanstva" // Oficijnyj visnyk Ukraï'ny. — 2011. — № 83. — St. 3014.
2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraï'ny vid 18 serp. 2010 № 751 "Pro zatverdzhennja Polozhennja pro punkty propusku cherez derzhavnyj kordon ta punkty kontrolju" // Oficijnyj visnyk Ukraï'ny. — 2010. — № 65. — St. 2265.
3. Nakaz Administracii' Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby vid 30 cherv. 2004 roku № 494 "Pro zatverdzhennja Instrukcii' pro porjadok trymannja osib, zatorymanyh organamy Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukraï'ny v administratyvnomu porjadku za porushennja zakonodavstva pro derzhavnyj kordon Ukraï'ny i za pidozroju u vchynenni zlochynu" // Oficijnyj visnyk Ukraï'ny. — 2004. — № 29. — St. 1973.
4. Grabar N. M. Administratyvno-pravove zabezpechennja statusu bizhenciv v Ukraï'ni : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. juryd. nauk : spec. 12.00.07 / N. M. Grabar. — L., 2007. — 16 s.
5. Pal'ko V. I. Administratyvno-pravove reguljuvannja vydvorennya za mezhi Ukraï'ny inozemciv ta osib bez gromadjanstva : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. juryd. nauk : spec. 12.00.07 / V. I. Pal'ko. — H., 2005. — 19 s.
6. Chehovych S. B. Elementarnyj kurs migracijnogo prava Ukraï'ny : Konspekt lekcij : navch. posib. dlja stud. vyssh. navch. zakl. / S. B. Chehovych. — K. : MAUP, 2004. — 216 s.
7. Savchenko O. I. Administratyvni delikty u sferi migracii' : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. juryd. nauk : spec. 12.00.07 / O. I. Savchenko; Nac. un-t derzh. podat. sluzhby Ukraï'ny. — Irpin', 2008. — 20 s.
8. Zakon Ukraï'ny "Pro bizhenciv ta osib, jaki potrebujut' dodatkovogo abo tymchasovogo zahystu" // Oficijnyj visnyk Ukraï'ny. — 2011. — № 59. — St. 2347.
9. Gurzhij T. A. Administrativno-deliktne zakonodatel'stvo Ukrainy: osnovnye priority razvitija / T. A. Gurzhij, N. P. Kamenskaja // Aktual'nye problemy administrativnoj otvetstvennosti : materialy Vseros. nauch.-prakt. konf. — Omsk : Omskaja jurid. akademija, 2011. — S. 119–131.
10. Kodeks Ukraï'ny pro administratyvni pravoporushennja // Vidomosti Verhovnoi' Rady URSR. — 1984. — № 51. — St. 1122.
11. Kodeks administratyvnogo sudochynstva Ukraï'ny // Oficijnyj visnyk Ukraï'ny. — 2005. — № 32. — St. 1918.

ДИСКУСІЙНИЙ ПРОСТІР

УДК: 005.339.138:33.01

ОНИЩЕНКО Володимир, д. е. н., професор Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

МАРКЕТИНГ У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Сформовано методологічний дискурс маркетингу на теоретичному фундаменті поведінкової економіки, теорії споживання та нормативної теорії раціонального вибору. Маркетинг розглянуто у двох площинах – описувальній та нормативній. Розкрито особливості впливу маркетингу на різні соціально-економічні процеси. Відзначено, що маркетинг є одним з механізмів глобалізації ринків та економіки.

Ключові слова: маркетинг, цінності, потреби, поведінкова економіка, теорія споживання, нормативна теорія раціонального вибору.

Онищенко В. Маркетинг в контексте экономической теории. Сформирован методологический дискурс маркетинга на теоретическом фундаменте поведенческой экономики, теории потребления и нормативной теории рационального выбора. Маркетинг рассматривается в двух плоскостях – описательной и нормативной. Раскрыты особенности влияния маркетинга на различные социально-экономические процессы. Отмечено, что маркетинг является одним из механизмов глобализации рынков и экономики.

Ключевые слова: маркетинг, ценности, потребности, поведенческая экономика, теория потребления, нормативная теория рационального выбора.

Постановка проблеми. Серед економічного товариства та провідних фахівців з маркетингу ставиться під сумнів приналежність маркетингу до науки як сукупності систематизованих знань про певний предмет(-ти), що досліджується. Наприклад, знаний фахівець з маркетингу М. Дж. Бейкер оприлюднив статтю під назвою "Маркетинг – філософія чи функція?" [1]; відомий російський маркетолог Є. Голубков пише "...можна констатувати, що свого предмета у маркетингу, наявність якого є обов'язковою умовою віднесення його до науки, немає" [2, с. 14]; білоруські вчені В. Пархіменко та В. Стреж назвали свою статтю "Маркетингова наука – реальність чи міф?.." [3, с. 6–17], також є певні сумніви у деяких інших науковців.

Маркетинг – наука зі своїм об’єктом та предметом дослідження, зі своєю методологічною базою. Для того, щоб внести певну ясність щодо теоретичних засад маркетингу, необхідно визначитися з його онтологічною сутністю та звернутися до здобутків економічної теорії. Маркетинг як наукова дисципліна потребує синтезу економічного, соціологічного і філософського підходу. Але його наріжним каменем є економічний зміст процесу формування споживчих переваг та його конкретизації у реальному споживанні, який слід вибудовувати на досягненнях економічної теорії, а саме надбань поведінкової економіки, теорій споживання, раціонального вибору, споживчої поведінки, корисності тощо. Тому *проблема*, яка розглядається у цій статті, можливо визначити як пошук *верифікованої парадигми маркетингу*, тобто як сукупність фундаментальних теоретичних засад, яку може сприйняти більшість фахівців не тільки з маркетингу, але й економіки, менеджменту, соціології, політології та інших суспільних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існує дуже мало фундаментальних наукових досліджень щодо методологічних основ маркетингу як наукової дисципліни. Є цікаві статті таких відомих західних фахівців, як: П. Андерсен, Р. Багоцці, Ф. Вебстер, Дж. Говард, Ж. Ламбен, Т. Левітт, С. Леві, Дж. Катон та ін. [4, с. 9–129], теоретичні напрацювання російських фахівців Є. Голубкова, А. Манохіна, В. Черенкова та ін. Щодо праць вітчизняних фахівців, присвячених певним теоретичним проблемам маркетингу, то необхідно відзначити монографію "Соціально-етичний маркетинг" за редакцією А. Мазаракі та Є. Ромата [5]; ґрунтовні дослідження Є. Ромата [6], О. Мельникович [7] з реклами та рекламного бізнесу; теорії маркетингових досліджень [8] та ін. Але вони здебільшого інтерпретують маркетинг у термінах його функцій та технологій і побічно торкаються його економічної сутності.

Необхідно вийти з цих рамок і визначити, в чому полягає економічна природа маркетингу, та яка економічна теорія є його фундаментом.

Метою статті є поглиблення методології маркетингу у контексті здобутків економічної теорії. Доцільно відзначити наявність цілої низки блискучих досліджень з проблем поведінкової економіки, яку можна вважати теоретичною основою маркетингу. Проте слід констатувати, що фахівці з маркетингу цураються економічної теорії, а теоретики-економісти зверхньо ставляться до "заземлених" проблем маркетингу.

Результати дослідження. Маркетинг є результатом розвитку виробництва та ринкових відносин, постійного поглиблення розподілу праці, її спеціалізації та зростання кількості різних потреб і продуктів, що надходять на ринок. Це спричиняє, як зауважує Д. Норт, появу "специфічних транзакційних витрат, пов’язаних з виявленням та оцінкою характеристик товарів і послуг, які купуються і які не належать до

сфери спеціалізованих знань індивідуума. В таких розвинених суспільствах, як США ця проблема вирішується шляхом створення складної системи інститутів, організацій і, взагалі, артефактної структури, що надає гарантії та необхідну інформацію, яка дозволяє орієнтуватися у широкому діапазоні доступних нам товарів та послуг" [2, с. 113]. Маркетинг як структуроване знання про потреби, їх носіїв, про те, як змінюється структура попиту у міру економічного та соціального розвитку виник саме у США.

Із множини існуючих найбільш коректним слід вважати визначення Американської маркетингової асоціації: "маркетинг – це організаційна функція і сукупність процесів створення, просування та надання цінностей для покупців, а також управління відносинами з ними з вигодою для організації та її власників" [3, с. 25]. Тобто він акумулює та структурує розрізнені знання про потреби людей, їх поведінку у сфері споживання та чинники, що її визначають, і, головне, – формує у свідомості людини моделі цінностей та споживання, які реалізуються реальним товарним виробництвом за умови, що цінності можуть трансформуватися у потреби та попит.

Маркетинг виходить з того, що "цінність не є внутрішньо властивою предмету, вона не міститься в ньому. Цінність у нас: вона суть спосіб, у який людина реагує на навколишні обставини... Засоби оцінюються відносно корисності їх участі у досягненні кінцевих цілей, яким тільки людиною надається первинна і справжня цінність"[4, с. 41]. Звичайно, людина може міняти свої цінності під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, і маркетинг цим користується, застосовуючи різноманітні інформаційні технології.

Не створюючи чогось матеріального, маркетинг через цілеспрямований *інформаційний вплив* на учасників обміну змінює суб'єктивне сприйняття середовища, цілі та цінності і, як наслідок, індивідуальну оцінку того чи іншого матеріального блага та визначає поведінку людини на ринку. Це його зміст. Іншими словами, йдеться про інформаційну діяльність суб'єктів ринку у процесі обміну, яка націлена на досягнення максимуму їх індивідуальних функцій корисності. Таким чином, *предметною сферою маркетингу* є споживчі цінності людей і їх поведінка у сфері споживання.

Теоретична парадигма маркетингу особлива – до її складу мають входити методологічні принципи наук, які вивчають мотивації, що формують поведінку людей у сфері споживання (поведінкова економічна теорія, соціологія, психологія та ін.). Але її *наріжним каменем є методологія поведінкової економіки (Behavioral economics)*, бо саме економічний підхід, як підкреслює Г. Беккер, "забезпечує найбільш плідну основу для теоретичного розуміння будь-яких форм людської поведінки..." [5, с. 17].

Фундаментальне поняття, яким оперує маркетинг, це поняття "раціонального вибору", але дещо в іншому контексті, ніж його

трактує класична і неокласична економічна теорія. Теорія раціонального вибору виходить з того, що споживач, по-перше, має впорядковані споживчі переваги, які визначаються ординальною функцією корисності, і, по-друге, вибирає з існуючої множини товарів та послуг такий їх набір, який максимізує його функція корисності. Такий вибір і є раціональним. Не критикуючи це фундаментальне положення економічної теорії, слід відзначити, що її слабким місцем, навколо якого точаться суперечки, є питання, як формується функція індивідуальних споживчих переваг та що означає поняття "раціональний вибір"?

Згідно з теорією раціонального вибору, як слушно зауважує У. Хендс, "здійснювати раціональний вибір означає одночасно *володіти* раціональними цілями/перевагами і *вибирати* на основі цих цілей/переваг" [6, с. 55]. Але у дискурсі класичної теорії корисності залишається загадкою – як людина формує "раціональні цілі/переваги"? Вона сама не може їх визначити, для цього повинні бути певні мотивації, походження яких має дуже широкий спектр (релігійні, культурні, соціальні, психологічні, економічні тощо). Тобто по суті людина виходить з певних нормативних уявлень про своє життя та про свої потреби, які впливають з контексту цих уявлень і формують її поведінку як у соціальній, так і сфері споживання.

В економічному аспекті мотивацією індивідуума до формування впорядкованої структури потреб та раціонального вибору певного набору благ на їх існуючій множині є ціни, тобто людина в цьому випадку повинна прораховувати свою індивідуальну функцію корисності. Але, як показує практика і теорія поведінкової економіки, така поведінка не притаманна людям, а тому їх дії здебільшого ірраціональні з позицій класичної теорії. Кожна людина має індивідуальне визначення раціональності поведінки на ринку, в якому ціни не завжди відіграють вирішальну роль. Особливо це помітно, коли йдеться про споживачів із середнім та вищим достатком, для яких соціальні цінності стають пріоритетними, і які вони намагаються реалізувати через функцію домінування у суспільстві, в тому числі, і через певну структуру споживання. Проте й у цьому випадку людина завжди орієнтується на норми, що визначаються суспільством, його фрагментарними утвореннями, інституціями тощо. Характерним прикладом є наслідування моді, певному стилю життя "зірок", істеблішменту тощо. Таких норм, що визначають раціональність поведінки людини, існує багато – це очевидно. Тому дедалі більше економістів вважають теорію раціонального вибору *нормативною*, а не позитивною (дескриптивною) теорією поведінки економічних агентів.

У контексті формування впорядкованої системи переваг необхідно звернути увагу на вислів Д. Коландера про те, що "одним із висновків поведінкової економіки є твердження, що переваги часто нечітко визначені. З цього випливає, що навіть незначна, здавалося б,

нешкідлива зміна в інституційному середовищі, наприклад, те, як індивід здійснює вибір, може вплинути на наслідок вибору таким чином, ... щоб внаслідок реалізованої політики він приводив до результатів, які є для індивіда найкращими з точки зору особи, яка ухвалює рішення" [7, с. 96].

Маркетинг – це один з інституційних механізмів, що створює такі норми і одночасно забезпечує через споживання їх досягнення, тобто комфорт існування, формує реальну, а не віртуальну свідомість споживача – у цьому його сила.

За допомогою інформаційного тиску на звички, традиції, уяви, моральні принципи тощо маркетинг формує свою "раціональність" ринкової поведінки. Продавець створює певні умови і спонукає індивіда поводитися так, як він вважає за доцільне, впливаючи на фактори, що формують цю поведінку. Якби людина або певна суспільна їх сукупність поводитися б аргіогі абсолютно раціонально, дотримуючись своїх індивідуальних цілей, то маркетинг обмежувався б вивченням потреб споживачів, інформуванням виробника про ці потреби і був би фактично інформаційним посередником між виробником та споживачем.

У реальному економічному житті споживач, як правило, приймає рішення в умовах асиметричної інформації, а тому він завжди діє з позиції обмеженої раціональності, навіть у дискурсі нормативної теорії раціонального вибору. Зазвичай продавець знає більше про власний продукт, ніж покупець. Симетричної ринкової інформації не існує, хіба що у теоретичних моделях. Якби вона існувала, то маркетинг був би зайвим. Саме така асиметричність інформації і визначає спрямованість маркетингу від продавця на споживача. Маркетингом займається продавець, який за його допомогою формує вигідну для себе інформацію про товар, тобто створює інформаційний образ товару, інколи далекий від реальності. Ринкова інформація змінюється під дією маркетингу, який впливає на індивідуальні споживчі уподобання через асиметрію інформаційного поля споживача.

Досліджуючи вплив інформації від продавця на рішення покупця придбати товар, П. Мілгром довів, що "у більшості випадків проблема полягає не в тому, що продавці не хочуть розкривати інформацію, а в тому, що вони розкривають її вибірково...", а всі підстави для її розкриття мають продавці високоякісних товарів [8, с. 96]. "Продавець завжди приховує погані новини, повідомляючи тільки порівняно сприятливу інформацію..." [8, с. 100], а тому "неінформований покупець, вірогідно, буде обізнаний усього про деякі характеристики, причому необов'язково найбільш значущі" [8, с. 107].

Методи зниження асиметричності з боку споживачів добре відомі: захист своїх прав, відповідальність виробників та продавців за недостовірну інформацію, маркування, стандартизація якості тощо. Звичайно,

практично у всіх країнах діє законодавство щодо захисту прав споживачів, але завжди є можливість зробити інформаційний обмін асиметричним, і він тим більший, чим менше розвинута інституціональна сфера захисту громадянських прав людини. В цьому контексті П. Хейне стверджує, що доктрина "Caveat emptor" (хай остерігається покупець) практично повністю витісняється законом про відповідальність продавця "Caveat venditor", але це стосується переважно розвинених країн, але щодо більшості – то в них домінує "Caveat emptor" [9, с. 211–212].

У своїй відомій книзі "Бюрократія" Л. Мізес відзначає, що "капіталісти, підприємці та фермери не командують кораблем, вони лише керманічі, які зобов'язані беззаперечно виконувати накази капітана. Капітаном є споживач" [10, с. 32]. Проте ця теза сьогодні не зовсім точно відображує реальні відносини між бізнесом та споживачами. Насправді все навпаки. Одна з найважливіших особливостей капіталізму полягає у його нестримному руху до розвитку, до зростання, тому що у статичному ринку немає місця для прибутку. Розвиток же ринку може здійснюватися через: еволюційний розвиток потреб; шляхом імплементації тих, які існують поза межами цього ринку, або новостворених. Якщо підприємець чекатиме, поки потреби визріють еволюційно, то він втратить динаміку розвитку. Його основне завдання, яке є природною сутністю капіталізму, – по-перше, передбачати можливі зміни та стимулювати їх розвиток ("передчуття ринку"), а по-друге, стимулювати розвиток нових потреб, які можна назвати "інноваційними потребами", тобто тими, що формують нові ринки. Саме в цьому полягає сутність шумпетерівської концепції "відтворювального (творчого) руйнування". Тому "капітаном" є підприємець, а сучасний маркетинг – це засіб інноваційного розвитку ринку, який належав і належить підприємцю. Безумовно, "капітан" прислуховується до побажань пасажирів і може вносити певні зміни у свій "пароплав", аби залучити їх якомога більше та отримати більший прибуток, але командувати не дозволить.

Якщо економічною поведінкою можна керувати, то цей процес завжди очолює той, хто має більшу ринкову владу, більше ресурсів і можливостей. Очевидно, що це бізнес. Його маркетингові ідея і мета прості – потреби споживача необхідно врахувати, але не абсолютно, а відносно інтересів підприємця: головне – забезпечити зростання бізнесу та реалізацію продукту. Тому Ж. Бодрійяр вважає, що маніпулювання споживанням має одну мету – створення нескінченної множини цілей для нарощування виробництва. Вибір людини у сфері споживання тільки здається їй вільним, а насправді людина знаходиться під примусом щодо диференціації своїх потреб та попиту [11, с. 91–92].

Сьогоднішній маркетинг значно посилив тиск на споживача. Іде боротьба за клієнтів, більш того, "боротьба за "неклієнтів". Сучасною формою співпраці зі споживачами є створення "мереж споживачів",

використовуючи різні методи, особливо інтернет-мережу. Аналіз пошукових запитів в Інтернеті може визначити структуру наших цінностей, потреб, нашої культури, поведінки та інші параметри, які можна враховувати при розробці маркетингових технологій. Це дозволяє контролювати ринок, визначати його параметри на перспективу, здійснювати активну маркетингову політику, передбачати та формувати нові потреби та нові ринки, в кінцевому рахунку, формувати нові конкурентні переваги (технології CRM (Customer Relationship Marketing / Management)).

Бізнес розуміє, що основа ринку, система "продавець – покупець" буде ефективною, якщо інтереси цих сторін будуть взаємоузгоджені (збалансовані). Система "виробник – споживач" не є коопераційною, а тому виграє той, хто застосує більш ефективну стратегію, хто забезпечений більшими фінансовими та інтелектуальними ресурсами. Отже, переваги будуть на стороні виробника. Споживач, як правило, обороняється за допомогою інституалізації своїх прав та інформаційного обміну. *Тобто рівновагу ринку маркетинг завжди розглядає з позиції бізнесу.*

Маркетинг, який за своєю природою є провідником інтересів підприємця, не може бути на боці покупця, тому споживач для нього є переважно об'єктом. За допомогою маркетингових технологій бізнес формує *лояльного споживача* (створює враження, що він виходить з інтересів споживача) і таким чином забезпечує рівновагу системи "ринок – виробник".

Тому, керуючись наведеним визначенням, слід зробити істотну поправку, а саме: *маркетинг – це інформаційні технології, спрямовані на зміну споживчих цінностей людини та її економічної поведінки у сфері споживання з метою максимізації функції корисності суб'єкта, який є ініціатором цього процесу.*

Споживач не має чіткої уяви про свої потреби, особливо це стосується середнього класу. Маркетинг, як сума технологій, ефективний на множині споживачів, які мають можливість вибору у межах власного бюджету. Бідні прошарки населення за значних ресурсних обмежень мають дуже вузьку сферу вибору на ринку товарів та послуг, тому у бідних країнах маркетинг має в основному інформаційне навантаження – де і що можливо придбати за мінімальною ціною. Чим бідніше суспільство, тим нижче розвиток його потреб та попиту, а тому і маркетинг має бути адекватним. Але, якщо суспільство та його економіка має умови до розвитку, то маркетинг повинен прискорювати зміни (і він це робить).

Зважаючи на предметну сферу маркетингу, його вплив на соціально-економічні процеси надзвичайно багатоаспектний.

По-перше, він створює передумови для змін, для реалізації моделі майбутніх ринків. Оскільки ця діяльність завжди має нормативний характер, то процес маркетингу майбутніх подій впливає на них. Спочатку маркетинг формує інформаційну модель майбутнього ринку і

проводить активну інформаційну політику щодо стимулювання необхідних змін насамперед у системі цінностей та потреб суспільства, які, у свою чергу, спричиняють адекватні зміни у реальній економіці.

По-друге, розвиває конкуренцію, тому що він є знаряддям конкурентної боротьби як продавців, так і споживачів, позиція і поведінка яких варіантні і завжди конкурентні. Це конкуренція за володіння обмеженими благами, які створюють економічний, соціальний та політичний статус людини. Маркетинг продукує ринкове різноманіття цінностей, що, у свою чергу, створює різноманіття передумов у формуванні цілей та підґрунтя стратегій їх досягнення, тобто розширює базу конкуренції.

По-третє, виконує функцію прискорювача соціально-економічного розвитку з огляду на нові напрями науково-технічного прогресу, формуючи, з одного боку, нові цінності, а, з іншого, – очікування та надії, які можуть і не збутися. Особливо це має прояв на фондовому та інвестиційному ринках. За допомогою маркетингу можна переконати людей у необхідності реалізації "провальних" проектів, надмірно їх переоцінити – створити так звані "мільні бульбашки". Саме маркетинг подекуди значно перебільшує можливості "нової економіки" та венчурного бізнесу, нереально завищує активи багатьох компаній, створює їм образ лідерів, провідників майбутнього, що приводить до стрімкого злету їх акцій.

По-четверте, маніпулює людськими вадами та чеснотами, насамперед, намаганням людини мати та споживати якомога більше і сьогодні. Банки повинні завдячувати маркетингу, так як він розкручує спіраль зростання їх боржників. А. Сміт писав, що "багатство приносить найбільше задоволення, коли виставлене напоказ" [12, с. 63]. Маркетинг сприяє цьому через його (багатства) демонстрацію, що має назву "демонстративне споживання" (дорогі аксесуари, автомобілі, вілли, яхти тощо), формує потребу в цьому, спонукає до марнотратства, представляючи його як необхідний елемент (інколи і зміст) життя. Інший бік "демонстративного споживання" полягає у його стимулюванні серед представників середнього класу. Маркетинг апелює до людського марнославства і стимулює попит на товари, які мають свідчити про багатство, яке є насправді уявним. Вперше цю проблему поза контекстом маркетингу дослідив у 1899 р. Т. Веблен у своїй відомій праці "Теорія праздного класу" [13]. Слід також відзначити блискучу соціально-філософську працю Ж. Бордїяра "Общество потребления" [11].

Активне стимулювання попиту позитивно впливає на виробництво. Але це спонукає людей до надмірних трат за рахунок кредитів, що в кінцевому результаті призводить до проблем у банківській сфері: згадати хоча б іпотечну кризу у США 2007–2008 рр., яка стала однією з причин фінансової кризи не тільки у цій країні. Цю ситуацію

грунтовно описав Н. Фергюсон, довівши, що впевненість середнього американця в тому, що інвестиції у нерухомість є найбільш надійними і прибутковими, яка була "розкручена" маркетингом будівельних компаній, спричинила надмірність попиту та пропозиції житла, "привела до "класичної спекулятивної бульбашки" – точно так, як це сталося з фондовими ринками у всі часи, починаючи з епохи Джона Ло. Іншими словами, всіх нас вразило ірраціональне захоплення нерухомістю та прибутком, який вона може принести" [14, с. 306]. Криза у Греції теж має коріння у споживчій сфері. В Україні на 01.01.2013 заборгованість населення банкам становила близько 190 млрд грн, або близько 14 % ВВП. Це невеликий показник, але, як свідчать факти, у міру зростання доходів населення збільшується його попит на кредити.

По-н'яте, інформатизація створює нові форми і методи маркетингу, який стає по своїй суті глобальним економічним інструментом, що одночасно є продуктом і знаряддям становлення глобальної економіки. Значущість та ефективність маркетингу зростає прямо пропорційно розвитку глобальних інформаційних мереж, отже, він стає силою, яка прискорює та удосконалює глобальну інформатизацію суспільства. Людство стало пересікатися у своїх споживчих інтересах та цінностях, у безпосередньому споживанні, з'явилися інтернаціональні товари і ринки, які поступово переростають у глобальні. Сьогодні маркетинг є одним із чинників, що трансформують та глобалізують ринки, тобто зв'язують їх у синергетичну цілісність спочатку у регіональному масштабі, а потім у планетарному.

Через світові інформаційні мережі маркетинг створює нове мережеве суспільство споживачів, що значно підсилює його значення як інструменту глобальної конкуренції, адже мережі створюються не просто для комунікацій, а для захоплення конкурентних позицій членами локальних мережевих структур, які є підсистемами світової економіки. У майбутньому конкуренція на глобальних ринках визначатиметься конкуренцією між локальними мережевими структурами як новою формою організації бізнесу. Ф. Котлер та Р. Ашрол відзначають, що "у глобальних ринках майбутнього маркетинг і його технології стануть не тільки головними джерелами розвитку та динамізму, але й відкриють нові можливості для ефективної діяльності компаній. Успішними мережами, вочевидь, стануть лише ті, які зуміють оптимально сумістити використання маркетингу та нових технологій" [15, с. 12]. Сьогодні відбувається активне створення нових форм ведення бізнесу на основі інформаційних технологій: маркетингові альянси, спільні маркетингові програми, втілення у практику "network-маркетингу" та маркетингу взаємовідносин, створення споживчих мереж, розвиток технологій інтернет-маркетингу.

Великого значення набуває проблема діяльності компаній у мультикультурному міжнародному середовищі. Важливо не стільки

враховувати культурні особливості населення певної країни, скільки ефективно використовувати знання про них для формування необхідного споживчого середовища. Тобто шлях до успіху пролягає через врахування культурних особливостей до формування сприятливого середовища завдяки трансформації місцевих "культурних особливостей" у контексті своїх інтересів.

Попереду такої стратегії застосовується маркетинг, який формує відповідні потреби (споживчі цінності та уподобання), схильність до певної поведінки, а у загальному сенсі культуру споживання, яка визначає ринок, необхідний для ефективного входження бізнесу. Цього буває достатньо для подальшої цілеспрямованої роботи щодо його розширення.

Компанія за допомогою маркетингу повинна створити у конкретній країні свої, але певним чином адаптовані до її національної культури цінності. І це можливо ефективно зробити через систему спільного створення цінності корпорацією і національним споживачем продукції. Такий підхід створює нові конкурентні переваги для корпорації через формування "відчуття причетності" до бізнесу пересічних споживачів, що надійно залучає їх до сфери корпоративного впливу і таким чином може використовувати їх ресурси для підсилення свого конкурентного потенціалу. У такому контексті "клієнти" стають об'єктом маркетингу і водночас, певною мірою, його суб'єктом.

Одне з основних завдань міжнародного бізнесу полягає у необхідності прийняття рішення в просторі різних економічних інтересів з урахуванням глобальних, локальних інтересів і, а'ргіогі, власних. Маркетинг, як і менеджмент компанії має бути спрямованим на формування балансу міжнародних бізнес-інтересів різного рівня з власними, з врахуванням об'єктивних та суб'єктивних обмежень інтернаціонального характеру.

Сучасна глобальна економіка є здебільшого простором суб'єктів, ніж об'єктів. Це пов'язано з розвитком міжнародної комунікативної суспільної практики, зі зміною принципів управління від монологу до діалогу. Взаємодія, яка охоплює інтернаціональні соціально-економічні горизонталі і вертикалі, стає універсальною формою маркетингу та менеджменту. Тому їх функціональність необхідно розглядати в контексті взаємодії різних структурних рівнів світового ринку як систему симетричних суб'єктно-об'єктних відносин. Саме у такому контексті можливо сформувати оптимальні, збалансовані за інтересами корпоративні стратегії.

Сучасний глобальний світ та глобальні ринки характеризуються нестабільністю, що зумовлює *турбулентність ринків*. Турбулентний процес – це явище, коли внаслідок збільшення динаміки ендогенних та екзогенних процесів, що визначають особливості функціонування системи, в ній спонтанно виникають численні нелінійні збурення, які

посилюють нестійкість системи, і вона входить у біфуркаційний стан. Турбулентність можливо інтерпретувати як спонтанне виникнення процесів, що формують нові просторово-часові структури у відкритих нестационарних системах, якими є економічні. Наприклад, "раптове" банкрутство банків як результат непередбаченої паніки серед вкладників, падіння цін на фондових біржах тощо. Для турбулентності характерним є стрімке накопичення проблем, яке переважає можливості їх розуміння та прийняття рішень щодо утримання системи у заданих параметрах.

За цих умов відбувається швидке знецінення досвіду й ускладнення управлінських проблем, що пов'язано з виникненням принципово нових завдань і наростанням їх чисельності, пов'язаної із взаємозалежністю ринків та невизначеністю багатьох характеристик процесу глобалізації та його наслідків. Динамізм глобального ринку визначає фактор часу як вирішальний у конкурентній боротьбі. Скорочення часу на отримання та структурування інформації й прийняття ефективних рішень дає перевагу у просуванні нових ідей та продуктів, формуванні та утриманні конкурентних позицій.

Глобалізація, як відзначає Л. Мяснікова, виявила цікаву закономірність: останнім часом переважна більшість успішних бізнес-проектів у своїй основі мають не розрахунок, а інтуїцію; втрачають сенс класичні маркетингові аналітичні дослідження та прогнози авторитетних фахівців; умови бізнесу схожі на бойові – прорахувати економічну ситуацію неможливо, а рішення необхідно приймати швидко. Зростаючі темпи змін вимагають нових підходів до ведення всіх складових бізнесу, потрібні нові ідеї. Виникло протиріччя між зростаючою кількістю й складністю проблем та здатністю людей їх вирішувати. Тому, на її думку, "час глобалізації – час панування інтуїції у всіх її іпостасях" [16, с. 11]. Ця теза заслуговує на увагу, але інтуїція все ж таки породжується знаннями.

В основу традиційного підходу до формування стратегій маркетингу покладено припущення, що, застосовуючи набір існуючих аналітичних інструментів, можливо досить точно передбачити майбутній розвиток бізнесу і вибрати чіткий стратегічний напрям розвитку підприємства. Але *турбулентність* бізнес-середовища, його невизначеність потребують нових підходів до механізмів планування та реалізації стратегій, в основі яких має бути багатоваріантний сценарний прогноз з прорахованими ймовірностями можливих станів ринків та інших основних характеристик бізнес-середовища. Необхідно чітко розуміти, що на бізнес, незалежно від його розміру, активно впливатимуть: технологічний прогрес та перманентна інформаційна революція; нові ринки країн, що розвиваються; гіперконкуренція з боку дедалі агресивніших конкурентів; активний тиск з боку державних інституцій та можливі перешкоди з боку споживачів, які набувають все

більшої влади. Турбулентність може виявлятися на макрорівні (світової економіки, регіональної чи економіки країни) або на мікрорівні (галузі або компанії). Передбачити турбулентність, як відзначають Ф. Котлер та Дж. А. Касліоне, неможливо, а тому визначення її ознак на ранній стадії стає одним із вирішальних факторів успіху компанії у майбутньому [17, с. 81].

Ф. Котлер та Дж. А. Касліоне пропонують створювати у системі стратегічного маркетингу систему *раннього попередження турбулентності*, з тим, щоб вийти з цієї ситуації з мінімальними втратами [17, с. 89–96]. Головне – визначити зміни, які може зумовити турбулентність та вчасно й ефективно відреагувати на них. Саме у цьому контексті постає проблема прогнозування, а радше, передбачення в умовах невизначеності. Це архіскладна проблема, тому що ринку (як і будь-якій соціально-економічній системі) притаманна, так звана, онтологічна невизначеність. Ми уникаємо невизначеності за допомогою інституційних механізмів. Необхідно зважати на те, що маркетинг як нормативний інструмент знижує невизначеність ринку, він зводить її до ризиків, які прораховуються і які дозволяють працювати у дискурсі теорії ймовірності. Але у цьому контексті важливо звернути увагу на справедливе зауваження Д. Норта: "хоча невизначеність, яка пронизує наше існування, може бути зменшена за допомогою запроваджених нами структур, повністю усунути її неможливо" [2, с. 14].

Доцільно зупинитися також на проблемі *співвідношення менеджменту та маркетингу*, з приводу якої дискутують фахівці з маркетингу та менеджменту. Менеджмент та маркетинг мають одну мету – прибутковість бізнесу, але дещо різні завдання в процесі її досягнення. Фактично це різні шаблі управління: менеджмент управляє внутрішніми ресурсами підприємства, а маркетинг – споживчою поведінкою людей, тобто, зовнішнім відносно підприємства ресурсом. Ідеологія сучасного управління бізнесом – це не стільки орієнтація на потреби існуючого ринку (що безумовно), скільки постійний процес модифікації існуючих та створення нових ринків з метою формування на них конкурентних переваг. Знайти, модифікувати чи створити новий ринок – прерогатива маркетингу; мобілізувати ресурси підприємства для ефективного функціонування на цих ринках – завдання менеджменту, тобто ці два напрями єдині та створюють цілісну методологічну основу управління бізнесом.

Висновки. Сучасний маркетинг базується на методологічній основі поведінкової економіки. Вибір споживчих переваг та структура попиту здійснюється у парадигмі теорії нормативного раціонального вибору та асиметричної ринкової інформації. Маркетинг – це інформаційний процес, націлений на зміну споживчих цінностей людини та її економічної поведінки у сфері споживання з метою максимізації функції корисності суб'єкта, який є ініціатором цього процесу. Маркетинг –

суб'єктизований бізнесом, він створює передумови для змін, розвиває конкуренцію, виконує функцію прискорювача соціально-економічного розвитку, є інструментарієм глобалізації ринків. Маркетинг та менеджмент – синергетично комплементарні складові управління бізнесом.

Окремі положення статті мають дискусійний характер, отже, подальший діалог щодо означеної проблематики надасть нового поштовху до осмислення методологічних проблем сучасного маркетингу і забезпечить міцну теоретичну базу для його технологій, які мають віддзеркалювати інтереси як бізнесу, так і суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Энис М.* Классика маркетинга / М. Энис, К. Т. Кокс, М. П. Моква. — СПб : Питер, 2001. — 746 с.
2. *Норт Д.* Понимание процесса экономических изменений / Д. Норт. — М. : ГУ ВШЭ, 2010. — 256 с.
3. *Котлер Ф.* Маркетинговый менеджмент / Ф. Котлер, К. Келлер. — К. : Хімджест, 2008. — 720 с.
4. *Мизес Л.* Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Л. Мизес. — Челябинск : Социум, 2005. — 878 с.
5. *Беккер Г.* Человеческое поведение: экономический подход (избранные труды по экономической теории) / Г. Беккер. — М. : ГУ ВШЭ, 2003. — 672 с.
6. *Хендс У.* Нормативная теория рационального выбора: прошлое, настоящее и будущее / У. Хендс // Вопросы экономики. — 2012. — № 10. — С. 52–75.
7. *Коландер Д.* Революционное значение теории сложности и будущее экономической науки / Д. Коландер // Вопросы экономики. — 2009. — № 1. — С. 90–111.
8. *Милгром П.* О чём Вам расскажет продавец: игры убеждения и раскрытие информации / П. Милгром // Вопросы экономики. — 2008. — № 3. — С. 89–108.
9. *Хейне П.* Экономический образ мышления / П. Хейне. — М. : Дело. — 704 с.
10. *Мизес Л.* Бюрократия / Л. Мизес. — Челябинск : Социум, 2006. — 200 с.
11. *Бодрийяр Ж.* Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр. — М. : Республика, 2006. — 269 с.
12. *Хайлбронер Р. Л.* Философы от мира сего / Р. Л. Хайлбронер. — М. : Астрель, 2011. — 432 с.
13. *Веблен Т.* Теория праздного класса / Т. Веблен. — М. : Либрок, 2011. — 368 с.
14. *Фергюсон Н.* Восхождение денег / Н. Фергюсон. — М. : Астрель, 2010. — 431 с.
15. *Котлер Ф.* Маркетинг в условиях сетевой экономики / Ф. Котлер, Р. Ашрол // Маркетинг и маркетинговые исследования в России. — 2000. — № 2(26). — С. 4–32.
16. *Мясникова Л.* Время глобализации / Л. Мясникова // Мировая экономика и международные отношения. — 2005. — № 10. — С. 4–13.
17. *Котлер Ф.* Хаотика: управління та маркетинг в епоху турбулентності / Ф. Котлер, Дж. А. Касліоне. — К. : Хімджест, ПЛАСКЕ, 2009. — 208 с.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2013.

Onischenko V. Marketing in the context of economic theory.

Background. The article is devoted to the methodological aspects of marketing. The author forms methodological discourse of marketing on the theoretical basis of behavioral economics, theory of consumption and rational choice.

Review of scientific sources in this direction points that today in national and international scientific space fundamental researches concerning methodological basis of marketing as scientific discipline are practically absent. There is various literature concerning behavioral economics, theory of consumption, theory of rational choice, theory of consumer behavior, theory of utility etc. But marketing theory needs their synthesis, the keystone of which is economic and social content of process of consumer advantages formation and its specification in the real consumption. **The purpose** of the article is to study this problem.

Results. Fundamental concept that is operated by marketing, is a concept of "rational choice", but, as the author proves, choice must be examined in a context of the theory of normative rational choice. Marketing – is one of institutional mechanisms that forms the norms of consumer behavior and simultaneously provides through the influence on the production their achievement. So marketing is an informative process that is aimed at the change of consumer values of human and his economic behavior in the sphere of consumption with the purpose of maximization of function of utility of the subject that is the initiator of this process.

Conclusion. Marketing is based on methodological basis of behavioral economics; forming of consumer advantages and demand structure is made in the paradigm of theory of normative rational choice and asymmetric market information; marketing is subjected by business.

Keywords: marketing, values, needs, behavioral economics, consumption theory, normative theory of rational choice.

REFERENCES

1. *Jenis M.* Klassika marketinga / M. Jenis, K. T. Koks, M. P. Mokva. — SPb : Piter, 2001. — 746 s.
2. *Nort D.* Ponimanie processa jekonomicheskikh izmenenij / D. Nort. — M. : GU VShJe, 2010. — 256 s.
3. *Kotler F.* Marketingovij menedzhment / F. Kotler, K. Keller. — K. : Himdzhest, 2008. — 720 s.
4. *Mizes L.* Chelovecheskaja dejatel'nost': traktat po jekonomicheskoy teorii / L. Mizes. — Cheljabinsk : Socium, 2005. — 878 s.
5. *Bekker G.* Chelovecheskoe povedenie: jekonomicheskij podhod (izbrannye trudy po jekonomicheskoy teorii) / G. Bekker. — M. : GU VShJe, 2003. — 672 s.
6. *Hends U.* Normativnaja teorija racional'nogo vybora: proshloe, nastojashhee i budushhee / U. Hends // Voprosy jekonomiki. — 2012. — № 10. — S. 52–75.
7. *Kolander D.* Revoljucionnoe znachenie teorii slozhnosti i budushhee jekonomicheskoy nauki / D. Kolander // Voprosy jekonomiki. — 2009. — № 1. — S. 90–111.
8. *Milgrom P.* O chjom Vam rasskazhet prodavec: igry ubezhdenija i raskrytie informacii / P. Milgrom // Voprosy jekonomiki. — 2008. — № 3. — S. 89–108.
9. *Hejne P.* Jekonomicheskij obraz myshlenija / P. Hejne. — M. : Delo. — 704 s.
10. *Mizes L.* Bjurokratija / L. Mizes. — Cheljabinsk : Socium, 2006. — 200 s.
11. *Bodrijar Zh.* Obshestvo potreblenija. Ego mify i struktury / Zh. Bodrijar. — M. : Respublika, 2006. — 269 s.
12. *Hajlbroner R. L.* Filosofija ot mira sego / R. L. Hajlbroner. — M. : Astrel', 2011. — 432 s.
13. *Veblen T.* Teorija prazdnogo klassa / T. Veblen. — M. : Librok, 2011. — 368 s.
14. *Fergjusun N.* Vosshozhdenie deneg / N. Fergjusun. — M. : Astrel', 2010. — 431 s.
15. *Kotler F.* Marketing v uslovijah setevoj jekonomiki / F. Kotler, R. Ashrol // Marketing i marketingovyje issledovanija v Rossii. — 2000. — № 2(26). — S. 4–32.

ДИСКУСІЙНИЙ ПРОСТІР

16. *Mjasnikova L.* Vremja globalizacii / L. Mjasnikova // Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. — 2005. — № 10. — S. 4–13.
17. *Kotler F.* Haotyka: upravlinnja ta marketyng v epohu turbulentnosti / F. Kotler, Dzh. A. Kaslione. — K. : Himdzhest, PLASKE, 2009. — 208 c.

ЛИПОВ Володимир, д. е. н., доцент, професор Харківського національного економічного університету

МОДЕЛІ ЗРОСТАННЯ І РОЗВИТКУ ЗА ДЖОВАННІ АРРИГІ: УКРАЇНСЬКИЙ ШАНС?

Представлено передумови формування моделей "некапіталістичного" смітівського ринкового зростання і капіталістичного неприродного розвитку. Доведено, що перехід від матеріальної до фінансової фази системного циклу накопичення і вступ Центру капіталістичної світ-системи (США) у завершуючу фазу циклу знаменує його зміщення в Східну Азію. Розкрито пов'язані з цим протиріччя. Показано вплив цих змін на вибір Україною ефективної моделі розвитку.

Ключові слова: економічні цикли, капіталізм, моделі розвитку, ринкова економіка, розвиток, світ-система.

Липов В. Модели роста и развития по Джованни Арриги: украинский шанс? Представлены предпосылки формирования моделей "некапиталистического" смитовского рыночного роста и капиталистического неестественного развития. Доказано, что переход от материальной к финансовой фазе системного цикла накопления и вступление Центра мир-системы (США) в завершающую фазу цикла знаменует его смещение в Восточную Азию. Раскрыты связанные с этим противоречия. Показано влияние этих изменений на выбор Украиной эффективной модели развития.

Ключевые слова: экономические циклы, капитализм, модели развития, рыночная экономика, развитие, мир-система.

Постановка проблеми. Успіх економічного розвитку цілої низки країн Азії на тлі кризових процесів в економіках Заходу ставить перед Україною питання про вибір найбільш ефективної моделі розвитку, уявлення про яку зазнали істотних змін за два десятиліття, що минули з початку реформ. Якщо початковий етап пройшов під гаслом будівництва соціально орієнтованої ринкової економіки, то вже з початку нового тисячоліття відбувається поступова легалізація поняття, що істотно коригує уявлення про модель, яка формується. Назва праці

А. Аслунда якнайкраще відбиває ці зміни [1]. Розбудову капіталізму представлено безальтернативним варіантом реформ. Альтернатива ж у кращому разі вбачається у виборі його моделі. М. Альбер у 1991 р. випускає книгу з красномовною назвою "Капіталізм проти капіталізму" [2], де індивідуалізованій моделі капіталістичної економіки США протиставляється рейнська модель соціально орієнтованої ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На початку нового тисячоліття формується концепція різноманіття варіантів капіталізму (КРВК). Основоположники виділяють ринкову, координовану і змішану середземноморську моделі капіталізму [3]. Надалі у рамках посттрансформаційних економік дослідники розрізняють авторитарні регульовані і державний, а також гібридний державно-ринковий варіанти капіталізму [4]. Одночасно використання КРВК дозволило виявити відразу чотири моделі капіталізму країн Східної Азії: керовану державою, співуправлінську, мережеву і персоналізовану [5]. Представники французької школи регуляції ще раніше констатували відхід (у відповідь на кризові явища 1970-х років) від єдиної фордистської моделі регуляції, виділяючи ринкову, соціал-демократичну, публічну і мезокорпоративну моделі капіталізму [6].

Спільним для вказаних підходів є твердження про капіталістичну суть цих моделей. М. Альбер навіть зазначає, що недоліком ситуації, яка склалася, є втрата капіталізмом у результаті краху соціалістичної системи своєї альтернативи, що служила важливим стимулом розвитку [2, с. 14]. Проте вже через декілька років Джованні Аррігі вказав на наявність такої альтернативи, яка вбачається в протиставленні "неприродного капіталістичного" і "природного ринкового" типів розвитку.

Мета статті – розглянути обґрунтованість запропонованого підходу й ті практичні висновки для розвитку світ-системи в цілому й національної економіки України зокрема.

Матеріали й методи. Робота ґрунтується на творчій спадщині К. Маркса [7], Й. Шумпетера [8], А. Сміта [9]. В процесі дослідження використано праці засновників світ-системного аналізу (10–12)), представників школи "Анналів" і теорії регуляції [6; 13–15], К. Поланьї [16], В. Зомбарта [17]. Методологічна база включає історико-генетичний, діалектичний, порівняльний, комплементарний інституціональний аналіз.

Результати дослідження. Джованні Аррігі запропонував свій підхід до бачення і обґрунтування глибинних причин формування фінансової кризи сучасної капіталістичної світ-системи [11], підстав і перспектив подальшого її розвитку [12]. Циклічність капіталістичного розвитку – предмет дослідження першої роботи Джованні Аррігі, де розмежовуються ринкові відносини та капіталізм. Відправним моментом слугує концептуальна схема Ф. Броделя. Вчений виділяє три прошарки господарського життя, які можна позначити як сфери *натурального*

господарства, ринкових відносин і власне капіталізму: "різні якості того, що я іменую "економікою" (або ринковою економікою) і "капіталізмом", здається мені не новою рисою, але європейською константою з часів середньовіччя. ...з тією різницею, що до доіндустріальної моделі слід додати третій сектор: нижній "поверх" "неекономіки", свого роду гумусний прошарок, де зростають корені ринку, але не пронизуючи усієї його маси.... Вище за нього в зоні переважно ринкової економіки множилися горизонтальні зв'язки між ринками; деякий автоматизм зазвичай поєднував попит, пропозицію і ціну. Нарешті, поряд з цим шаром, або, вірніше, над ним, зона "протиринку" представляла царство спритності і права сильного. Саме там і розташовується зона переважно капіталізму, як учора, так і сьогодні, як до промислової революції, так і після неї" (*курсив* – авт.) [13, с. 220]. Розвиток капіталізму – верхнього прошарку господарського життя – підкоряється своїм законам і впливає на усю господарську структуру капіталістичної світ-системи. Джованні Аррігі виділяє чотири системні цикли накопичення капіталістичної світ-системи, "кожен з яких характеризується фундаментальною єдністю основної рушійної сили і структури світових процесів накопичення капіталу: генуезький цикл XV – початку XVII ст., голландський цикл кінця XVI – третьої чверті XVIII ст., британський цикл другої половини XVIII – початку XX ст. й американський цикл, який почався у кінці XIX ст. і триває на нинішній фазі фінансової експансії" (*курсив* – авт.) [11, с. 45]. У їх описі учений використовує формулу капіталу К. Маркса (Д – Т – Д'), що відбиває в цьому випадку вже не логіку індивідуальних дій капіталіста, а "закономірності історичного капіталізму як світ-системи, що повторюються". Виділяються фази матеріальної (Д – Т) і фінансової експансії (Т – Д'), що чергуються. У першій фазі грошовий капітал приводить у рух зростаючу масу товарів, у другій – він звільняється від своєї товарної форми, накопичення здійснюється за допомогою фінансових угод (за скороченою формулою (Д – Д')). Разом дві фази-епохи розвитку капіталізму утворюють повний системний цикл накопичення. Зміна фаз і зміщення Центру світ-системи зумовлені передусім: поступовою втратою домінуючим центром капіталістичної світ-системи (попередньо Генуєю, Голландією, Великобританією, США) здатності замикати на собі та контролювати потоки руху капіталів і отримання відповідної вигоди; появою можливості використання альтернативних варіантів його перерозподілу; зростанням ризиків використання капіталу, у тому числі й пов'язаних з посиленням суперництва з новим Центром, що зароджується і все активніше пред'являє свої домагання. При цьому кожен новий центр капіталістичної світ-системи за своїм ресурсним потенціалом помітно перевершував попередника. Китай у 1994 р. ще не був готовий до цієї ролі, і це ускладнює й подовжує як перебіг самої кризи, так і визначення перспектив розвитку світ-системи і виходу з нього.

Для України висновок Джованні Аррігі звучить як сигнал про відновлення багатополарності світ-системи, в якій вже не лише Захід (США, ЄС), але і Схід (Китай) перетворюється на Центр розвитку. Саме становлення останнього як Центру виявляється пов'язаним з переходом від фінансової до матеріальної фази накопичення, перспективами реіндустріалізації.

Наступну працю вченого, що з'явилася у 2007 р., присвячено дослідженню Китаю як потенційного нового Центру капіталістичної світ-системи і впливаючого з цієї зміни тренду її подальшого розвитку. Автор розкриває не лише зовнішні показники нарощування економічної могутності "Серединної імперії", а й внутрішні пружини, які керують процесом розвитку в цій країні. Неоднозначність висновків вченого пов'язана зовсім не з невірою в можливості Китаю. Як мінімум дві проблеми постають перед прибічниками світ-системного аналізу при спробах визначення його перспектив як нового Центру капіталістичної світ-системи.

За старою, як світ, приказкою, якщо хочеш що-небудь заховати – поклади його на найвиднішому місці. Як співвіднести те, що центральне становище в трансформованій *капіталістичній світ-системі* відводиться країні, що офіційно декларує будівництво *соціалізму*, нехай навіть і з китайською специфікою? Ученого не задовольняє проста відповідь, що зовсім це і не соціалізм, якщо є ринок, капіталісти, активна взаємодія із західними капіталістичними структурами. *Ринкова економіка і капіталізм – не тотожні поняття*. І знову учений звертається до теоретичної спадщини Ф. Броделя: "*Будучи привілеєм небагатьох, капіталізм немислимий без активного пособництва суспільства. Капіталізм торжествує лише тоді, коли ідентифікує себе з державою, коли сам стає державою*. Під час першої великої фази його розвитку – в містах-державах Італії – Венеції, Генуї, Флоренції – влада належала грошовій еліті. У Голландії XVII століття регенти-аристократи управляли країною в інтересах і навіть за прямими вказівками ділків, негоціантів і великих фінансистів. У Англії після революції 1688 р. влада опинилася в ситуації, подібній до голландської" (*курсив – авт.*) [15, с. 68–69]. "*Капіталістичний характер розвитку, заснованого на ринку, – стверджує Джованні Аррігі, – визначається не наявністю капіталістичних інститутів та їх співвідношенням, а ставленням держави до влади і капіталу. Як би багато не було капіталістів за певної ринкової економіки, якщо держава не підпорядкована їх класовим інтересам, ця економіка залишається некапіталістичною*" (*курсив – авт.*) [11, с. 367]. Більше того, спираючись на праці Р. Бренера [14], він відзначає, що саме це зрощення, на відміну від таких чинників, як особлива трудова етика, забезпеченість ресурсами, аналоги яких можна зустріти і в інших регіонах світу, є тією унікальною умовою, яка забезпечила торжество капіталізму на Заході, початок "*Великого розходження*",

заснованого на капітало- і енергоємних технологіях "капіталістичного розвитку" (за К. Марксом і Й. Шумпетером) Заходу і трудомістких, енергозберігаючих технологіях "ринкового (через розподіл праці – авт.) смітівського зростання" Східної Азії.

Смітівське зростання, за Джованні Аррігі, – природний шлях еволюції економіки, пов'язаний з її попаданням у "стаціонарний стан" або "пастку зростання" у вищій точці рівноваги між динамікою зростання прибутків і кількості населення. Збереження стабільності існуючих інституціональних структур суспільства за одночасної підтримки або забезпечення зростання добробуту відрізняє "смівське зростання" від моделі "неприродного капіталістичного розвитку", що почала поширюватися на заході в епоху Великих географічних відкриттів. Якщо перший випадок припускає опору на внутрішні ресурси (насамперед, аграрний сектор), націлюється на розвиток і підтримку внутрішніх ринків, то другий стимулює розвиток індустрії за рахунок нестримного викачування ресурсів на першому етапі з сільськогосподарського сектора, а надалі – із заморських територій, за допомогою зовнішньої торгівлі, підтримуваною військовою експансією.

Теоретичні основи розуміння моделі "неприродного капіталістичного розвитку" заклали К. Маркс і Й. Шумпетер. К. Маркс розкрив внутрішнє протиріччя "капіталізму" між суспільним характером праці, його кінцевої мети, що полягає у відтворенні суспільства як єдиного організму, й індивідуальним привласненням її результатів, що стимулює інноваційну активність капіталіста. Він представив процес, за допомогою якого цілі і засоби суспільного відтворення міняються місцями, набувають "неприродного" характеру. Справжня мета – підтримка існування суспільства – перетворюється на засіб, а засіб – стимулювання індивідуального інтересу учасників процесу суспільного відтворення – в мету – нескінченне і нестримне накопичення капіталу.

У свою чергу концепція "творчого руйнування" Й. Шумпетера обґрунтовує і розкриває механізми, за допомогою яких відбувається послідовне руйнування старих і формування нових структур, у тому числі й у сфері інституціонального будівництва. Епоха Відродження в Італії – той період, коли "Джин-капіталіст" звільняється з "глеку" обмежень, що накладаються на нього нормами Традиційного суспільства, і сам перетворюється на приховану пружину процесу Модернізації, що в найкоротші за історичними мірками терміни здійснює дива перетворення буквально усіх сторін громадського життя Заходу.

У Ф. Броделя можна також знайти відповідь на питання, чому аналогічні перетворення не сталися у Східній Азії: "Китайська держава, незважаючи на змову торговців і корумпованих мандаринів, нескінченно вороже ставилася до розквіту капіталізму, який навіть якщо і розвивався за волею обставин, то всякий раз, кінець кінцем, безжалюбно ставився на місце тоталітарною, у відомому сенсі, державою" [15, с. 77]. *Капі-*

талісти залишаються залежною соціальною групою, у якій були відсутні можливості підпорядковувати своїм власним класовим інтересам суспільні інтереси усієї держави. Країна рухалася шляхом "природного, смітівського зростання".

У чому причини подібного "відставання"? Як необхідні передумови капіталістичного розвитку Р. Бренер виділяє збереження організаторами виробництва класових позицій і поза ринковою економікою за одночасної втрати можливості автоматичного відтворення себе як організаторів виробництва (зрештою цю вимогу можна звести до розподілу функцій індивідуального володіння й управління за безумовного збереження першої) і втрату безпосередніми виробниками контролю над засобами виробництва (відчуження працівників від засобів виробництва, за К. Марксом) [14, с. 35–36]. Запропоновані умови (*капіталістичного способу виробництва* – авт.) протилежні фундаментальним підвалинам *азійського способу виробництва*.

В останньому випадку (а це і є випадок середньовічного Китаю) *індивідуальній власності протистойть загальногрупова власність* усієї правлячої верхівки суспільства. Умова доступу до неї – участь в управлінні. Обсяг отримуваних благ визначається місцем в ієрархії управління державою. Загальнокласова власність має форму державної. Одночасно зберігаються залишки племінної власності, власність землеробських громад, громадська власність ремісників (як підпорядкована – право користування). Безпосередній виробник не просто прив'язується до землі, як це було за *феодального способу виробництва* – він виступає співвласником землі, яку обробляє.

З огляду на це стають зрозумілими глибинні причини неприйняття капіталізму і капіталістів правлячою верхівкою китайського суспільства. При цьому знаходить своє обґрунтування остання фраза раніше наведеного висловлювання Ф. Броделя: "Справжній китайський капіталізм розвивався лише за межами Китаю, наприклад, у країнах Малайського архіпелагу, де китайський торговець користувався повною свободою дій" [13, с. 77]. Китайський капіталіст "у гостях", як і кожна іонаціональна меншість, за визначенням, був віддалений від правлячої верхівки приймаючої країни, його терпіли через те, що він заповнював соціальну нішу, виконував функції потрібні, але засуджувані у традиційному суспільстві. Він же, у свою чергу, був змушений займатися торгівлею, фінансовими послугами саме тому, що цю соціальну нішу залишали йому корінні жителі, що вважали подібні заняття негідними [18]. Його індивідуальна діяльність завжди опиняється в підлеглому стані до завдань виживання усього суспільства.

Імператорський Китай Ф. Бродель характеризує як "*грунтовну ринкову економіку*", в якій наполегливо і вдало розділяють ринок і капіталізм, а вороже ставлення держави до будь-кого, хто "ненормально" багатіє, призводить до того, що капіталізм у цій країні можливий лише в обме-

жених групах, підтримуваних і контрольованих державою [13, с. 367]. Хіба не є віддзеркаленням цього принципу господарської діяльності в сучасних умовах характер взаємин японських корпорацій і держави, що дозволили говорити про створення "Japan corporation", історія формування Південнокорейських Чеболів, офіційна політика Комуністичної партії Китаю відносно бізнесу, що розвивається?

Виділяючи обмінні відносини як особливу форму руху благ у суспільстві, К. Поланьї, нарівні з реципрокністю і редистрибуцією, незмінно підкреслює їх ринковий, рівноправний, заснований на добровільному русі еквівалентів вартості характер [16, с. 83]. Водночас В. Зомбарт у "Буржуа" доводить, що вже з моменту зародження капіталістичне підприємництво, у тому числі й зовнішня торгівля, було далеко від цих принципів [17]. І це зовсім не випадково, адже цілі ринкового обміну і капіталістичного підприємництва далеко не завжди збігаються. Більше того, вони відрізняються за своєю суттю. Обмінні операції з метою отримання прибутку – лише мала частка руху благ, що забезпечує усі аспекти процесу відтворення суспільства. Порушення принципу еквівалентності, пошук шляхів максимізації власної вигоди за рахунок партнера по обмінних операціях – невід’ємна риса капіталістичного підприємництва. З моменту появи воно породжувало дедалі більш витончені способи вилучення доходу з можливості нееквівалентного обміну. У сучасних умовах воно знаходить втілення в розвитку *гламурного капіталізму*. У його основі – *амбівалентність форм руху благ з точки зору учасників, залучених у процес обміну*. Те, що з боку споживача є *тратою* (невідповідність вартісних еквівалентів зустрічних потоків благ, яке виправдовується створенням ексклюзивного індивідуального образу як *інструменту формування і підтримки соціальних зв’язків*), з точки зору виробника є *надприбутковим економічним обміном*. При цьому поза увагою дослідників часто залишаються соціальні наслідки явищ, що породжуються *міфологією гламурного капіталізму*: віртуалізація грошей, товарів, їх виробників; віртуалізація свідомості споживача; маніпуляція ним; підміна реальних життєвих цінностей надуманими ідеалами; порушення балансу між людиною та її соціальним оточенням [19, с. 32].

Руйнівні наслідки нееквівалентності обмінних операцій відчують як окремі індивіди, так і регіони, країни, континенти, світове господарство в цілому, проявом чого і є фінансова криза. Заходи зі створення системи міжнародних організацій, покликаних запобігти її прояву надалі, здатні пом’якшити наслідки кризових явищ, але ніяк не усунути саму причину.

Для визначення потенціалу, перспективних напрямів економічної політики України важливим є те, що зміна Центру світ-системи пов’язується із трансформацією характеру відносин держави і капіталу. Успіх економічного розвитку країн Східної Азії на тлі кризи економік

Заходу актуалізує питання про вибір моделі розвитку, найбільш адекватної сучасним умовам. Можливість і необхідність відокремлення капіталу від держави, підпорядкування інтересів першого загальнонаціональним інтересам є обов'язковою умовою успішного розвитку. У табл. 1 в узагальненому вигляді представлені відмінності в механізмах економічної еволюції Заходу і Східної Азії, які дозволяють зробити висновки про те, що саме зміна Центру сучасної світ-системи може стати основою усунення глибинних причин періодичного повторення світових фінансових криз.

Таблиця 1

Західна і Азійська парадигми економічного зростання і розвитку

Критерії	Захід	Східна Азія
Основні теоретичні концепції еволюції	Теорія капіталу К. Маркса, теорія розвитку Й. Шумпетера	Теорія ринкового розподілу праці А. Сміта
Джерело зростання і розвитку	Прагнення капіталіста до прибутку, творче руйнування	Суспільний розподіл праці і спеціалізація
Вплив еволюції на соціальні структури	Породжує їх нестійкість, трансформації	Націлена на підтримку стабільності
Мета діяльності	Отримання прибутку	Відтворення суспільства
Засіб досягнення мети	Виробнича, торговельна, фінансова діяльність	Господарювання як цілісний процес суспільного відтворення
Форми руху благ	Обмін	Обмін, редистрибуція, реципрокність (дар, трата)
Характер ринків	Капіталістичні	Некапіталістичні
Домінуючий інтерес	Індивідуальний	Суспільний
Пріоритетна взаємодія	Конкуренція	Співпраця
Пріоритетні технології	Капітало-, енергоємні	Трудомісткі, енергозберігаючі
Відношення до інституціональної динаміки	Дає старт процесу модернізації	Закріплює традиційні засади суспільного життя
Роль капіталу (у тому числі й іноземного)	Диктує свої умови державі, захоплює її, сама стає державою	Приймає умови, визначені державою, залежить від неї, витісняється на периферію суспільного життя
Характер еволюції	Капіталістичний неприродний розвиток	Смітівське природне зростання

Ще одна проблема, пов'язана з перспективою перетворення Китаю на Центр світ-системи, впливає з першої і полягає у визначенні характеру міжнародних відносин, які міг би запропонувати Китай як її Центр. Розглянемо відмінності "природного ринкового смітівського шляху зростання" і "неприродного капіталістичного розвитку", їх прояви

у міжнародних відносинах (табл. 2). Джованні Арригі відмічає, що народження національних держав зовсім не є продуктом розвитку європейської цивілізації. В Азії національні держави з'явилися задовго до Вестфальського миру, і вони, так само, як і європейські, формували систему міжнародних відносин, але засновану на кардинально відмінних принципах.

Таблиця 2

Особливості міжнародної орієнтації Заходу і Китаю

Критерії	Захід	Китай
Пріоритетна орієнтація капіталу	Зовнішня	Внутрішня
Характер відносин	Метрополія / колонія	Центр / периферія
Співвідношення масштабів ринків	На користь колоній	На користь центру
Цілі зовнішньої взаємодії	Експлуатація зовнішніх ринків	Підтримка стабільності зовнішнього оточення
Пріоритетна форма взаємодії	Колоніалізм	Обмін політичних поступок сусідів на доступ до внутрішніх ринків
Джерело вигоди	Нестабільність ситуації (зміни як передумова або як наслідок)	Підтримка стабільності ситуації
Характер зовнішньої політики	Мілітаризм	Мирна співпраця, взаємодія, взаємодоповнюваність
Концентроване вираження моделі взаємодії	<i>Вашингтонський консенсус</i> (дерегулювання економіки; зниження граничних ставок податків і обмежень для прямих іноземних інвестицій; лібералізація зовнішньої торгівлі і фінансових ринків; вільні обмінні курси; приватизація; фискальна дисципліна; захист прав власності)	<i>Пекінський консенсус</i> (визнання необхідності узгодження програм розвитку із специфікою регіонів і різносторонності, об'єднання зусиль із формування світового порядку на основі економічної взаємозалежності, врахування політичних і культурних відмінностей)

Якщо для Європи характерним було озброєне суперництво, географічна експансія, то для азійських країн – суперництво за технологічні й організаційні інновації. Закріплення за Китаєм статусу "Серединної імперії" забезпечило йому домінуюче становище Центру, що вплинуло на кардинально відмінні від європейських відносини з периферією. Наявність в Європі значної кількості порівняно невеликих держав, що постійно змагаються між собою, стимулювало розвиток культури агональності, змагальності, що мала як позитивні, так і негативні наслідки для усієї системи міжнародних відносин. Колосальні масштаби внутрішнього ринку, що відрізняють Китай від європейських держав, можна вважати об'єктивною причиною значно меншої його зацікавленості в

розвитку зовнішньої торгівлі й відсутності стимулів військової експансії, характерної для держав Європи. Якщо для Заходу периферія – джерело отримання ресурсів, то для Китаю – напрям їх застосування. "Відносини данництва між китайським імператором і державами-васалами, – відзначає Джованні Аррігі, – не були пов'язані зі збором податків. Навпаки (вони – авт.) пропонували китайському імператорському двору лише символічні дари, а у відповідь отримували набагато цінніші. Отже, номінальна "данина" була фактично двосторонньою трансакцією, що дозволяла Середньому царству "купувати" вірність держав-васалів і в той же час контролювати потік людей і товарів через свої кордони" [9, с. 359]. Екстравертності європейської політики протистоїть інтравертність китайської. Глибинні витоки цих відмінностей можна знайти у фундаментальній різниці між капіталістичним і некапіталістичним ринковим розвитком.

Висновки. Розмежування капіталістичного і некапіталістичного ринкового типів розвитку як характеристик, що відрізняють моделі економічної еволюції країн Заходу і Східної Азії, дозволяє по-новому розглядати причини періодичних світових фінансових криз і перспективи їх подолання, по-новому підійти до проблеми визначення моделі розвитку економіки України відповідно до глобальних трендів і національної специфіки. У центрі уваги дослідників повинні знаходитись інституціональні механізми забезпечення такого переходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аслунд А. Розбудова капіталізму. Трансформація в країнах колишнього Радянського блоку / А. Аслунд. — К. : Дух і літера, 2003. — 636 с.
2. Альбер М. Капіталізм проти капіталізму / М. Альбер. — СПб. : Эконом. школа, 1998. — 296 с.
3. Hall P. (2001) An Introduction to Varieties of Capitalism / P. Hall, D. Soskice // Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage; P. Hall, D. Soskice (eds.). — Oxford : Oxford University Press. — P. 1–70.
4. Драхокупил Я. Постпереходные варианты политического и экономического развития стран Восточной Европы и бывшего Советского Союза / Я. Драхокупил // Мир России. — 2009. — № 3. — С. 39–60.
5. Walter A. Debating East Asian Capitalism: Issues and Themes / A. Walter and X. Zhang // East Asian Capitalism Diversity, Continuity, and Change / Edited by Andrew Walter and Xiaoke Zhang. — P. 1–24.
6. Boyer R. (1996) The Seven Paradoxes of Capitalism ... Ore is a Theory of Modern Economies Still Possible? / R. Boyer // СЕРРЕМАР. — № 9620. — 84 р.
7. Маркс К. Капитал Т. 1 / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. — Т. 23. — М. : Госполитиздат, 1960. — 908 с.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер // Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. — М. : Эксмо, 2007. — С. 29–360.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — М. : Эксмо, 2007. — 958 с.

10. Amin S. (1982) Dynamics of global crisis / S. Amin, G. Arrighi, A. G. Frank, I. Wallerstein. — New York : Monthly Review Press.
11. Арриги Дж. Долгий двадцатый век / Дж. Арриги. — М. : Территория будущего, 2006. — 472 с.
12. Арриги Дж. Адам Смит в Пекине. Что получил в наследство XXI век / Дж. Арриги. — М. : И-т общественного проектирования, 2009. — 456 с.
13. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV–XVIII / Ф. Бродель. — Т. 2. Игры обмена. — М. : Прогресс, 1988. — 632 с.
14. Brenner R. (1977) The origins of capitalist development: A critique of Neo-Smithian Marxism / R. Brenner // New left review. — 1/104. — P. 25–92.
15. Бродель Ф. Динамика капитализма / Ф. Бродель. — Смоленск : Полиграмма, 1993. — 128 с.
16. Поланьи К. Великая трансформация: политические и духовные истоки нашего времени / К. Поланьи. — СПб. : Алетейа, 2002. — 320 с.
17. Зомбарт В. Буржуа: к истории духовного развития современного экономического человека / В. Зомбарт // Собр. соч. — в 3-х т. Т. 1. — СПб. : Владимир Даль, 2005. — С. 23–477.
18. Дятлов В. Торгаши, чужаки или посланные Богом? / В. Дятлов. — М., 2006. — 256 с.
19. Липов В. Множественность денежных систем как инструмент гетерогенизации институциональной составляющей СЭС / В. Липов // Економіч. вісн. Нац. гірничого ун-ту. — 2013. — № 1. — С. 25–33.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2013.

Volodymyr L. G. Arrighi's models of growth and development: chance for Ukraine?

Background. The work is devoted to the problem of determining the development model of Ukraine. Possibility of the use of the approach offered by G. Arrighi to periodization of crises of the capitalist world-system and the forecast of its evolution as a reason to develop a strategy for the development of the national economy, most adequately corresponding to the objective realities of the development of the world economy are studied.

Review of scientific sources. The study is based on the works of A. Aslund, J. Drahoкупil, M. Albert, comparing models of transformation and posttransformation economies, models of market and of the Rhineland capitalism; works of the adherents of the concept of "varieties of capitalism" (P. Hall, D. Soskice), regulation theory (R. Boyer) which are dealing with modern model of capitalism; the historical school "Annals" (F. Braudel), K. Polanyi, W. Sombart, world-system analysis (G. Arrighi), which are exploring the formation and evolution of capitalism. Methodological basis for delineating patterns of growth and development can be found in the works of A. Smith, K. Marx, J. Schumpeter.

Results. Based on the approach offered by G. Arrighi to understanding the roots, causes and the prospects of the global financial crisis directions of Center of the capitalist world-system shift are revealed. The prerequisites for the formation of the "Smith's" non-capitalist models of market growth and capitalist unnatural development are presented. The shift from physical to financial phase of system cycle of accumulation and enter the center of the capitalist world-system (United States) in its final, the financial phase of cycle, as a prerequisite shift in East Asia Center of the capitalist world-system are showed. The contradictions are revealed. The influences of these changes on the selection of an effective model for the development of Ukraine are presented.

Conclusion. Differentiation of patterns of economic evolution of the countries of the East Asia and West allows for a new look at the causes of periodic global financial crisis

and prospects of overcoming them. It allows a new approach, in line with global trends and national specific, to determine the development model of Ukraine's economy. Researchers must take into consideration institutional arrangements for such a transition.

Keywords: economic cycles, capitalism, development model, development, market economy, world-system.

REFERENCES

1. *Aslund A.* Rozbudova kapitalizmu. Transformacija v kraj'nah kolyshn'ogo Radjans'kogo bloku / A. Aslund. — K. : Duh i litera, 2003. — 636 s.
2. *Al'ber M.* Kapitalizm protiv kapitalizma / M. Al'ber. — SPb. : Jekonom. shkola, 1998. — 296 s.
3. *Hall P.* (2001) An Introduction to Varieties of Capitalism / P. Hall, D. Soskice // Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage; P. Hall, D. Soskice (eds.). — Oxford : Oxford University Press. — P. 1–70.
4. *Drahokupil Ja.* Postperekhodnye varianty politicheskogo i jekonomicheskogo razvitija stran Vostochnoj Evropy i byvshego Sovetskogo Sojuza / Ja. Drahokupil // Mir Rossii. — 2009. — № 3. — S. 39–60.
5. *Walter A.* Debating East Asian Capitalism: Issues and Themes / A. Walter and X. Zhang // East Asian Capitalism Diversity, Continuity, and Change / Edited by Andrew Walter and Xiaoke Zhang. — R. 1–24.
6. *Boyer R.* (1996) The Seven Paradoxes of Capitalism ... Ore is a Theory of Modern Economies Still Possible? / R. Boyer // CEPREMAP. — № 9620. — 84 p.
7. *Marks K.* Kapital T. 1 / K. Marks // Marks K., Jengel's F. Soch. 2-e izd. — T. 23. — M. : Gospolitizdat, 1960. — 908 s.
8. *Shumpeter J.* Teorija jekonomicheskogo razvitija / J. Shumpeter // Teorija jekonomicheskogo razvitija. Kapitalizm, socializm i demokratija. — M. : Jeksmo, 2007. — S. 29–360.
9. *Smit A.* Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov / A. Smit. — M. : Jeksmo, 2007. — 958 s.
10. *Amin S.* (1982) Dynamics of global crisis / S. Amin, G. Arrighi, A. G. Frank, I. Wallerstein. — New York : Monthly Review Press.
11. *Arrigi Dzh.* Dolgij dvadcatyj vek / Dzh. Arrigi. — M. : Territorija budushhego, 2006. — 472 s.
12. *Arrigi Dzh.* Adam Smit v Pekine. Chto poluchil v nasledstvo XXI vek / Dzh. Arrigi. — M. : I-t obshhestvennogo proektirovanija, 2009. — 456 s.
13. *Brodel' F.* Material'naja civilizacija, jekonomika i kapitalizm. XV–XVIII / F. Brodel'. — T. 2. Igy obmena. — M. : Progress, 1988. — 632 s.
14. *Brenner R.* (1977) The origins of capitalist development: A critique of Neo-Smithian Marxism / R. Brenner // New left review. — 1/104. — P. 25–92.
15. *Brodel' F.* Dinamika kapitalizma / F. Brodel'. — Smolensk : Poligramma, 1993. — 128 s.
16. *Polan'i K.* Velikaja transformacija: politicheskie i duhovnye istoki nashego vremeni / K. Polan'i. — SPb. : Aleteja, 2002. — 320 s.
17. *Zombart V.* Burzhua: k istorii duhovnogo razvitija sovremennoho jekonomicheskogo cheloveka / V. Zombart // Sobr. soch. — v 3-h t. T. 1. — SPb. : Vladimir Dal', 2005. — S. 23–477.
18. *Djatlov V.* Torgashi, chuzhaki ili poslannye Bogom? / V. Djatlov. — M., 2006. — 256 s.
19. *Lipov V.* Mnozhestvennost' denezhnyh sistem kak instrument geterogenizacii institucional'noj sostavljajushhej SJeS / V. Lipov // Ekonomich. visn. Nac. girnychogo un-tu. — 2013. — № 1. — S. 25–33.